

ISSN: 3093-933X

2-SON, 2026

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi
Madaniyat ta'limi markazi ilmiy jurnali

MADANIYAT TA'LIMI

“MADANIYAT TA'LIMI”

ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-ommabop jurnali

Bosh muharrir:
Djamaldinov Alisher
Xudayberdiyevich

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi
Madaniyat ta'limi markazi direktori

Bosh muharrir o'rinbosari:
Elmirov Kamol
Ortikovich

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi
Madaniyat ta'limi markazi bo'lim boshlig'i

JAMOATCHILIK KENGASHI:

Oydin ABDULLAYEVA

Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Fan,
ta'lim, madaniyat, sport va yoshlar masalalari
qo'mitasi raisi o'rinbosari

Akmal NURIDINOV

O'zbekiston Badiiy akademiyasi raisi, O'zbekiston
Respublikasi xalq rassomi

Kamoliddin O'RINBOYEV

O'zbekiston davlat konservatoriyasi rektori,
O'zbekiston Respublikasi xalq artisti

Rustam ABDULLAYEV

O'zbekiston kompozitorlari va bastakorlari
uyushmasi raisi, O'zbekiston Respublikasi san'at
arbobi

Nodir QOSIMOV

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Yoshlar siyosati va ma'naviy-
tarbiyaviy ishlar boshqarmasi boshlig'i

TAHRIR HAY'ATI:

Feruza ABDURAXIMOVA

O'zbekiston Respublikasi san'at arbobi, O'zbekiston
davlat konservatoriyasi professori

Shuhrat TOXTASIMOV

O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi rektori,
professor

Baxtiyor YAQUBOV

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
prorektori, san'atshunoslik fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsenti

Oygul AXMEDOVA

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati
instituti professori, filologiya fanlari nomzodi

Nargiza XAMDAMOVA

B.Zokirov nomidagi Milliy estrada san'ati instituti
kafedra mudiri, san'atshunoslik fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

Baxtiyor ASHUROV

O'zbekiston davlat konservatoriyasi bo'lim
boshlig'i, san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD)

Davronbek SHUKUROV

Badiiy ta'lim yo'nalishlarida pedagog va mutaxassis
kadrlarni qayta tayyorlash hamda ularning malakasini
oshirish markazi direktori, san'atshunoslik fanlari
falsafa doktori

Shaxzoda XUDOYNAZAROVA

O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi
bo'lim boshlig'i, pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent

Zuxra ZAYNUTDINOVA

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik
va dizayn instituti o'qituvchisi, san'atshunoslik
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kamoliddin UMAROV

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti katta
o'qituvchisi, san'atshunoslik fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

SAHIFALOVCHI: Dilshodbek Nekmurodov, Aziz Hayitboyev

Tahririyat manzili: Toshkent - A.Temur shoh ko'chasi 107-b, Tel: 91 016 75 65, 90 003 05 07,
web: madaniyattalimi.uz, **e-mail:** info@madaniyattalimimarkazi.uz

O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi huzuridagi Axborotlashtirish va
telekommunikatsiyalar sohasida nazorat inspeksiyasi tomonidan 2026-yil 26-mayda 1607353-raqami bilan
ro'yxatga olingan

Социальный, духовно-просветительский и научно-популярный журнал “КУЛЬТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ”

Главный редактор:

Джамалдинов Алишер Худайбердиевич
Директор Центра образования в сфере культуры
Министерства культуры Республики
Узбекистан

Заместитель главного редактора:

Элмиров Камол Ортикович
Начальник отдела Центра образования в сфере
культуры
Министерства культуры Республики Узбекистан

ОБЩЕСТВЕННЫЙ СОВЕТ:

Ойдин АБДУЛЛАЕВА

Заместитель председателя Комитета по вопросам
науки, образования, культуры, спорта и молодёжи
Законодательной палаты Олий Мажлиса
Республики Узбекистан

Акмаль НУРИДИНОВ

Председатель Академии художеств Узбекистана,
Народный художник Республики Узбекистан

Камолиддин УРИНБОЕВ

Ректор Государственной консерватории
Узбекистана, Народный артист Республики
Узбекистан

Рустам АБДУЛЛАЕВ

Председатель Союза композиторов Узбекистана,
Заслуженный деятель искусств Республики
Узбекистан

Нодир КАСЫМОВ

Начальник Управления по делам молодёжной политики и духовно-нравственной работы Министерства
высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Феруза АБДУРАХИМОВА

Заслуженный деятель искусств Республики
Узбекистан, профессор Государственной
консерватории Узбекистана

Шухрат ТОХТАСИМОВ

Ректор Государственной академии хореографии
Узбекистана, профессор

Бахтиёр ЯКУБОВ

Проректор Государственного института искусств и
культуры Узбекистана, доктор философии (PhD) по
искусствоведению

Ойгуль АХМЕДОВА

Профессор Узбекского национального института
музыкального искусства имени Юнуса Раджаби,
кандидат филологических наук

Наргиза ХАМДАМОВА

Заведующая кафедрой Национального института
эстрадного искусства имени Батыра Закирова, доктор
философии (PhD) по искусствоведению

Бахтиёр АШУРОВ

Начальник отдела Государственной консерватории
Узбекистана, доктор философии (PhD) по
искусствоведению

Давронбек ШУКУРОВ

Директор Центра переподготовки и повышения
квалификации педагогических и руководящих кадров
по направлениям художественного образования, доктор
философии (PhD) по искусствоведению

Шахзода ХУДОЙНАЗАРОВА

Начальник отдела Государственной академии
хореографии Узбекистана, доктор философии (PhD) по
педагогическим наукам, доцент

Зухра ЗАЙНУТДИНОВА

Преподаватель Национального института художеств и
дизайна имени Камолиддина Бехзода, доктор (PhD) по
искусствоведению

Камолиддин УМАРОВ

Старший преподаватель Государственного института
искусства и культуры Узбекистана, доктор философии
(PhD) по искусствоведческим наукам

ВЁРСТКА: Дилшодбек Некмуродов, Азиз Хаитбоев

Адрес редакции: 107-В, проспект Амира Темура, г. Ташкент, Республика Узбекистан.

Тел.: +998 91 016 75 65, +998 90 003 05 07

Веб-сайт: madaniyattalimi.uz

E-mail: info@madaniyattalimimarkazi.uz

**Зарегистрирован Инспекцией по контролю в сфере информатизации и телекоммуникаций при Министерстве
цифровых технологий Республики Узбекистан 26 мая 2026 года за № 1607353**

A Social, Spiritual and Educational, and Popular Science Journal
“CULTURAL EDUCATION”

Chief Editor:

**Djamaldinov Alisher
Khudayberdiyevich**

Director of the Cultural Education Center under the
Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan

Deputy Chief Editor:

**Elmirov Kamol
Ortikovich**

Head of Department, Cultural Education Center,
Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan

PUBLIC COUNCIL:

Aydin ABDULLAYEVA

Deputy Chairman of the Committee on Science,
Education, Culture, Sports and Youth Affairs of
the Legislative Chamber of the Oliy Majlis

Akmal NURIDINOV

Chairman of the Academy of Arts of Uzbekistan,
People's Artist of the Republic of Uzbekistan

Kamoliddin ORINBOYEV

Rector of the State Conservatory of Uzbekistan,
People's Artist of the Republic of Uzbekistan

Rustam ABDULLAYEV

Chairman of the Union of Composers and
Composers of Uzbekistan, Honored Artist of the
Republic of Uzbekistan

Nodir QASIMOV

Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan, Department of
Youth Policy and Spiritual and Educational Affairs

EDITORIAL BOARD:

Feruza ABDURAKHIMOVA

Honored Art Worker of the Republic of Uzbekistan;
Professor, The State Conservatory of Uzbekistan

Shuhrat TOXTASIMOV

Rector of the Uzbekistan State Academy of
Choreography, Professor

Bakhtiyor YAKUBOV

Vice Rector of the Uzbekistan State Institute of
Arts and Culture, Doctor of Philosophy (PhD)
in Art Studies

Oygul AKHMEDOVA

Professor at the Yunus Rajabi Uzbek National
Institute of Musical Arts; Candidate of
Philological Sciences

Nargiza KHAMDAMOVA,

Head of the Department of the B.Zokirov
National Institute of Pop Art, Doctor of
Philosophy (PhD) in Art

Bakhtiyor ASHUROV

Head of Department, the State Conservatory of
Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Art
Studies

Davronbek SHUKUROV

Director of the Center for Retraining and
Advanced Training of Educators and Specialists
in Arts Education; Doctor of Philosophy (PhD)
in Art

Shakhzoda KHUDAYNAZAROVA

Head of Department at the State Academy of
Choreography of Uzbekistan, Doctor of
Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences,
Associate Professor

Zukhra ZAYNUTDINOVA

Lecturer at the National Institute of Fine Arts and
Design named after Kamoliddin Bekhzod, Doctor of
Philosophy (PhD) in Art Studies

Kamoliddin UMAROV

Senior Lecturer at the State Institute of Arts and
Culture of Uzbekistan, Doctor of Philosophy
(PhD) in Art Studies

Layout Designers: Dilshodbek Nekmurodov, Aziz Hayitboyev

**Editorial Office Address: 107-B Amir Temur Shoh Street, Tashkent, Uzbekistan Tel.: +998 91
016 75 65, +998 90 003 05 07, Website: madaniyattalimi.uz E-mail: info@madaniyattalimimarkazi.uz**

**Registered by the Inspectorate for Control in the Field of Informatization and
Telecommunications under the Ministry of Digital Technologies of the Republic of Uzbekistan on 26
May 2026, Registration No. 1607353**

ISSN 3093-933X

MADANIYAT TA'LIMI
2-SON

КУЛЬТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
НОМЕР 2

CULTURAL EDUCATION
ISSUE 2

Toshkent – 2026

MUNDARIJA

XOREOGRAFIYA SAN'ATI

XUDOYNAZAROVA Shaxzoda

GLOBALIZATSIYA SHAROITIDA MILLIY RAQS SAN'ATINING SAQLANISH MUAMMOLARI.....	9
--	---

MUXAMEDOVA Madina

O'ZBEKISTONDA SAHNAVIY RAQS TUSHUNCHASINING SHAKLLANISHI VA ILK SAHNA RAQSI.....	15
---	----

TAIROVA Yuliya Rafaelevna

QASHQADARYO RAQSINING LIBOS, ATRIBUTLAR VA MUSIQIY UYG'UNLIKDA BADIY IFODALANISHI.....	21
---	----

MUSIQA SAN'ATI

MIRZAYEVA Komila Sheraliyevna

SURXON VOHASINING BOYSUN FOLKLOR MUSIQASI.....	29
--	----

IBROHIMOV Abbosbek Axmadjon o'g'li

JAHON MUSIQA MADANIYATIDA FLEYTA CHOLG'USINING O'RNI.....	37
---	----

PARDAYEVA Jumagul

HABIBULLA RAHIMOV IJODIDA "ARABCHA POEMA KONSERT" ASARINING BADIY XUSUSIYATLARI.....	42
---	----

SULTONOV Habib Karim o'g'li

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA FANI.....	48
--	----

KOMILOVA Sevaraxon

MAQOM SAN'ATINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI.....	52
---	----

TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI VA METODIKASI

MAMARASULOV Xolmat Davronovich

BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABI FORTEPIANO
SINFLARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK ASOSLARI.....57

NADJIMOVA Nigora Abdusolih qizi

MUSIQA TA'LIMIDA BADIY-ESTETIK MEROS VOSITASIDA
O'QUVCHILARNING STRATEGIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI.....63

TURSUNOV Shuxrat Muzaffar og'li

MUSIQA O'QITUVCHISI KASBIY FAOLIYATINING O'ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI VA IJROCHILIKNING O'RNI: NAZARIYA VA
METODIKA.....70

KOMILOVA Komila Anvar qizi

O'ZBEK VA FORS MIFOLOGIYASIDA SEMURG' - ADOLATPARVAR, DONO
VA SEHRLI QUSH TIMSOLI.....77

TURSUNOV Eldor Sheraliyevich

AKTYORLIK MAHORATI FANINI IXTISOSLASHTIRILGAN SAN'AT
MAKTABLARIDA O'QITISH METODIKASI.....87

USMONOVA Dilafro'z Madamin qizi

DUTOR IJROCHILIK SAN'ATIDA ANSAMBL KO'NIKMALARINI
SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI.....92

IJTIMOIY FALSAFA

ROZIQOV Shohijahon Rashid o'g'li

SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA SHAXS AXLOQIY
MAS'ULIYATINING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI.....99

TA'LIM VA TAHLIL

NEMATJONOV Jaloliddin

BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARIDA DUAL TA'LIM SHAKLIDA KASBIY QAYTA TAYYORLASH TIZIMINI JORIY ETISH MASALALARI.....108

KURBANOV Baxtiyor Bahodirovich

YANGI O'ZBEKISTONDA MADANIYAT TA'LIMINI RIVOJLANTIRISH ISLOHOTLARI: BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARI MISOLIDA.....116

SANATSHUNOSLIK

KARIMOVA Nilufar

FESTIVAL TUSHUNCHASI VA ULARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....123

XUDOYNAZAROVA Shaxzoda

O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi bo'lim boshlig'i, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

GLOBALIZATSIYA SHAROITIDA MILLIY RAQS SAN'ATINING SAQLANISH MUAMMOLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования):
XUDOYNAZAROVA SH. Globalizatsiya sharoitida milliy raqs san'atining saqlanish muammolari // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 9.

ANNOTATSIYA

Maqolada o'zbek milliy raqs san'atining tarixi, evolyutsiyasi, raqsning jamiyat hayotidagi ma'naviy-tarbiyaviy o'rni haqida so'z yuritilgan. Raqs plastikasi, raqs harakatlarining tabiiy unsurlarga, turli mavjudotlarning harakatlariga nisbatan taqlidan yaratilishi borasida mutaxassislarning fikrlari, O'zbekistonda raqs san'atining istiqbollari haqidagi mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: raqs, san'at, plastika, tarbiya, raqqosa, usul, muqallid, marosim, o'yin, maqom, nafosat.

ХУДОЙНАЗАРОВА Шахзода

Заведующая отдел Государственной академии хореографии Узбекистана, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, доцент

ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ТАНЦЕВАЛЬНОГО ИСКУССТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена истории, эволюции узбекского национального танца, духовной и воспитательной роли танца в обществе. Изложении мнения экспертов о пластике танца, создании танцевальных движений с имитацией природных стихий, движениях различных существ, перспективах танцевального искусства в Узбекистане.

Ключевые слова: танец, искусство, пластика, образование, танцовщица, метод, подражатель, церемония, игра, мугам, изисканность.

SHAKHZODA Khudoynazarova

Head of Department, State Academy of Choreography of Uzbekistan, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate professor

CHALLENGES OF PRESERVING NATIONAL DANCE ART IN THE ERA OF GLOBALIZATION

ANNOTATION

The article is devoted to the history, evolution of the Uzbek national dance, the spiritual and educational role of dance in society. The opinions of experts on the plasticity of dance, the creation of dance movements with imitation of natural elements, the movements of various creatures, the prospects of dance art in Uzbekistan are presented.

Key words: *dance, art, plastic, education, dancer, method, imitator, ceremony, play, mugham, sophistication.*

Madaniyat va san'at sohasining rivoji o'z-o'zidan jamiyat rivojiga, jamiyat rivoji esa mamlakat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Inson ma'naviyatini yuksaltiradigan, uning ruhiy olamini poklaydigan, ezgu amallarga yo'naltiradigan eng muhim omil bu albatta san'at hisoblanadi. Har bir yaratilgan va yaratiladigan san'at asarlari insonni ulug'lovchi, uning orzu-umidlari, his-tuyg'ulari, o'y-kechinmalarini badiiy tarzda ifoda etadi. Tarixiy taraqqiyot jarayonlaridan bizga ma'lumki, har bir davrda yaratilgan san'at namunalari o'sha davr muhitiga hamohang bo'lgan. Jamiyat va davlatlarning taraqqiy etishi bilan san'at ham turli yo'nalish va turlar bilan boyib borgan.

Eng qadimiy ibtidoiy davrdan to bugunga qadar jamiyat hayoti bilan hamohang yashab kelayotgan raqs san'ati tuyg'ularni harakat va holatlarda, imo-ishoralarda (mimika) shunday nafis ifodalaydiki, hayratlanmay iloj yo'q. Oddiy harakatlarga jon baxsh etish, u orqali badiiy obraz yaratish bilan chinakam raqs asari yaraladi. Raqs, uning tasviri, kompozitsiyasi haqida o'ylab, bir jihatning ikkinchisiga o'tishi, ularning aloqasi mantig'ini tushungandek bo'lasiz. Buni tushunganingizdan so'ng uning uyg'unligi, ohangdorligi kelib chiqadi, mutanosibligi vujudga keladi. Bu raqs san'atidagi eng muhim jihatdir. Shundan rang-barang nafosat namoyon bo'lishi mumkin. Aks holda, u shunchaki badantarbiya, quruq harakatdan iborat bo'lib qoladi. Tussiz, rangsiz harakatlar takrorlanaveradi. Faqat yuqoridagilar hisobga olingandagina raqsda mazmun, ifodaviylik zohir bo'ladi.

Bizgacha yetib kelgan raqslarning tur va janrlari rang-barangligi insonni hayratga solarli darajada. Shu kunlarda raqs san'atimizda bir qancha qatlam aniq ko'rinib turadi: kelib chiqishiga ko'ra ajdodlarimizning ibtidoiy tasavvurlariga aloqador muqallidlar va marosim o'yinlari; bir zamonlar zardushtiylikning ramziy obrazlari va muqaddas kitobi "Avesto" arkonlari bilan bog'liq holda maydonga kelgan raqsar, o'rta asrlarda maqom musiqasi bilan mustahkam aloqada shakllangan mumtoz raqsar; Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklari hududlarida tarkib topgan Buxoro, Xorazm va Farg'ona raqs uslublari; XX asrda professional va

havaskorlik ansambllari faoliyatida keng rivojlangan xalq sahnaviy raqslari, zamonaviy estrada, sirk, teatr raqslari, bolalar raqsi va hokazo. [1; 170]

O'zbekiston mustaqillikka erishgach umumxalq Mustaqillik, Navro'z bayramlari Buxoro, Xiva, Termiz, Shahrisabz shaharlarining yubiley sanalari hamda buyuk olimlar, allomalar, davlat arboblarning tavallud sanalari munosabati bilan o'tkazilgan bayram tomoshalarida o'ziga xos maydon raqslari ijrolari ommalashdi. Tabiiyki, bu jarayonlar raqs san'atining barcha turlari, janrlari, uslublari bir-biridan ajratilmagan holda malakali yoki havaskor xoreograflar, xalq va professional ansambllar ijodini bir-biri bilan bog'lab, o'zaro uyg'unlashtirgan holda yashab keladi.

O'zbek raqs san'atining bir-biridan gavda holatlari, qo'l va oyoq harakatlari, tarkibi, kompozitsion tuzilishi, liboslari bilan farq qiluvchi Xorazm, Buxoro va Farg'ona maktablarining uslublari aniq ko'zga tashlanib turadi. Raqs ustalari, baletmeysterlar, raqs ansambllarining rahbarlari ham ushbu raqs uslublarning o'ziga xosligini, estetik xususiyatlarini hozirgacha sof saqlashga harakat qilib keladi. Xorazm va Buxoroda hozir ham qayroq bilan usul berish, qo'l va oyoqlarga qo'ng'iroqchalar bog'lab chiqish (zang), Xorazm raqqosalarining jig'ali qalpoqlari va ko'krakka taqiladigan bargaklar bilan ijro etish saqlanib qolgan. Buxoro raqqosalarining ko'pincha zardo'zi keng ko'ylaklari va baland qasavali bosh kiyimlari hamon qadrlanadi. Farg'ona raqslarida esa doira usullari, puxta ishlangan qo'l harakatlari, jilvalari muhim o'rin egallab keladi. [2]

Mana shunday boy tarixga, betakror ijro yo'nalishiga ega bo'lgan milliy raqs san'atimiz xalqimizning bebaho boyligi sifatida e'tirof etiladi. U inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir etuvchi, his-tuyg'ularni tarbiyalovchi vosita bo'lish bilan birga, ushbu san'at bilan mashg'ul bo'lgan yosh avlodning ham jismonan, ham ma'nan yetuk shaxs bo'lib voyaga yetishtirishi bilan ahamiyatlidir.

Har qanday davr va jamiyatda uning ijtimoiy hayotini san'at o'zida aks ettiradi. Har bir san'at turi voqelikni haqqoniy, yorqin va o'zgacha ta'sirchan holda ifoda etadi. Boshqa san'at turlari kabi, raqs san'ati ham insonning diliga huzur bag'ishlaydi, uni go'zal va mo'jizaviy olamga olib kiradi.

San'at turlari ichida raqs san'ati o'zining murakkabligi va shu bilan birga go'zalligi, nozikligi va jozibasi bilan insonni o'ziga maftun etadi. Raqs san'ati o'zida hayotni badiiy ifoda etadi, inson his-tuyg'ulari, fikrlarini so'zlar vositasiz, faqat harakatlar hamda yuz ifodasi bilan ochib beradi.

Insonning his-tuyg'ulari va o'zaro munosabatini tana harakatlari orqali ifoda etish jarayonida shakllanib, rivojlanib kelgan raqs san'ati har bir millatning o'ziga xos jihatlarni namoyon etadi.

Professional raqqosalar raqs sir-asrorlarini uzoq yillar davomida o'rganadi. Raqsning eng sodda texnikasini egallagach, uni ijro qilayotganda usulga tushish, qoidaga kirib qolgan shakllarni eslab qolish talab qilinadi. Raqsni o'rganish nafasni to'g'ri yo'lga qo'yishni egallashni ham taqozo etadi.

“Qomatni tutish” va “mushaklar kuchini taqsimlash” kabi harakatlardagi o‘ziga xoslik ham o‘zbek an‘anaviy raqsi uch mumtoz maktabining har biri betakror ekanligini ko‘rsatadi.

Yevropacha mumtoz raqsning dastlabki holatida qomat adl tutilib, oyoqlar mushagi, tizza tarang, yelkalar erkin va tushirilgan, bel tekis, qo‘llar mushagi tirsakdan xiyol egilgan bo‘ladi.

Farg‘onacha raqsda ham oyoq mushaklari tovondan belgacha tarang tutiladi. Lekin bel mushaklari bir oz bo‘sh qo‘yilib, oyoqlar xiyol bukiladi. Asta qadam qo‘yilib, yengil o‘tiriladi, tizza o‘z o‘rniga keladi. Oyoqlarning yengil egilishi tufayli mumtoz raqsdagi kabi kontrapunkt chizig‘i belning kichik markaziy qismiga emas, yelka mushaklari bo‘ksaga bosim o‘tkazadi. Qo‘llar erkin yoki yig‘ilgan vaziyatda bo‘ladi. Farg‘onacha raqsda qo‘llar “cho‘zilgan” bo‘lib, ular o‘simlik dunyosining badiiy ifodasiga aylanadi. Ya‘ni barglar va maysalarning shamolda yengil tebranishini ifodalaydi. Xorazmcha raqslarda esa oyoqlar mushagi kuchi boldirdan tizzaga yo‘naltirilib, tizzalar bukiladi. To‘qnashuv chiziqlari bel, bo‘ksa, tizzalar o‘rtasida o‘zgarib turadi. Yelka bir oz pastga osilib turadi. Qo‘llar ham erkin qo‘yilib, panjalar doim nafis harakatlantiriladi. Ularning nozik titrashini ko‘rsatish uchun ko‘p mashq qilishga to‘g‘ri keladi.

Xorazm raqslari o‘simlik dunyosini emas, balki jonzorlar dunyosini o‘zida aks ettiradi. Undagi harakatlarda qushning parvozi, otning chopishi, kaklikning yo‘rtishi kabilarni anglash mumkin. Xorazmcha raqsda tananing ayrim harakatlari, undagi murakkab raqs lisoni hayvonot dunyosi hayotini ifodalaydi. Unda makon to‘la egallanadi, qomat xuddi uchayotgandek, qo‘llar goh keskin, goh nozik harakat qiladi. Xorazmcha raqsda keskin o‘tirib-turish, sakrash ko‘p. Unda ko‘krak mushaklari ko‘p bora silkinadi.

Buxorocha raqsda qomatning yelkadan pastki qismi erkin qo‘yiladi. Tana harakati davomli va sirli. Uni bajarishda mushaklar kuchi yo‘nalishini o‘ziga xos tarzda tashkil qilish talab etiladi. Bel qismi orqaga turtib turadi (ispancha raqsdagi kabi). Bu qo‘llarning erkin, shiddatli harakat qilishiga yordam beradi. Oyoqlar yarim o‘tirish, yarim aylanishga tayyor turadi. Shu asosda oyoqlarning to‘la burilishiga imkon yaratiladi. Buxorocha raqslarda farg‘onachadagi kabi qo‘llar cho‘zilmaydi. Ularda tirsaklar qattiq bukilgan holatda bo‘lib, panjalar harakati quruqroq chiqadi. Harakatlar va panjalarni qarsillatish musiqaga mos keladi. Qomat adl, sho‘xchan, qadamlar esa oddiy bo‘ladi.

O‘zbek xalq sahnaviy raqsining shakllanishi birinchi galda Asqar hoji Xaydaraliyevning XX asr boshida faoliyat ko‘rsatgan ansambli va atoqli raqqos Hamdamxon nomi bilan chambarchas bog‘liqdir. Hamdamxon Farg‘ona vodiysi shaharlarida, Toshkent va Samarqandda, 1905-yilda esa kavkazorti mamlakatlarida o‘zbek xalq raqsini yangi asosda sahnalarda ijro etib, yangi yo‘nilishni boshlab berdi. [3] Ayniqsa, xalq sahnaviy raqsi taraqqiyotida Usta Olim Komilov, Yusufjon qiziq Shakarjonov, Tamaraxonim, Mukarrama Turg‘unboyeva, Isaxor Oqilov, Gavhar

Raximova, Qunduz Mirkarimova, Roziya Karimova va boshqa o'nlab raqs ustalarining, "Bahor", "Shodlik", "Lazgi" kabi ansambllarning xizmati katta. Baletmeysterlar va bastakorlarning sa'y-harakati bilan o'nlab yakka tartibda ijro etiladigan o'yinlar, duetlar, ommaviy raqslar mamlakatimiz va jahon tomoshabinlarining bir qancha avlodini maftun etib, o'zbek raqs san'ati zaxirasidan joy oldi. "Tanavor", "Munojot", "Katta o'yin", "Bahor", "Pilla", "Paxta", "Lazgi", "Dilxiroj", "Cho'pon o'yin", "Namanganning olmasi", "Andijon polkasi" va boshqalar shular jumlasidandir. Ular mumtoz raqslarga aylangan. Shu asosda raqqos va raqqosalarning bir qancha avlodi kamolga yetdi. Raqs uslublari, mahorat asoslari, harakatlar silsilasi avloddan-avlodga o'tib, yashab kelmoqda.

Bugungi kunda milliy madaniyat, urf odat va an'analar zamiridan uzoqlashish holatlari milliy qadriyatlar tizimiga jiddiy xavf solmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda globalizmning jiddiy xavfi "ommaviy madaniyat" unsurlarini tobora ko'payib borishiga sabab bo'lmoqda. Bunday vaziyatda san'at va madaniyat orqali inson qalbini poklash, ularni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga katta ishonch va umid bor. Bu san'atlar tizimida raqs san'ati taraqqiyotini milliy qadriyatlar zamirida shakllantirish va rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda ma'naviy barkamol insonni tarbiyalash umumdavlat vazifasi darajasida ko'tarilgan ushbu davrda yuqoridagi kabi davlat dasturlari asosida Mustaqil davlatimizning ma'naviy-ma'rifiy islohotlarida san'at ahlining faol ishtiroki va yoshlarni yurtga sodiq, barkamol avlod qilib tarbiyalash muhim ahamiyati turli xil tadbirlarda qo'yilayotgan muammolar va masalalar xususida atroflicha mulohaza yuritish va chuqur mushohada chig'irig'idan o'tkazish muhim ahamiyatga ega.

O'zbek raqs san'atining tarixiy an'analarini va usullarini tiklash, avaylab-asrash hamda boyitish, millatimizning o'ziga xos sharqona fazilatlari, boy ma'naviyatiga monand raqslarni targ'ib etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, raqs san'atini xalqimizning yuksak ma'naviyati va nozik didiga zid bo'lgan, yuzaki, noo'rin taqlidga asoslangan xatti-harakat va liboslar xurujidan saqlash, maxsus ta'lim tizimini takomillashtirish, o'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan va avloddan avlodga noyob meros sifatida o'tib kelayotgan jozibali raqs namunalarini to'plash, boyitish; xalqimiz, ayniqsa, yosh avlod ongiga bu bebaho boyliklarga chuqur hurmat va havas tuyg'ularini singdirish, ularda milliy ma'naviyatimiz, qadriyatlarimizga nisbatan ehtirom hislarini yuksaltirishga qaratilgan barcha islohotlarda biz kabi shu sohaning barcha vakillari zimmamizga yuklatilgan mas'uliyatni chuqur anglashimiz lozim.

Faoliyatimizdagi kamchiliklar, muammolarni birlashib bartaraf etish, yangidan yangi marralarga erishish, muvaffaqiyatlar qozonishda birdam bo'lishimiz zaruratdir. O'zbekiston nufuzini dunyo hamjamiyatida yanada yuksaltirish, o'z san'atimiz orqali millatimizning boy tarixiy an'ana va urf-odatlarini, betakror madaniyati va san'ati borligini doimo namoyon etishimizda yaratilayotgan imkoniyatlardan munosib foydalanishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmonov M. O'zbek teatri tarixi. Qadim zamonlardan XIX asrga qadar.- Toshkent: Fan, 1975 y. 170 b.
2. Globallashuv jarayonida xoreografiya san'ati sohasida milliylikni saqlash muammolari. Respublika ilmiy –amaliy anjumani materiallari to'plami. –Toshkent: Iqtisod – moliya nashriyoti, 2012 y.
3. Avdeyeva L.A. O'zbek milliy raqsi tarixidan - T.: M.Turg'unboyeva nomidagi "O'zbekraqs" milliy raqs birlashmasi, 2001. 87 b.

MUXAMEDOVA MadinaO'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi
“San’at nazariyasi va tarixi” kafedrası katta o‘qituvchisi

Mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

E-mail: onaw82@mail.ru**O‘ZBEKISTONDA SAHNAVIY RAQS TUSHUNCHASINING
SHAKLLANISHI VA ILK SAHNA RAQSI**

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования):
MUXAMEDOVA M. O‘zbekistonda sahnaviy raqs tushunchasining shakllanishi va ilk sahna raqsi // Madaniyat ta’limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 15.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘zbekistonda sahnaviy raqs tushunchasining vujudga kelishi, uning xalq raqslari negizida shakllanish jarayoni hamda ilk sahna raqslarining yaratilish tarixi yoritiladi. Shuningdek, o‘zbek sahnaviy raqs san’atining rivojlanishida muhim o‘rin tutgan san’atkorlar faoliyati va milliy raqs maktablarining o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: sahnaviy raqs, xalq raqsi, xoreografiya, milliy madaniyat, Tamaraxonim, usta Olim Komilov, Mukarrama Turg‘unboyeva, o‘zbek raqs san’ati.

МУХАМЕДОВА Мадина

старший преподаватель кафедры «Теория и история искусства»

Государственной академии хореографии Узбекистана

Независимый исследователь (PhD)

E-mail: onaw82@mail.ru**ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЯ СЦЕНИЧЕСКОГО ТАНЦА И РАННИЕ
ФОРМЫ СЦЕНИЧЕСКОГО ТАНЦА В УЗБЕКИСТАНЕ****АННОТАЦИЯ**

В данной статье рассматриваются процесс возникновения понятия сценического танца в Узбекистане, его формирование на основе народных танцев, а также история создания первых сценических танцевальных постановок. Кроме того, анализируется деятельность выдающихся деятелей искусства, внесших значительный вклад в развитие узбекского сценического танца, и роль национальных танцевальных школ в становлении хореографического искусства.

Ключевые слова: сценический танец, народный танец, хореография, национальная культура, Тамараханум, уста Олим Камилов, Мукаррама Тургунбаева, узбекское танцевальное искусство.

MUKHAMEDOVA Madina

Senior Lecturer, Department of Theory and History of Art,

State Academy of Choreography of Uzbekistan

Independent Researcher (PhD)

E-mail: onaw82@mail.ru

THE FORMATION OF THE CONCEPT OF STAGE DANCE AND EARLY FORMS OF STAGE DANCE IN UZBEKISTAN

ANNOTATION

This article examines the emergence of the concept of stage dance in Uzbekistan, its formation on the basis of traditional folk dances, and the history of the creation of the first stage dance performances. The study also analyzes the activities of prominent artists who made significant contributions to the development of Uzbek stage dance and highlights the role of national dance schools in the formation of choreographic art.

Keywords: stage dance, folk dance, choreography, national culture, Tamarakhonim, master Alim Kamilov, Mukarrama Turgunboyeva, uzbek dance art.

O'zbek xalqining boy madaniy merosida raqs san'ati alohida o'rin tutadi. Milliy raqslar xalqning urf-odatlarini, qadriyatlarini va estetik qarashlarini o'zida mujassam etgan bebaho san'at namunalari. Vaqt o'tishi bilan xalq raqslari rivojlanib, professional sahna san'atining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ushbu ishda O'zbekistonda sahnaviy raqs tushunchasining shakllanishi, uning tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda ilk sahna raqslarining yaratilish jarayoni yoritiladi. Mavzu milliy xoreografiya merosini o'rganish va uni kelajak avlodga yetkazish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqs xalqning estetik qarashlari, urf-odatlarini, mehnat faoliyati va ma'naviy dunyosini aks ettiruvchi san'at turi sifatida asrlar davomida rivojlanib kelgan. Dastlab xalq orasida marosimlar, bayramlar va tantanalarda ijro etilgan raqslar keyinchalik professional sahna san'atining tarkibiy qismiga aylandi. Shu tariqa sahnaviy raqs tushunchasi shakllanib, o'zbek milliy xoreografiyasining yangi bosqichi yuzaga keldi.

Bugungi kunda milliy madaniy merosni asrab-avaylash va uni yosh avlodga yetkazish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbek xalqining ko'p asrlik madaniy merosi tarkibida raqs san'ati alohida o'rin tutadi. Milliy raqslarning sahnaviy shaklga o'tishi, professional xoreografiya san'atining shakllanishi va rivojlanishi nafaqat san'atshunoslik, balki madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Shu sababli O'zbekistonda sahnaviy raqs tushunchasining shakllanishi va ilk sahna raqslari tarixini o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda sahnaviy raqs tushunchasining shakllanish jarayonini, uning tarixiy asoslarini va ilk sahna raqslarining yaratilish xususiyatlarini tahlil qilish.

Raqs insoniyatning eng qadimiy san'at turlaridan biri bo'lib, u ibtidoiy jamiyat

davridayoq marosimlar va urf-odatlarining ajralmas qismi sifatida shakllangan. O'zbekiston hududida ham qadimdan raqs madaniyati rivojlangan bo'lib, bu holat arxeologik topilmalar, devoriy rasmlar va tarixiy manbalarda o'z aksini topgan.

O'zbek xalq raqslari xalqning mehnat faoliyati, turmush tarzi, estetik qarashlari va milliy an'analari bilan chambarchas bog'liq holda rivojlandi. Asrlar davomida Farg'ona, Buxoro va Xorazm raqs maktablari shakllanib, ular milliy xoreografiyaning asosini tashkil etdi. Farg'ona uslubi nafis va mayin harakatlari bilan ajralib turadi. Buxoro raqslari tantanavorligi va murakkab plastikasiga ega bo'lsa, Xorazm raqslari jo'shqinligi va keskin harakatlari bilan mashhurdir.

Sahnaviy raqs tushunchasining shakllanishi sifatida sahnaviy raqs — xalq raqslari va an'anaviy harakatlarning professional sahna talablariga moslashtirilgan badiiy shaklidir. Sahna qonun-qoidalari asosida qayta ishlanib, badiiy kompozitsiya shaklida namoyish etilishidir. Ushbu tushuncha

O'zbekistonda XX asrning birinchi choragida teatr san'ati va professional musiqa madaniyatining rivojlanishi bilan uzviy bog'liq holda shakllandi. 1920–1930-yillarda milliy teatrlarning tashkil etilishi va professional san'atning rivojlanishi natijasida xalq raqslarini sahnalashtirish ehtiyoji yuzaga keldi. Shu davrda raqslar ma'lum dramaturgik g'oya asosida qurila boshladi, sahna bezaklari va musiqiy jo'rlik bilan boyitildi.

Sahnaviy raqs xalq orasida ijro etiladigan oddiy raqslardan o'zining kompozitsion yaxlitligi, estetik mukammalligi va badiiy ifoda vositalarining boyligi bilan farq qiladi.

Raqs harakatlari tizimlashtirilib, tomoshabinlarga tushunarli va ta'sirchan ko'rinishda namoyish etila boshlandi.

Sahnaviy raqsning shakllanishida teatr jamoalari, musiqali drama teatrlari va professional ansambllarning tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etdi. Raqslarning kompozitsion tuzilishi takomillashtirildi, harakatlar tizimlashtirildi va sahna estetikasi talablariga moslashtirildi. Natijada xalq raqslari tomoshabop va badiiy mukammal sahna asarlariga aylandi.

O'zbekiston hududida azaldan boy xalq raqslari mavjud bo'lgan bo'lsa-da, mumtoz raqsni teatrlashtirib, professional sahna san'ati darajasiga ko'tarish XX asrning 20–30 yillariga to'g'ri keladi. Bu davrda o'zbek raqs maktabi xalq an'analari va zamonaviy xoreografiya uyg'unligida shakllangan. Dastlabki qadamlar va ilk ijodkorlar o'zbek sahna raqsi san'atining asoschilari sifatida Tamaraxonim va doirachi usta Olim Komilovlar e'tirof etiladi. Usta Olim Komilov milliy raqs san'atining yirik namoyandalaridan biri hisoblanadi. U xalq orasida saqlanib qolgan raqs harakatlarini yig'ib, ularni tizimlashtirdi va sahna talablari asosida qayta ishlab chiqdi. U ko'plab mashhur raqqosalarning ustoziga aylandi. Tamaraxonim o'zbek professional sahnaviy raqs san'atining asoschilaridan biri sifatida e'tirof etiladi. U milliy raqslarni sahnaga olib chiqdi, ularni xalqaro maydonlarda namoyish etdi va o'zbek raqs san'atining dunyoga tanilishiga katta hissa qo'shdi. [1, B.15-17]

1926-yilda tashkil etilgan ilk milliy konsert-etnografik ansamblida ashula va raqs uyg'unlashtirilib, sahnaga olib chiqilgan. Ushbu davrda yaratilgan dastlabki sahna raqslari: “Zang”, “Gul o'yin”, “Sadr”, “Farg'ona rubobisi” kabi raqsar sahnalashtirildi.

Ilk o'zbek sahna raqslarining xalqaro miqyosdagi eng katta g'alabasi 1935-yilda Londonda o'tkazilgan Xalq raqsi festivalida bo'lgan. Bunda Tamaraxonim va usta Olim Komilov o'zbek milliy raqslarini jahon sahnasida yuksak mahorat bilan namoyish etib, oltin medallarga sazovor bo'lishgan. 1937-yildagi Moskvada o'tgan o'zbek san'ati dekadasi esa bu san'atni yangi bosqichga olib chiqdi. Keyingi rivojlanish davri 1930–1940 yillarda ilk milliy musiqali dramalar va syujetli sahna raqslari (“Farhod va Shirin” kabi) sahnalashtirildi. Bu jarayonda taniqli baletmeysterlar Mukarrama Turg'unboyeva va Isohor Oqilovlarning xizmatlari katta bo'lgan. Ular Farg'ona, Buxoro va Xorazm raqs uslublari professional sahna talablariga moslashtirishgan. Ular o'zbek xoreografiya san'atining rivojlanishida muhim rol o'ynashdi. Ular yaratgan sahnaviy raqs kompozitsiyalari va ansambllar bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. [1, B.20]

Bu sahna raqslari haqidagi qimmatli ma'lumotlar va doira usullari keyinchalik bastakor hamda san'atshunoslar tomonidan maxsus kitoblarga jamlangan.

Shuningdek ilk sahna raqslari orasida “Pilla” raqsi ham muhim o‘rin tutadi. Ushbu raqsda ipak qurti parvarishi bilan bog‘liq mehnat jarayonlari nafis harakatlar orqali tasvirlangan. Raqs milliy mehnat madaniyatini sahna vositalari orqali ifodalashning yorqin namunasi hisoblanadi.

Keyingi yillarda yaratilgan “Tanavor”, “Bahor”, “Rohat” kabi raqslar o‘zbek sahnaviy raqs san’atining klassik namunalariga aylandi. Bu asarlar milliy xoreografiya san’atining badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, uning professional darajaga ko‘tarilishiga xizmat qildi.

Mustaqillik yillarida o‘zbek milliy raqs san’atini rivojlantirish va ommalashtirishga alohida e’tibor qaratildi. Respublikada ko‘plab professional raqs ansambllari faoliyat yuritmoqda. Milliy raqs festivallari, xalqaro tanlovlar va madaniy tadbirlar orqali o‘zbek raqsi dunyo miqyosida keng targ‘ib qilinmoqda.

Bugungi kunda sahnaviy raqs milliy madaniyatning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, yosh avlodni estetik va ma’naviy jihatdan tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etmoqda. [2, B.140]

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, O‘zbekistonda sahnaviy raqs tushunchasi xalq raqslarining ko‘p asrlik an’analari negizida shakllangan. XX asr boshlarida professional teatr va xoreografiya san’atining rivojlanishi natijasida milliy raqslar sahnalashtirilib, yangi badiiy shaklga ega bo‘ldi. Usta Olim Komilov, Tamaraxonim va Mukarrama Turg‘unboyeva kabi san’atkorlar bu jarayonning rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shdilar. Ilk sahna raqslari xalqning turmush tarzi, mehnat faoliyati va milliy qadriyatlarini aks ettirib, o‘zbek sahnaviy raqs maktabining shakllanishiga asos bo‘ldi. Bugungi kunda ushbu meros milliy madaniyatimizning muhim qismi sifatida rivojlanishda davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sagatov.Q. Muxamedova.M. O‘zbekiston madaniyati va san’ati fidoyilari. T.: Navro‘z nashriyoti. 2019
2. Muxamedova.M. Jahon va o‘zbek xoreografiya san’ati tarixi. T.: Fan ziyo nashriyoti. 2021
3. Avdeyeva. L. O‘zbek milliy raqsi tarixidan. T.: M.Turg‘unboyeva nomidagi “O‘zbekraqs” milliy raqs birlashmasi. 2001
4. Shokirov.O‘. Ashrafiy.F. Shokirova.I. O‘zbekiston madaniyati namoyondalari. T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2001
5. Авдеева Л. Из истории узбекской национальной хореографии. Т.: Институт искусствознания имени Хамзы. 1999

6. Avdeyeva. L. Mukarrama Turg'unboyevaning raqsi. T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1989
7. Avdeyeva. L. O'zbekiston raqs san'ati. T.: Badiiy adabiyot nashriyoti. 1960

TAIROVA Yuliya RafaelevnaO'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi
tayanch doktorantiE-mail: julie3395sa@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2902-622X>**QASHQADARYO RAQSINING LIBOS, ATRIBUTLAR VA MUSIQIY
UYG'UNLIKDA BADIY IFODALANISHI**

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): TAIROVA Y. Qashqadaryo raqsining libos, atributlar va musiqiy uyg'unlikda badiiy ifodalanishi // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 21.

ANNOTATSIYA

Qashqadaryo raqsining badiiy ifodaliligi birinchi marta harakat, libos, atributlar va musiqiy jo'rlikni o'z ichiga olgan yaxlit va o'zaro bog'liq tizim sifatida tahlil qilinadi. Dala tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bu komponentlar alohida mavjud emas; aksincha, ular Qashqadaryo raqs madaniyatining noyob mintaqaviy o'ziga xosligini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydigan yaxlit badiiy mexanizmni tashkil qiladi. Bu shuni ko'rsatadiki, elementlarning bunday kombinatsiyasi nafaqat raqs amaliyotlarini tuzishga imkon beradi, balki ularning barqaror rivojlanishi va avlodlar o'rtasida uzatilishini ham osonlashtiradi.

Kalit so'zlar: *Qashqadaryo raqsi; raqs an'anasi; badiiy ifodaviylik; xalq xoreografiyasi; an'anaviy libos; raqs atributikasi; musiqiy jo'rlik; hududiy identifikatsiya; nomoddiy madaniy meros; etnoxoreologiya.*

ТАИРОВА Юлия РафаэлевнаБазовый докторант Государственной академии
хореографии УзбекистанаE-mail: julie3395sa@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2902-622X>**ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ КАШКАДАРЬИНСКОГО
ТАНЦА В ЕДИНСТВЕ КОСТЮМА, АТРИБУТИКИ И
МУЗЫКАЛЬНОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ****АННОТАЦИЯ**

Художественная выразительность кашкадарьинского танца впервые анализируется как единая и взаимосвязанная система, включающая пластику, костюм, атрибутику и музыкальное сопровождение. Полевые исследования свидетельствуют, что указанные компоненты не существуют изолированно; напротив, они образуют целостный художественный механизм, который играет ключевую роль в сохранении уникальной региональной идентичности

танцевальной культуры Кашкадарьи. Это свидетельствует о том, что подобная комбинация элементов позволяет не только структурировать танцевальные практики, но и способствует их устойчивому развитию и передаче между поколениями.

Ключевые слова: Кашкадарьинский танец; танцевальная традиция; художественная выразительность; народная хореография; традиционный костюм; танцевальная атрибутика; музыкальное сопровождение; региональная идентичность; нематериальное культурное наследие; этнохореология.

TAIROVA Yuliya Rafaelevna

Basic Doctoral student of State Academy of

Choreography of Uzbekistan

Email: julie3395sa@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2902-622X>

ARTISTIC EXPRESSIVENESS OF KASHKADARYA DANCE IN THE UNITY OF COSTUME, ATTRIBUTES AND MUSICAL ACCOMPANIMENT

ANNOTATION

The artistic expressiveness of Kashkadarya dance is analyzed for the first time as a unified and interconnected system, encompassing movement, costume, paraphernalia, and musical accompaniment. Field research demonstrates that these components do not exist in isolation; rather, they form a holistic artistic mechanism that plays a key role in preserving the unique regional identity of Kashkadarya's dance culture. This suggests that such a combination of elements not only allows for the structuring of dance practices but also facilitates their sustainable development and transmission between generations.

Keywords: *Kashkadarya dance; dance tradition; artistic expressiveness; folk choreography; traditional costume; dance attributes; musical accompaniment; regional identity; intangible cultural heritage; ethnochoreology.*

Кашкадарьинский оазис занимает исключительное место в историко-культурном пространстве Центральной Азии. На протяжении тысячелетий этот регион выступал не только важнейшим очагом земледельческой цивилизации, но и подлинным перекрёстком этносов, языков и художественных традиций. Его этно-демографическая история, охватывающая взаимодействие ираноязычных, тюркских и арабских народов [1], представляет собой уникальный научный феномен, изучение которого позволяет реконструировать механизмы формирования локальных художественных традиций, в том числе хореографической культуры.

Танец в данном контексте следует рассматривать не как изолированное эстетическое явление, но как семиотически насыщенную систему телесных

практик, аккумулирующую коллективную память и транслирующую её в пространстве ритуала, праздника и повседневности. Следовательно, танцевальное искусство Кашкадарьи является результатом сложного процесса взаимодействия природных, этнокультурных, исторических и художественных факторов, что делает его подлинным выражением локальной культуры и национальной самобытности [2].

Характерная выразительность кашкадарьинского танца определяется как визуальными, так и звуковыми аспектами, которые формируются благодаря трём основным компонентам: костюму, атрибутивной семиотике и музыкальному сопровождению. Эти элементы в рамках традиционной культуры региона обладают значимой взаимосвязью с танцем, объединяясь в единую художественную структуру. Музыкальное сопровождение выступает базой для ритмической организации движений танца, костюмы заметно влияют на характер и специфику пластики исполнителя, а предметы быта трансформируются в самостоятельные выразительные средства, подчеркивающие уникальную хореографическую эстетику.

Общепринятое объединение Сурхандарьи и Кашкадарьи в единый культурный блок, известный как «Сурхандарьинско-Кашкадарьинский» [3], является необъективным по отношению к самобытному культурному наследию каждого из этих регионов. Несмотря на их географическую близость, танцевальные традиции Сурхандарьи и Кашкадарьи развивались под воздействием уникальных исторических, социальных и природно-климатических условий, что породило их неповторимые черты. Выразительность и сложная хореография этих танцев отражают духовные и культурные особенности местного населения. Кашкадарьинская танцевальная традиция же, остается недостаточно изученной. Как показывают исследования, «пластика кашкадарьинского танца исторически формировалась в условиях аграрно-степного уклада жизни и была тесно связана с трудовыми практиками, ритуальными действиями и особенностями природного пространства региона» [4]. Для неё были характерны более устойчивый контакт с землёй, акцентированная работа ног, сдержанная эмоциональная выразительность и ритмическая организация движения, отражавшая коллективный характер традиционной культуры.

Одной из наиболее отличительных черт кашкадарьинского костюма выступает его насыщенная полихромность. В отличие от более сдержанных колористических решений некоторых других регионов Узбекистана, Кашкадарья выделяется резкими контрастами красного и жёлтого, красного и синего, зелёного и белого цветов. В тканях используются оттенки алого, изумрудного, лазурного, фиолетового и золотистого, что придаёт особую

яркость восприятию. Такая насыщенность цветов вносит динамику в процесс наблюдения за танцем: костюм становится активным участником, взаимодействуя с движениями исполнителя. Каждое вращение, прыжок и поворот подчёркиваются игрой ярких тканей и декоративных элементов. В танцах широко использовались ложки, чайники, блюда, ножи, а также палки, камни и даже сундуки (сандикча). Применение бытовых предметов не носило декоративного характера, а отражало традиционный уклад жизни, превращая повседневные действия в выразительные пластические образы. Многие атрибуты становились смысловым центром хореографической композиции, раскрывая содержание свадебных, семейно-бытовых, пастушеских и трудовых обрядов. Танец «Сандикча ракс» (Рисунок 1), к примеру, подчёркивает символическую роль сундука, который, помимо декорации, представляет домашнее пространство и традиции. Открытие сундука и демонстрация содержимого формируют сюжет, делая предмет важным элементом хореографии. Предметный мир кашкадарьинского танца выступает важным носителем культурной памяти, обеспечивая сохранение локальной идентичности и преемственность традиционной исполнительской культуры.

Рисунок 1. Танец «Сандикча ракс» в исполнении фольклорно-этнографического ансамбля «Момогуль» г. Карши, Кашкадарьинская область. Источник: Материалы Этно-фольклорной экспедиция Научно-исследовательского института культурологии и нематериального культурного наследия.

Одним из самых характерных элементов женского костюма был джеляк — традиционная верхняя одежда с длинными рукавами-обманками, которые первоначально выполняли хозяйственные функции. В танцевальной практике ложные рукава джеляка приобрели самостоятельное пластическое значение, подчеркивая движения рук и усиливая выразительность сценического образа (Рисунок 2). Украшения также играют акустическую роль. Подвески, серьги и

металлические детали костюма издают звуки, становясь частью звуковой среды танца и дополняя музыкальный ритм. Кисточки «попук» из традиционного женского костюма подчеркивают направление жестов и усиливают динамику движения, добавляя визуальный ритм, особенно при вращениях и перемещениях [4]. Значительную роль играли и головные уборы, такие как култа, чочкоп, кийигич, а также архаичный чамбар-шоx, конструкция которого отражала возрастной и социальный статус женщины [5]. Благодаря сложной ковровой вышивке и оригинальности дизайна головные уборы отличались высокой декоративностью и легко выделялись среди костюмов других регионов Узбекистана.

Рисунок 2. Танцевальные движения с джеляком в исполнении фольклорно-этнографической группы «Нурхайот» Камашинский район, Кашкадарьинская область. Источник: Материалы Этно-фольклорной экспедиция Научно-исследовательского института культурологии и нематериального культурного наследия.

Анализ современной исполнительской практики показывает неоднородность сохранности традиционного костюмного комплекса. Во многих сценических постановках задействуются элементы, заимствованные из других региональных школ, что ослабляет локальные особенности кашкадарьинского костюма. Однако фольклорно-этнографические ансамбли продолжают сохранять отдельные традиционные элементы. Например, коллектив «Ойдиной» использует чамбар-шоx в качестве важного этнографического атрибута (**Рисунок 3**), ансамбль «Чироқчи-чироқлари» сохраняет джеляк и традиционные платки как активные элементы танцевальной пластики (**Рисунок 4**), в то время как коллектив «Кифти-об Аханлари» предпочитает более компактные головные уборы култа-дуппи, адаптируя костюм к требованиям сценического исполнения (**Рисунок 5**). Таким образом, традиционный костюм Кашкадарьи является не только памятником

материальной культуры, но и мощным средством сохранения региональной идентичности, позволяя передавать особенности локальной танцевальной традиции в современных условиях.

Рисунок 3. Костюмы фольклорно- этнографической группы «Ойдиной» г. Карши, Кашкадарьинская область. Источник: Материалы научной экспедиции автора.

Рисунок 4. Костюмы фольклорно- этнографической ансамбля «Чироқчи-чироқлари» Чиракчинский район, Кашкадарьинская область. Источник: Материалы научной экспедиции автора.

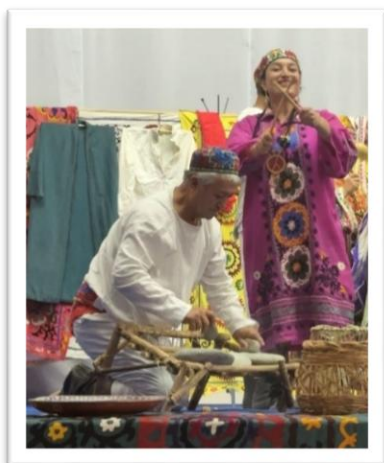

Рисунок 5. Фольклорно- этнографический коллектив «Кифти-об Аханлари». Источник: Материалы научной экспедиции автора.

Если костюм и украшения формируют визуальную составляющую культуры кашкадарьинского танца, то музыкальное сопровождение предопределяет его внутреннюю структуру, ритм и эмоциональное содержание.

В традициях Кашкадарьи музыка и танец всегда существовали в единой связке, образуя художественный комплекс, где ритм становился основой движения, а пластика тела выступала воплощением ритма.

Музыкальная традиция Кашкадарьи сформировалась благодаря длительному взаимодействию оседлых земледельческих и кочевых скотоводческих сообществ [6]. Это сосредоточение культурных особенностей повлияло на характер музыкального мышления региона. Именно ритмическая составляющая определяет начало, смену и завершение танцевальных фаз, что позволяет рассматривать музыку не только как фон, но и как конструктивную основу танца.

Главным инструментом музыкального сопровождения становится дойра, которая задаёт ритм и действует как посредник между музыкантом и танцором. Удары дойры находят пластический отклик в движениях исполнителя, особенно заметно это в мужских танцах, где акцентированные прыжки и шаги синхронизируются с ударным рисунком. Особое значение в музыкальной культуре региона занимает и чанковуз [7]. Его звучание не только воспринимается слухом, но и ощущается телом танцора, что формирует медитативный характер движений. Это подчеркивает существование особой телесной реакции на музыкальные импульсы и связь танца с соматическими практиками, при которых музыкальный ритм преобразуется в движение естественным образом, без сложного анализа.

Заключение

Полевые исследования в Кашкадарьинской области подтвердили, что выразительность местной танцевальной традиции формируется благодаря взаимодействию костюма, музыки и атрибутики в едином сценическом действии. Традиционные танцы часто используют бытовые предметы с множеством художественных функций. Например, в танце с ложками они служат не только реквизитом, но и музыкальным инструментом. Их удары создают ритм, синхронизированный с движениями, интегрируя ложки в пластический и музыкальный язык танца.

Музыкальное сопровождение задаёт структуру танца, формируя темп и последовательность движений. В этой культуре музыка работает как направляющий компонент, а не фоновый элемент. Конструкция костюма влияет на характер движений. Свободный крой и традиционный силуэт усиливают пластику: ткань откликается на движения, делая их заметнее и выразительнее. В мужских танцах широкие шаровары, благодаря их динамике, подчёркивают прыжки и ритм. Движения головы, усиливаемые традиционными головными уборами и украшениями, становятся важным элементом выразительности.

Вследствие этого, выразительность кашкадарьинского танца основана на интеграции визуальных, звуковых и пластических компонентов. Все элементы, включая костюмы, украшения и музыку, действуют как части единой художественной системы, которая сохраняет уникальность данной традиции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Авдеева Л.А. Из истории узбекской национальной хореографии. Ташкент, 2001.
2. Кадыров М. Х. Труды по истории зрелищных искусств Узбекистана : в 3 т. Т. 3: Игры, представления, праздники Шахрисабза и Карши – городов Кашкадарьи. Ташкент : Ishonch Markaz Servis, 2010. С.137.
3. Таирова Ю. Р. Хореографическое наследие Кашкадарьинского региона Узбекистана: традиции, интерпретация и вызовы сохранения // Актуальные вопросы культуры, искусства, образования. 2025. № 4. С. 27–35. <https://doi.org/10.32340/2949-2912-2025 4-27-35>
4. Таирова Ю.Р. “Визуальная символика танцевальной культуры кашкадарьинского региона”. Zenodo, 2025. С. 313–317. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17418170>
5. Традиционный узбекский костюм по материалам музеев и частных коллекций Узбекистана. Ч.2. Узбекистон маданият мероси: авторская серия. – Ташкент: Zamon-Press-Info Nashriyot uyi, Silk Road Media, Darakchi inform servis, 2022. С. 34 -72.
6. Каримжанова М. К. Локальные стили узбекского музыкального фольклора // Вестник науки и образования. 2020. №4-2 (82). С. 38-40.
7. Исмаилова М., Абдуллаев Ш. Фольклорное исполнительство Кашкадарьи. San’at. Выпуск №3 – 2011.

MIRZAYEVA Komila Sheraliyevna

Termiz ixtisoslashtirilgan san'at maktabi o'qituvchisi,
Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy
meros ilmiy tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi

SURXON VOHASINING BOYSUN FOLKLOR MUSIQASI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): MIRZAYEVA K.Sh. Surxon vohasining boysun folklor musiqasi // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 29.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Surxon vohasining Boysun tumani madaniyati shakllanishi va qadimdan paydo bo'lgan musiqa an'analari, folklor san'ati, xalq tomonidan yaratilgan qadimiy qo'shiqlar va ularning yaratilish tarixi haqida so'z yuritiladi, tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Boysun, musiqa, folklor, an'ana, madaniyat, meros, mehnat, mavsumiy, marosim, qo'shiq, xalq, mumtoz, to'y, navro'z.

МИРЗАЕВА Комила Шералиевна

Преподаватель Термезской специализированной
художественной школы, Независимый исследователь
Научно-исследовательского института
культурологии и нематериального
культурного наследия

ФОЛЬКЛОРНАЯ МУЗЫКА БОЙСУНА СУРХОНСКОГО ОАЗИСА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются и анализируются особенности формирования культуры Бойсуна Сурхонского оазиса, а также древние музыкальные традиции, фольклорное искусство, старинные песни, созданные местным населением, и история их создания.

Ключевые слова: Бойсун, музыка, фольклор, традиция, культура, наследие, коктейль, сезонный, ритуальный, песня, народный, классический, свадебный, Навруз.

MIRZAYEVA Komila Sheraliyevna

Teacher of the Termez Specialized
Art School, Independent researcher of the Scientific
Research Institute of Cultural Studies and Intangible
Cultural Heritage

BOYSUN FOLKLORE MUSIC OF THE SURKHAN OASIS

ANNOTATION

This article discusses and analyzes the formation of the culture of the Boysun district of the Surkhan oasis and the ancient musical traditions, folklore art, ancient songs created by the people and the history of their creation.

Keywords: Boysun, music, folklore, tradition, culture, heritage, cocktail, seasonal, ritual, song, folk, classic, wedding, Navruz

Surxondaryo viloyati Boysun tumani O'zbekistonning qadimiy maskanlaridan biridir. Bu o'lka o'ziga xos ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti tarixiga ega. Qadimgi Yunon-Baqtriya va Kushon saltanati markazi sanalgan, savdo yo'llari chorrahalarida joylashgan, o'tmishda Osiyoning eng rivojlangan hududlaridan biri hisoblangan bu voha, endilikda qadimiy an'analarni, beqiyos ahamiyatga molik moddiy va ma'naviy merosni saqlagani tufayli xalq ijodiyotining o'ziga xos madaniyat qo'riqxonasiga aylanib qolgan. Surxon-Boysun zaminida qadimiy xalq an'analari yangi zamon ruhiga mos tarzda ravnaq topgan. Boysun – g'oyat ajoyib musiqa madaniyatiga ega bo'lgan hudud hisoblanadi, uning an'analari o'tmish zamonlarga xos jihatlar saqlanib qolgan va ularda uzoq asrlar davomida shakllangan rang-barang musiqa asarlari bolalar qo'shiq aytimlari va cholg'u chaqiriqlaridan to dasturiy cholg'u kuylari, yirik ashulalar va dostonlargacha, o'yin-raqslar, beqiyos ohanglar mavjud. Ular hozir ham ravnaq topib, ko'pgina insonlarga ma'naviy-ruhiy oziqa bermoqda. Boysun mintaqasi aholisi hozir ham qadimiy an'anaviy hayot tarzi va xo'jalik faoliyati bilan yashamoqda. Bu yerda farzand tug'ilishidan tortib, nikoh to'ylarigacha, "Navro'z" dan to hosil bayramlarigacha, davolash va aza-motam odatlari qadimiy marosim, urf-udumlari, e'tiqodi va an'analari asosida o'tkazilib kelinmoqda. Aholisining kiyim liboslari va xalq hunarmandchiligi kashtachilik, gilamdo'zlik, to'qimachilik, kulolchilik, yog'och o'ymakorligi va boshqa ham an'anaviy, o'ziga xosdir. Boysun xalqining boy va rang-barang badiiy merosi ko'p asrlik an'analarga egadir. Ushbu o'ziga xos xalqning tarixiy xotirasi, ming yillik ma'naviy tajribasi bo'lmish ko'p qatlamli meros ichida musiqa alohida ahamiyat va katta o'rin egallab turadi, u o'ziga xos milliy xususiyatlari va chuqur obrazli, ta'sirchanli mazmuni bilan ajralib turadi. Unda xalqning dunyoqarashi, e'tiqodi, ruhi, xalqning turmushi, tarixi, qiyofasi, maishiy tarzi o'z ifodasini topgan.

Metodologiya. Boysun musiqa merosining asosiy xususiyati – bu og'zaki tarzlik. Ushbu meros o'zida ikkita yirik qatlamni qamrab oladi – musiqa folklori yoki xalq musiqa ijodiyoti uning ijodkori, ijrochisi va tinglovchisi omma, xalq bo'lgan, ular ma'lum vaziyat-marosim mehnat, oila va hokazo, makonda tashkil topgan; ikkinchisi – mumtoz musiqasi yoki og'zaki professional musiqasi ularning ijodkori xalq namoyandalari – yetuk xonanda, sozanda va bastakorlar bo'lgan, har biri rivojlangan kuy, murakkab shakl va rang-barang ijro uslub-usullari bilan ajralib

turadi. Boysun xalqining o'z ildizlari bilan o'tmish zamonlarga borib taqaladigan musiqa merosi – barcha xilma-xil janrlari hamda boy tasviriy vositalari bilan bugungi kungacha saqlanib, rivoj olib kelmoqda. Qahramonlik, botirlik, tarixiy va romantik-lirik mazmunidagi epik asarlar – dostonlar ham muhim o'rin egallaydi. O'zbek musiqa cholg'ulari hamda musiqa amaliyoti, musiqa ijrochiligi uslublari bilan bog'liq bo'lgan cholg'u musiqasi janrlari ham g'oyat rang-barangligi va boyligi bilan tavsiflanadi. Boysun musiqa merosi har qanday xalq ijodi kabi voqea aholisining dunyoqarashi, fikri, orzu-umidlari, ularning turmushi va axloqi, mehnati va ruhi, falsafasi, ijtimoiy va milliy ozodlik uchun kurashining ifodasi sifatida gavdalanadi. Uning mavzu jihatdan serqirraligi, janglarga boyligi va hayotda tutgan o'rining xilma-xilligi ham ana shu bilan bog'liqdir. Binobarin, badiiy, ayniqsa, musiqa an'analarining ko'pqirraligi va boyligi shundan iborat.

Folklor-xalq og'zaki ijodini, uning tarixi, turmush tarzi, mehnati, odat va marosimlarni ifodalovchi omildir. Boysunning an'anaviy musiqasining shakllanishi va rivoj topishi bevosita u yerlik xalqning etnik tarixi bilan bog'liqdir. Boysun xalqi etnogenezi hali tadqiq qilinmagan bo'lsa ham, ammo, tarixiy, etnografik, arxeologik, antropologik va boshqa ilmiy ma'lumotlarga ko'ra, u yerda insonning eng qadimiy turar joyi borligi aniqlangan Teshiktosh va Amir Temur g'orlarining qazilmalari bularga yaqqol dalildir.

Adabiyotlar tahlili. Boysunliklarning musiqa madaniyati haqidagi ilk ma'lumotlarni Kushon Baqtriya, Tohariston, Chag'aniyon moddiy madaniyati yodgorliklari bizgacha yetkazib bergan. Ularda ayrim musiqa cholg'ularning tasvirlarini ko'rish mumkin. Ularni turli marosimlarda qo'llanishi haqida saroy devoriy suratlari va me'yoriy bezaklari darak beradi. Boysun etnografiyasini o'rganishda taniqli etnograflar tarix fanlari doktori A.Ashurov va ilmiy tadqiqotchi A.Qayumovlarning Boysun aholisi turmushiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlari [1] hamda Jo'raev va Abduraxmonovlar tomonidan tayyorlangan xalq madaniyatining turli shakllari o'yin va bayramlarini o'rganishi muammolariga bag'ishlangan ilmiy ishlari, [2] L.Abduraxmonovni Boysun tumanining uzoq burchaklaridagi xalq o'yinlari haqidagi yangi ma'lumotlari [3], R.Abdullaevning turar-joyga oid materiallari, "Boysunning musiqa merosi", "Boysun marosimlari va marosim qo'shiqlari" kabi ilmiy ishlari [4] muhim ahamiyatga egadir. Shuningdek A.Xakimovning Boysunda eng keng tarqalgan an'anaviy hunarmandchilik - qo'lda to'qishni har tomonlama san'atshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilganligi, E.Gyulning xalq to'qimachiligining turli ko'rinishlari - gilamdo'zlik, kigiz to'qish va to'qimachilikka bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarida Boysun tumani gilamlarining badiiy xususiyatlari va texnologiyalarini ochib beruvchi ilmiy ishlari fundamental ishlari bo'lib hisoblanadi. Moddiy madaniyat yodgorliklari tasvirlangan boy va xilma-xil musiqiy hayot, keyinchalik, xalq va xalq professional ijrochilarining ijodkorlik va ijrochilik faoliyatlari rivoj oladi o'rta asr og'zaki va yozma manbalar, jumladan, xalq qahramonlik eposi "Alpomish" buning dalili.

Badiiy ijodiyotning ajralmas tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan Boysun musiqa merosi ko'p asrlik tarixiy yo'lga bosib o'tdi. U shakl jihatdan xilma-xil, mazmun jihatdan esa boy bo'lib, o'zining barkamol an'alarini yaratdi. Ularni asrlar osha asrab-avaylab yetkazib keldi. Folklor san'atining namoyandalari – sozanda va xonandalar o'zlarining ijodlarida estetik, afsungarlik, ijtimoiy va kommunikativ funksiyalarni bir-biri bilan bog'lab berishgan. Ularning ijodida quyidagi musiqiy janrlar o'rin olgan: qo'shiq-marosim va mehnat qo'shig'i, doston-xalq eposi, yig'i-sig'i aytimlari, cholg'u kuy – turli mavzudagi cholg'u ohanglari va kuylari. Boysun musiqa folklori aholining iqtisodiy-maishiy va ijtimoiy psixologik xususiyatlariga bog'liq holda asrlar davomida shakllandi. U o'zbek va tojik xalqlari musiqa madaniyati vositalarini singdirgan holda, insonning oilaviy hayoti hamda uning xo'jalik faoliyati, dini va tabiiy hodisalarga daxldor turli vazifalarni o'zida aks ettiradi. Zero, Boysun musiqa folklorining janr tizimi insonning turli ehtiyojiga xizmat qilib, uning hayoti va hamma faoliyati tizimini aks ettiradi. Turli etnosning musiqa folklori janrlari tarkibi, uning turli davri tarixida ma'lum etnosning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bosqichi, uning hayotidagi xo'jalik-madaniy tipologiyasi, uning madaniyat, turmush sharoiti va an'alarining aniq shakllari va boshqa etnosning madaniyati bilan o'zaro bog'lanishi bilan shartlanadi. Aytim xalq qo'shiqlari, aytimlar, yig'i-sig'ilar va cholg'u chaqiriqlar, ohanglar, usullar, kuylar janrlari xalq marosimlari bilan keng bog'langandir. Bular orasida marosim qo'shiqlari mavsumiy, to'y-marosim, a'za-motam, diniy-ibodat ko'pchiligini tashkil etib, hamma qishloqlarda mavjud. Shu bilan birga mehnat, alla, lirik qo'shiqlari ham keng tarqalgan; maishiy, tarixiy va hajviy qo'shiqlar ham saqlangandir. Badiiy mavqei va mazmuniga qarab janrlar umumiy, o'ziga xos va yagona turlariga bo'linadi.

Muhokama va natija. Xalq qo'shiqlari, o'z navbatida, musiqiy xususiyatlari bilan ham umumlashgan ayrim janr va turlardan iboratki, bunda mavzu talqini va qo'shiqning ijro etilish muhiti, uslubi asosiy o'rin tutadi. Umumiy janrlar tarkibiga ma'lum hayotiy jarayonlarda, masalan, mehnatda dehqonchilik, chorvadorchilik va hunarmandchilik qo'shiqlari, bola tebratishda alla qo'shiqlari, to'y marosimlarida Beshik, Sunnat, Muchal va Nikoh to'ylari bilan bog'liq qo'shiq-aytimlari va cholg'u kuylari, a'zada dafn va motam aytimlari ijro etiladigan musiqa asarlari kiradi. O'ziga xos janrlarga lirik va maishiy qo'shiqlar va qo'shiq janrlari – terma, qo'shiq, lapar, yalla va ashula kiradi. Boysun mintaqasidagi mavrigi, qarsak, baytlar va aytishuvlar ishqiy-lirik va hajviy mavjud keng tarqalgan. Qishloqlarda ommabop bo'lib ketgan doston termalari va baxshi termalari ham ushbu guruhga kiradi. Yagona janr turlari ijrochilik uslublari va ifodaviy vositalari bilan mahalliy an'alarga tayangan – sadr, jaxr, alas, qo'shnos, go'yanda, tuya qadam kabi aytim-qo'shiqlardan tashkil topgan. Shu bilan birga Boysun musiqa folklori ma'lum jug'rofiy va etnik mintaqalarga mos holda mahalliy tafovutlarga ham ega. Masalan, vohaning past tekislik qismidagi aholi madaniyati tog'lik aholi madaniyatidan farq qiladi. Machay va Qo'rg'oncha kabi

qishloqlarida folklor namunalarining marosim jumladan, diniy-ibodat aytimlari va to'y qo'shiqlari; Sayrob va Darbandda mehnat asosan, sut sog'uvchilar va junga ishlov beruvchilar va alla qo'shiqlari; Boysun shahrida esa mavzu va ijro an'analari xilma-xil bo'lgan xalq qo'shiqlari – qo'shiq, yalla, lapar, va ashula janrlarida ijro etiladi. Yakkatol, Olachopon, Pulhokim va Kofrun qishloqlarida qo'sh haydash, hosil yig'im terimi va ularga ishlov berish bilan bog'liq mehnat qo'shiqlarini ijro etish xarakterlidir, shuningdek, afsungarlik va baxshichilik qo'shiqlari uchraydi. Avlod, Sariosiyo, Machay, Qo'rg'oncha qishloqlari va tuman markaziga xos so'fiylar marosimlarida urf bo'lgan "jahr", shuningdek "alas" ("xalos") cholg'u jo'rligisiz kuylab ijro etiladi. Jumladan, "jahr" da kuy va aytim ijrosidagi harakat, rasm-rusum, atributika, tuzilma Qo'rg'onchada qo'biz bilan, Machayda do'mbira bilan va o'ziga xos ritmik zarblar (Boysun shahrida doira jo'rligida), ularning shamanlik bilan mushtarakligidan darak beradi.

Xalq qo'shiqlari. "Sust xotin", "Mayda", "Boysun mavrigisi", "Muborakbod", "Ko'k salla", "Lolachaga Ishim bor", "Yangajon", "Bedana chertmoq", "Navro'z", "O, zam-zam", "Qo'sh xaydash", "Shoxmoyilar", "O'roqchilar qo'shig'I", "Alla", "Xavor-xavor", "Turna keldi", "Xa, dursi-dursi", "Boysun yor-yori", "Yaqqu-yacqu-yaq", "Ufu jaqala", "Aylansin yor", "Yo, ramazon", "Kovushim", "Oshpaz qo'shig'I", "Kim oladiyo", "Kelgin yor o'ynaylik", "Xut", "Xay yor-yor", "Do'st bo'lamiz lolacha", "Hamal-hamal", "Tul bobo", "Xalinchak", "Voquba", "Xa jo'sh" kabi xalq qo'shiqlari qadimdan buyon xalq tomonidan kuylanib kelinadi. Boysun qo'shiqchilik san'ati to'rt guruhga bo'linadi:

Birinchisi: Boysun shahri va unga yaqin bo'lgan qishloqlar Sariosiyo, Avlod, Pasurxi, Bibishirin, Ko'shkak, Qorabo'yin, Rabot, Shayit, Gaza, Poygaboshi, Kofrun, Dashtig'oz, Omonxona, Pulhokim, To'da.

Ikkinchisi: Tumanning shimoliy-sharqiy tomonidagi Qo'rg'oncha va uning atrofidagi qishloqlar.

Uchinchisi: Tumanning shimoliy-g'arbiy qismidagi Machay va uning atrofidagi qishloqlar.

To'rtinchisi: Tumanning janubiy-g'arbiy qismidagi Sayrob va uning atrofidagi qishloqlar. Bularni bir-biridan etnik jihatidan, millatlarni til va ayrim urf-odat, marosimlaridan hamda qo'shiqchilik sohasidagi aytishuv va ijro etish uslublaridan farq qiladi.

Qishloq nomi	uzunligi mm	Menzura mm	Deka mm	Chuqurligi mm
Qo'shkak	770	630	190	70
Sariosiyo	790	470	150	130
Sayrob	840	560	150	100
Besherkak	820	530	170	110
Dashtig'oz	850	630	150	130
Duoba	940	680	180	190
Munchoq	870	580	160	180
Nazari	870	560	20	120
Boysun	880	660	210	160
Xomkon	950	660	200	160

Musiqashunos olim Muzaffar Naimov tomonidan Surxon qo'shiqlari bilan bog'liq ijodiy izlanishlar olib borib, uning ilmiy tadqiqotlari natijasida Boysun san'at ahli hamda qo'shiq san'atiga oid manbalar ilmiy jamoachilikka "Surxondaryo ijodkorlari", [5] "Surxon qo'shiqlari" [6] nomli risolalari tufayli taqdim etildi. To'y marosim qo'shiqlari. Layla-lo. Surxondaryoning tog'li qishloq hududlariga xos qo'shiq bo'lib, to'ylarda faqat ayollar tomonidan ijro etiladi. Qo'shiqda qizlarning yorlariga nisbatan sevgi-muhabbatlari hazil so'zlar orqali aks ettiriladi. Qo'shiq doira jo'rligida ijro etilganda ufori usullar silsilasida qizaloqdan kampirgacha davrani to'ldirib raqsga tushishadi. Qo'shiq sho'x, raqsbop ohangda ijro etiladi.

Quyida Boysun musiqa folkloriga oid qo'shiqlardan namunalalar.

Paxtaro gir (Paxtani ol). Tog'li qishloqlarda azaldan o'zbek-u tojik bir oiladek yashab kelishadi. Ular bir-birlarining tillariga tushunib, ko'plari ikki tilda ham gaplashaveradilar. To'y marosimlarida ham o'zbekcha, ham tojikcha qo'shiqlar ijro etiladi. Nikoh to'yida kuyov kelin uyga kirgizganidan keyin ayollarimiz tomonidan "Paxtaro gir" qo'shig'i ijro etiladi. Ikki ayol qo'llariga oppoq paxta olishib, shu qo'shiqni kuylashadi. Qo'shiq o'lchovi 6/8 bo'lib yengil, hazil, yumor tariqasida kuylanadi.

Naqsh. Sunnat to'yi kuni tush paytida elga osh tarqatilgach, "naqsh" bazmi boshlanadi. Bazmda erkaklar ikki tomonga bo'linib, bir-birlariga qarata bayt aytishni boshlashadi. Baytni bir kishi aytib qolganlari bas, bas, bas, bas so'zlariga jo'r bo'lishadi. Ikkinchi tomon ham shu tariqa davom ettirib davrani qizdirishadi. Aytishuvning har bir bandi yangi so'zlar bilan badihago'ylik tarzida boyitilib boradi. Har bir band o'z mazmuniga egadir. Aytiladigan so'z bo'g'inlariga ma'lum tovush to'g'ri keladi, shu tufayli regitativ ijro uslubi hosil bo'ladi. Ijrochilar ovozi baland tovushlarda jaranglaydi. Ritmik uslubi ravon, ijro harakat jarayonida namoyon bo'ladi. Qo'shiq o'lchovi 6/8 bo'lib, tez tempda cholg'u jo'rligisiz ijro etiladi.

Navro'z qo'shiqlari. Oxay-oxay. "Navro'z" sayllarida ijro etilib, bayramga o'ziga xos ko'tarinkilik kayfiyati baxsh etadi. Qo'shiq yorga nisbatan hazil-mutoyiba

so'zlardan iborat bo'lib, sho'x, o'ynoqi ohangda ijro etiladi. Qo'shiq faqat ayollar tomonidan kuylanib, uning xar bir bandi bir xil ohangda aytiladi.

Oh-voh. "Navro'z" sayllarida faqat erkaklar tomonidan ijro etilgan qo'shiqlardan biri hisoblanadi. Qo'shiq sho'x, yengil lapar uslubida aytiladi. Qo'shiq mazmuni sevgi muhabbat, yorga, sayl ishtirokchilariga nisbatan hazil so'zlardan iborat bo'lsada, asosiy maqsad ishtirokchilarni o'yinga, raqsga chorlash bo'lgan. Qo'shiq o'lchovi 6/8 bo'lib, kuyi kalta diapazonda yengil va jozibali xarakterda ijro etiladi.

Mavsumiy mehnat marosim qo'shiqlar. Yozi. Bug'doy o'rimi paytida tarafma-taraf bo'lib aytiladigan bu qo'shiq o'roqchilar ko'nglini ko'tarib, ularga tetiklik baxsh etib, charchoqlarini unutishga yordam bergan. Qo'shiq so'zlari cho'zib kuylanib, bayt oxirida esa hamma "oblo" so'ziga jo'r bo'lishgan. Qo'shiq kuyi jozibador, bir ohangda dialog shaklida bo'lib, jo'rsiz aytilgan. Shuning uchun kuylovchilardan katta mahorat talab etilgan.

Hay dog'u dog'. Bu qo'shiq yigitning sevgisiga nisbatan aytilgan dil dardlarini izhor etishi, yor visoliga yetishish uchun o'rtanish, qizning kamon qoshlari, uni ko'rganda aqlu hushidan ayrilib lol qolishi, ishq o'tida yonishi va sog'inch kabi his-tuyg'ular sho'x ohanglar orqali kuylanadi. Qo'shiq o'lchovi 6/8 bo'lib, musiqa cholg'ular jo'rligida, ayniqsa doirada ufor usullarining sadolanishi qo'shiqqa yanada ko'tarinkilik ruhiyatini bag'ishlaydi.

Do'rma. Qo'shiqda yigit va qizning gulzorda sayr qilishlari, qizning go'zalligi, yoshlik sho'xliklari, surma tortilgan qoshu ko'zlarining maftunkorligi, noz-karashmalari, yigitning qizga nisbatan muhabbati lirik ohangda kuylanadi. Qo'shiq o'lchovi 6/8 bo'lib, o'rtacha tezlikda sho'x, o'ynoqi tarzda ijro etiladi.

Lolacha. Ufor usulida ijro etiladigan bu qo'shiqda yorning "lola" o'simligiga qiyosiy o'xshatilishi, erkalatish, yorga yetishish kabi so'z o'yinlari kuylanadi. Qo'shiq o'ynoqi, raqsbop xarakterda ijro etiladi. Yakkaxon har bir kupletni kuylagandan keyin qolganlar naqoratga jo'r bo'lishadi. So'z bo'g'inlarining doira usullari bilan hamohang bo'lishi qo'shiqqa yanada ko'tarinkilik baxshida etadi. Voh-voh to'ram. Qo'shiqda yor(to'ra)ga nisbatan hazilomuz iltijosi, erkaligi, unga zeb berib turuvchi kokili sochlariga taqilgan jamalagi, uning go'zalligi va nozikligi kuylanadi. Qo'shiq musiqa cholg'ular jo'rligida yengil, sho'x, o'ynoqi ohanglarda ijro etiladi. Qo'shiq ijrosi davomida "bo'lama" (bo'larmish) kabi so'zlarning bir necha bor takrorlanishida boysunliklarga xos sheva yaqqol sezilib turadi.

Xulosa. Boysun o'zining geografik joylashuvi va tabiati tufayli turli etnik guruhlarining (qo'ng'iroq, laqay, turk, barlos va b.) qadimiy urf-odatlarini, o'troq va ko'chmanchi turmush tarzi elementlarini o'zida qorishtirgan holda, yaxlit va o'ziga xos folklor arxetipini saqlab qolgan. Xullas, har bir qavmning moddiy va ma'naviy hayotidagi o'ziga xoslik. Ungagina taalluqli xususiyatlar, ushbu qavmni boshqa etnik guruhlardan ajratib turadi, uning mavjudligini isbotlaydi. Aynan moddiy va ma'naviy madaniyatidagi o'ziga xos etnik xususiyatlar qavmlarning o'zligini bilishiga, tarixiy

urf-odatlarini rivojlanishiga, millatning kamol topishiga zamin yaratadi. Qadimgi an'analar tufayli jahon durdonasi sifatida namoyon bo'lishda alohida e'tibor qaratmoqda. Buning evaziga Boysun madaniyatini o'rganishga e'tibor ortmoqda. 2003-yildan O'zbekiston Badiiy akademiyasi San'atshunoslik ITI asosida tuzilgan, o'lka xalq san'atini kompleks o'rganish bo'yicha Boysun ilmiy ekspeditsiyasi ish boshladi. Ekspeditsiya Yaponiya trast fondining YuNESKO orqali ajratgan granti mablag'i hisobiga SMI gruppasining faol qo'llab quvvatlashi hisobiga tashkil qilingan. Ekspeditsiya ishida tarixchilar, arxeologlar, etnograflar, filologlar, teatrshunoslar, musiqashunoslar va san'atshunoslar, badiiy hunarmandchilik muammolari bilan shug'ullanuvchilar ishtirok etdilar. Boysun zonasi - shaharning o'zi Boysun tog' tizmasida joylashgan bo'lib, uning to'rtala tomoni tog'lar bilan o'ralib turganining o'zi shaharni tashqi dushmanlardan saqlab turuvchi "keraga" ga o'xshatishadilar. Tarixchi B.Karmisheva shaharda qo'rg'on, machit va madrasa, katta yopiq tim (bozor), savdo-sotiq do'konlari va hunarmandchilik rivojlanganini yozib qoldirgan. Ushbu hududning UNESCO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e'tirof etilishi va an'anaviy "Boysun bahori" festivalining xalqaro miqyosda o'tkazilishi uning umumbashariy ahamiyatini tasdiqlaydi. Boysun folklorini ilmiy jihatdan tizimli tadqiq etish, nafaqat o'zbek xalqining, balki butun Markaziy Osiyo xalqlari etnogenezi va madaniy evolyutsiyasini o'rganishda fundamental poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A.Ashurov va ilmiy tadqiqotchi A. Qayumovlarning Boysun aholisi turmushiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlari.
2. Jo'raev va Abduraxmonovlar tomonidan tayyorlangan xalq madaniyatining turli shakllari -o'yin va bayramlarini o'rganishi muoammolariga bag'ishlangan ilmiy ishlari.
3. L.Abduraxmonovni Boysun tumanining uzoq burchaklaridagi xalq o'yinlari haqidagi yangi ma'lumotlari.
4. R.Abdullaevning turar-joyga oid materiallari, "Boysunning musiqa merosi", "Boysun marosimlari va marosim qo'shiqlari" kabi ilmiy ishlari.
5. M.Naimov. "Surxondaryo ijodkorlari".
6. M.Naimov. "Surxon qo'shiqlari".
7. Tursunov S.N. Surxondaryo viloyati tarixini o'rganish -T.: A.Qodiriy, 1997.
8. Tursunov S.N. Surxondaryo viloyati toponimlari. T.: "A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti". 2008.
9. Tursunov S.N va boshqalar. Surxondaryo tarixi. -T.: Sharq, 2004.
10. Tragediya Sredneziatskogo Kishlaka, I, II, III tom. T.: "Shark", 2006.
11. Toshpo'latov J., Jumaqulov A. Surxon Polvonlari. Termiz: "Jayxun", 1995.
- 12.To'xliiev N., Kremensova A. O'zbekiston Respublikasi: Ensiklopedik ma'lumotnoma. -T.: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2002.
13. S.Tursunov, Q.Rashidov "Boysun" Akademnashr nashriyoti, 2011 yil.

IBROHIMOV Abbosbek Axmadjon o'g'li,
Andijon tumani 7-son musiqaga
ixtisoslashtirilgan maktab-internati
o'qituvchisi

JAHON MUSIQA MADANIYATIDA FLEYTA CHOLG'USINING O'RNI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): **IBROHIMOV A.A.** Jahon musiqa madaniyatida fleyta cholg'usining o'rni // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 37.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada fleyta cholg'usining jahon musiqa madaniyatidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Fleytaning qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari, uning turli madaniyatlar musiqasidagi alohida o'rni yoritilgan. Maqolada fleytaning nafaqat G'arb, balki Sharq musiqa madaniyatida ham keng qo'llanilishi, uning ijro texnikasi va o'ziga xos ijro uslublari haqida fikr yuritilgan. Zamonaviy musiqada fleytaning o'ziga xosligi, kompozitorlar ijodida ushbu cholg'uning qo'llanish xususiyatlari va uning musiqa ijrochiligidagi ahamiyati batafsil ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari asosida fleyta cholg'usining madaniy muloqot va musiqa janrlarining boyitilishidagi hissasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Fleyta, jahon musiqa madaniyati, ijro texnikasi, musiqa cholg'ulari tarixi, Sharq va G'arb musiqasi, zamonaviy musiqiy ijrochilik, madaniy muloqot.

ABBOSBEK Ibrohimov
Teacher of Andijan District Specialized
Music Boarding School No. 7.

THE PLACE OF THE FLUTE IN WORLD MUSICAL CULTURE

ANNOTATION

This article analyzes the role and importance of the flute in world music culture. The development stages of the flute from ancient times to the present day, its special place in the music of different cultures are highlighted. The article discusses the widespread use of the flute not only in the Western, but also in the Eastern music culture, its performance techniques and unique performance styles. The uniqueness of the flute in modern music, the features of the use of this instrument in the work of composers, and its importance in music performance are considered in detail. Based on the results of the research, the contribution of the flute instrument to the enrichment of cultural communication and music genres is highlighted.

Key words: Flute, world music culture, performance technique, history of musical instruments, Eastern and Western music, modern musical performance, cultural communication.

Kirish. Musiqa madaniyati insoniyat tarixining ajralmas qismi bo'lib, u har bir xalqning madaniyati va estetik qarashlarini ifoda etuvchi vosita sifatida muhim o'rin tutadi. Ushbu madaniyatning ajralmas qismi bo'lgan cholg'u asboblari esa o'ziga xos ovozi va ijro uslublari bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Shular qatorida, fleyta qadimdan turli madaniyatlarda keng qo'llanilib kelgan, vaqti-vaqti bilan yangilanib, musiqa san'ati rivojlanishining asosiy vositalaridan biriga aylangan.

Fleyta nafaqat G'arb musiqa an'alarida, balki Sharqning boy musiqa madaniyatida ham chuqur ildizlarga ega. Bu cholg'u turli tarixiy davrlarda diniy marosimlar, xalq kuy-qo'shiqlari va saroy musiqasida keng qo'llanilgan. Zamonaviy musiqada esa fleyta turli janrlarda, jumladan, simfonik orkestrlar, kamer musiqasi va jazz asarlarida ham muhim o'rin egallaydi. Ushbu maqolada fleyta cholg'usining jahon musiqa madaniyatidagi rivojlanishi, uning ijrochilik imkoniyatlari va turli madaniyatlar o'rtasidagi muloqotda tutgan o'rni tahlil qilinadi.

Maqolaning maqsadi – fleytaning musiqa madaniyatidagi o'rnini aniqlash, uning rivojlanish bosqichlarini yoritish hamda bugungi musiqiy ijodkorlikda tutgan ahamiyatini o'rganishdir. Bu tadqiqot fleyta cholg'usi bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarni boyitishda muhim o'rin tutadi.

Fleyta cholg'usi cholg'u ijrochiligi tarixida o'ziga xos o'rin tutib, nafaqat klassik musiqa ijrochiligida, balki zamonaviy janrlarda ham keng qo'llaniladi. Bu cholg'u asbobining o'ziga xos ovozi va texnik imkoniyatlari uni turli janrlar va ijro uslublari muhim vosita sifatida ajratib ko'rsatadi.

Fleyta yumshoq va boy tembri bilan boshqa puflama cholg'ular orasida ajralib turadi. Uning ovoz diapazoni keng bo'lib, yuqori notalardan past tovushgacha ifoda qilish imkonini beradi. Fleyta ijrochiligi turli texnik qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi, jumladan, tezlik, dinamika va nafasni boshqarish talab etiladi. Shuningdek, vibrato, staccato va legato kabi ijro uslublari fleyta cholg'usining ovoziga o'ziga xoslik baxsh etadi.

Orkestr musiqasida fleyta eng muhim puflama cholg'ulardan biri hisoblanadi. Klassik davr kompozitorlari, jumladan, V.A.Motsart, L.V.Betxoven va P.I.Chaykovskiy asarlarida fleytaga yakkaxon partiyalar ajratgan. Orkestrda fleyta nafaqat melodik chiziqlarni, balki boy rang-baranglikni ham ifodalaydi. Kamer musiqasida esa fleyta boshqa cholg'ular bilan uyg'unlashib, musiqiy mazmunni boyitadi.

Fleyta yakkaxon cholg'u sifatida ham keng qo'llanilib, ko'plab kompozitorlar tomonidan unga bag'ishlangan asarlar yaratilgan. J. S. Baxning "Partita in A minor for Solo Flute" yoki K.Debyussining "Syrinx" kabi asarlarida fleytaning badiiy imkoniyatlari to'liq ochib berilgan. Bu ijod namunalarida fleytaning nafaqat texnik imkoniyatlari, balki ijrochi tomonidan musiqiy g'oyalarni ifoda qilish qobiliyati ham namoyon bo'ladi.

Zamonaviy musiqada fleyta cholg'usi turli janrlarda, jumladan, jazz, pop va eksperimental musiqada keng qo'llaniladi. Jazz musiqasida Ian Anderson [1; 17] va

Herbie Mann [6; 186] kabi ijrochilar fleytaning yangi ovoz qirralarini ochib bergan. Eksperimental musiqada esa fleyta elektroakustik vositalar bilan birga qo'llanilib, yangi texnikalar va ijro usullarini yaratishga zamin yaratgan.

Turli madaniyatlarda fleytaning mahalliy variantlari mavjud bo'lib, ular xalq cholg'u ijrochiligi va an'alarida muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, hind musiqa madaniyatidagi bansuri, Yaponiyaning shakuhachisi yoki Xitoyning di cholg'ulari mahalliy musiqa uslublari ifodalashda asosiy vositalar hisoblanadi. Bu xilma-xillik fleytaning xalqaro musiqiy muloqotdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Fleyta cholg'usi cholg'u ijrochiligi tarixida va zamonaviy musiqada o'z o'rnini saqlab qolib, turli janr va uslublarda keng foydalanilmoqda. Bu cholg'u ijrochilari va kompozitorlar uchun ijodiy ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi. Fleytaning ijrochilik imkoniyatlarini o'rganish musiqa san'ati rivojlanishiga hissa qo'shishda davom etadi.

Adabiyotlar tahlili: Fleyta cholg'usining jahon musiqa madaniyatidagi o'rnini o'rganish jarayonida turli davr va mintaqalarda yozilgan adabiyotlar muhim ahamiyatga ega. Qadimgi davrlardan boshlab, fleyta haqida ko'plab ilmiy va amaliy ishlanmalar yaratilgan. Ushbu cholg'u asbobining kelib chiqishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan manbalar bir necha asosiy yo'nalishda tahlil qilinadi: tarixiy rivojlanish, texnik imkoniyatlar, ijrochilik uslublari va uning zamonaviy musiqa madaniyatidagi o'rnini.

Fleytaning tarixini o'rganish uchun qadimgi manbalar, jumladan, qadimgi Misr, Yunoniston va Xitoy madaniyatiga oid yozma va arxeologik ma'lumotlar asosiy o'rin tutadi. Yevropa musiqa madaniyatida fleytaning rivojlanishi XVI-XVIII asrlarga oid manbalarda, jumladan, J.J.Quantzning [5; 152] "Flötenspiel" (Fleytada ijro qilish san'ati) asarida batafsil bayon qilingan. Bu asarda fleytaning texnik imkoniyatlari, turli janrlardagi qo'llanilishi va ijrochilik madaniyati yoritilgan.

Fleyta texnikasi va ijrochilik uslublari bo'yicha zamonaviy adabiyotlarda, jumladan, T.Barman va P.Bonneyning [2; 361] ishlari diqqatga sazovordir. Ular fleytaning ovoz diapazoni, turli shakllardagi fleyta turlari va ularning orkestr hamda kamer musiqasidagi o'rnini haqida to'liq ma'lumot bergan. Ushbu asarlar orqali cholg'uning nafaqat klassik, balki zamonaviy musiqadagi keng imkoniyatlari o'rganiladi.

Sharq va G'arb musiqa madaniyatlarida fleytaning qo'llanilishi to'g'risidagi adabiyotlar madaniy muloqotni tadqiq qilishda muhim ahamiyatga ega. Jumladan, hind musiqa madaniyatidagi bansuri, Xitoydagi di va boshqa mintaqaviy fleyta turlari haqidagi tadqiqotlar bu cholg'uning turli madaniyatlarda muhim o'rin egallaganini ko'rsatadi.

Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida aniqlanishicha, fleyta cholg'usi jahon musiqa madaniyatining universal vositalaridan biri bo'lib, u turli xalqlar musiqiy ijodiyoti va an'alarini rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Ushbu cholg'u bo'yicha manbalardagi ma'lumotlarning xilma-xilligi uni chuqur va keng qamrovli o'rganish imkonini beradi.

Muhokama: Fleyta cholgʻusining jahon musiqa madaniyatidagi oʻrni va ahamiyatini tahlil qilish natijalari bir qator muhim xulosalarni chiqarishga imkon berdi.

Birinchidan, fleytaning tarixi va rivojlanishi uning qadim zamonlardan hozirgi kungacha boʻlgan uzoq yoʻlini koʻrsatadi. Qadimgi davrlarda diniy marosimlar va xalq musiqasi uchun xizmat qilgan fleyta vaqt oʻtishi bilan saroy va akademik musiqaning ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, Yevropa musiqa madaniyatida barokko va klassitsizm davrlarida fleytaning oʻziga xos rolini alohida taʼkidlash lozim.

Ikkinchidan, fleytaning texnik imkoniyatlari uning musiqiy ijrochilikda keng qoʻllanishini taʼminladi. Ushbu cholgʻu oʻzining yumshoq, lekin boy ovoz temбри bilan boshqa cholgʻular orasida ajralib turadi. Orkestr va kamer musiqasidagi vazifalaridan tashqari, fleyta yakkaxon ijroda ham keng qoʻllanilib, koʻplab mashhur kompozitorlar tomonidan yaratilgan asarlarning markazida turadi.

Uchinchidan, zamonaviy davrda fleyta turli janrlardagi ijrochilik imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Jazz, eksperimental musiqa va xalq musiqalaridagi fleytaning oʻrni koʻplab kompozitor va ijrochilar tomonidan oʻziga xos ovoz va yangi musiqiy gʻoyalarni yaratish vositasi sifatida qoʻllanilgan. Ayniqsa, Ian Anderson [1; 78] va Herbie Mann [6; 69] kabi jazz fleytistlarining ijodi fleytaning imkoniyatlarini yanada kengaytirishga xizmat qilgan.

Toʻrtinchidan, fleytaning madaniy muloqotdagi oʻrni uning turli xalqlar musiqiy anʼanalari oʻrtasida bogʻlovchi vosita ekanligini koʻrsatadi. Hindiston, Xitoy va boshqa Sharq davlatlaridagi milliy fleyta turlari ushbu cholgʻuning xalq musiqasidagi ahamiyatini taʼkidlaydi. Shu bilan birga, Sharq va Gʻarb musiqasidagi fleytaning uygʻunlashuvi global musiqa madaniyatida bu cholgʻuning oʻrnini yanada mustahkamlashga yordam bergan.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, fleyta cholgʻusi nafaqat tarixiy rivojlanish, balki zamonaviy ijrochilikda ham oʻz ahamiyatini saqlab qolgan. Fleytaning jahon musiqa madaniyatidagi roli uning universalligini va turli madaniyatlararo muloqotdagi oʻrnini yanada chuqurroq oʻrganish zaruratini koʻrsatadi. Bu esa fleytaning kelgusidagi tadqiqotlar uchun istiqbolli mavzu ekanligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Fleyta cholgʻusining jahon musiqa madaniyatidagi oʻrni va ahamiyatini oʻrganish natijasida bir qator muhim xulosalarga kelindi. Fleyta qadim zamonlardan boshlab turli madaniyatlarda oʻziga xos oʻrin egallab kelmoqda. Uning tarixi, texnik imkoniyatlari va ijrochilik uslublarning oʻziga xosligi musiqa madaniyati rivojlanishida muhim omil boʻlib xizmat qilgan.

Birinchidan, fleyta turli xalqlarning musiqiy anʼanalari va ijodida keng qoʻllanilib, tarixiy jarayonlarda diniy marosimlardan tortib, saroy musiqasigacha

bo'lgan keng spektrda rivojlangan. Uning turli turlari va shakllari madaniyatlararo muloqotning bir qismi sifatida xizmat qilgan.

Ikkinchidan, zamonaviy musiqa ijrochiligi va kompozitorlik san'atida fleyta universal cholg'u sifatida o'z o'rnini saqlab qolmoqda. U orkestr, kamer musiqasi, jazz va eksperimental janrlarda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Fleytaning boy ovoz palitrasi va texnik imkoniyatlari uni nafaqat an'anaviy ijroda, balki innovatsion musiqiy yechimlarda ham muhim vositaga aylantirgan.

Uchinchidan, fleytaning madaniy muloqotdagi ahamiyati uning Sharq va G'arb musiqasidagi integratsion rolini tasdiqlaydi. Hindistonning bansuri, Xitoyning di va Yevropaning travers fleytasi kabi cholg'ular fleytaning global miqyosdagi musiqiy ahamiyatini namoyon etadi.

Ushbu tadqiqot natijalari fleyta cholg'usining jahon musiqa madaniyatiga qo'shgan hissasini chuqur anglashga imkon berdi. Tadqiqot davomida fleytaning rivojlanishi va ahamiyatini yanada kengroq o'rganish uchun istiqbolli yo'nalishlar aniqlandi. Kelajakda ushbu mavzuni davom ettirish musiqashunoslik fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anderson, I. (1971). Stand Up: Jazz va rok musiqasida fleytaning zamonaviy roli haqida Ian Andersonning ishlari.
2. Ardal Powell (2002). The Flute. Yale University Press. – Fleytaning tarixi, texnik imkoniyatlari va madaniy o'rni haqida mukammal tadqiqot.
3. Bansuri Hind Music Foundation. Bansuri: The Indian Bamboo Flute. – Hind musiqa madaniyatida fleytaning o'rni va uning ijro uslublari haqida tahlil.
4. Debussy, C. (1913). Syrinx for Solo Flute. – Fleyta yakkaxon ijrochiligi uchun yaratilgan klassik asar.
5. Quantz, J. J. (1752). On Playing the Flute. Fleyta ijrochiligi san'ati haqida birinchi nazariy ishlardan biri. (Ingliz tilida: E.R.Reilly tarjimasi).
6. Herbie, M. (1965). The Evolution of Jazz Flute. – Jazz musiqasida fleytaning rivojlanishi va ijro texnikasiga oid ma'lumotlar.

PARDAYEVA Jumagul

Yunus Rajabiy nomidagi

O'zbek milliy musiqa san'ati instituti

San'atshunoslik (musiqashunoslik)

ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

E-mail: jumagul2006.05.12@gmail.com

Tel: +998-94-874-12-05

HABIBULLA RAHIMOV IJODIDA “ARABCHA POEMA KONSERT” ASARINING BADIY XUSUSIYATLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): PARDAYEVA J. Habibulla Rahimov ijodida “Arabcha poema konsert” asarining badiiy xususiyatlari // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 42.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek kompozitori Habibulla Rahimov ijodida yaratilgan “Arabcha poema-konsert” asarining shakl, garmoniya, ritm va tembr jihatlaridan tahlil etiladi. Asarning kompozitsion tuzilishi, milliy cholg'ular orkestri uchun yaratilganligi, arab musiqasiintonatsiyasi va modal tizimlarining o'zbek musiqiy tafakkuri bilan uyg'unlashuvi ko'rsatib beriladi. Tadqiqotda “poema-konsert” janrining o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, Rahimovning bu janrdagi innovatsion yondashuvi yoritilgan.

Kalit so'zlar: poema-konsert, qashqar rubob, modal lad, arab usuli, monodik faktura, milliy cholg'ular orkestri, Habibulla Rahimov.

ПАРДАЕВА Жумагуль

студентка 2 курса направления образования

«Искусствоведение (музыковедение)»

Узбекского национального института музыкального искусства

имени Юнуса Раджаби

E-mail: jumagul2006.05.12@gmail.com

Тел.: +998 94 874 12 05

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «АРАБСКАЯ ПОЭМА-КОНЦЕРТ» В ТВОРЧЕСТВЕ ХАБИБУЛЛЫ РАХИМОВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется произведение узбекского композитора Хабибуллы Рахимова «Арабская поэма-концерт» с точки зрения формы, гармонии, ритма и тембра. Рассматриваются композиционная структура произведения, его написание для оркестра народных инструментов, а также

взаимосвязь арабской интонации и ладовой системы с узбекским музыкальным мышлением. В исследовании освещены особенности жанра «поэма-концерт» и инновационный подход Рахимова в рамках данного жанра.

Ключевые слова: поэма-концерт, кашгарский рубаб, модальный лад, арабский ритм, монодическая фактура, оркестр народных инструментов, Хабибулла Рахимов.

PARDAYEVA Jumagul

Second-Year Student

Bachelor's Degree Program in **Art Studies (Musicology)**

Yunus Rajabi Uzbek National Institute of Musical Arts

E-mail: jumagul2006.05.12@gmail.com

Tel.: +998 94 874 12 05

ARTISTIC FEATURES OF THE “ARABIC POEM CONCERTO” IN THE WORKS OF HABIBULLA RAHIMOV

ANNOTATION

This article analyzes the work “Arab Poem-Concerto” by Uzbek composer Habibulla Rahimov in terms of form, harmony, rhythm, and timbre. The study examines the compositional structure of the piece, its creation for an orchestra of national instruments, and the fusion of Arabic intonation and modal systems with Uzbek musical thinking. The research highlights the distinctive features of the “poem-concerto” genre as well as Rahimov’s innovative approach within this musical form.

Keywords: poem-concerto, Kashgar rubab, modal scale, Arabic rhythm, monodic texture, orchestra of national instruments, Habibulla Rahimov.

O‘zbek professional musiqasida konsert janri XX asrning 40-yillarida shakllana boshladi. G. Mushel, R. Glier, I. Akbarov, B. Gienko, F. Yanovskiy, S. Jalil, R. Abdullaev, N. G‘iyosov, A. Ergashev kabi bastakorlarning turli cholg‘ular va orkestr uchun yozgan konsertlari bu janrning taraqqiyotida muhim bosqich bo‘ldi. Keyinchalik I. Hamroev, M. Bafoev, P. Xoliqov, A. Otajonov, H. Rahimov, A. Xasanov singari bastakorlar milliy cholg‘ular orkestri uchun konsert janrida yirik asarlar yaratdilar[1; 167].

Poema esa musiqiy madaniyatga adabiyot orqali kirib kelgan janrlardan bo‘lib, XIX asrda Yevropada dastlab simfonik musiqa shaklida, keyinchalik vokal va xor musiqasida keng yoyildi. Poemaga xos erkin shakl, chuqur falsafiy mazmun va dasturiy asos o‘zbek kompozitorlik tafakkuriga ham yaqin bo‘lib, u milliy musiqadagi epik va lirik ifodaning o‘zaro uyg‘unligi bilan uyg‘unlashgan.

Poema-konsert janri — bu simfonik poema va konsert shaklining sintezidan hosil bo‘lgan yangi musiqiy turdir. Unda yakkanavoz cholg‘u va orkestr o‘rtasidagi

dialog, tasviriylilik, emotsional drammatizm va erkin shakliy rivojlanish bir butunlikda mujassam bo'ladi. An'anaviy uch qismli konsert shaklidan farqli ravishda poemakonsert ko'pincha bir qismli, ammo ichki kontrast bo'limlarga ega bo'ladi.

Bu janr O'zbekistonda XX asrning o'rtalarida paydo bo'lib, B. Gienkoning "Mirzacho'l" (1953), I. Akbarovning "Shoir xotirasiga" (1954), A. Kozlovskiyning "Hind poemasi" (1955) kabi asarlari orqali rivojlandi. Keyinchalik S. Bofoev ("Segoh"), M. Tojiev ("Shoir muhabbati") singari bastakorlar poemaga milliylik, lirizm va falsafiy chuqurlik baxsh etdilar.

Habibulla Rahimovning "Arabcha poema-konsert" asari qashqar rubob va xalq cholg'ulari orkestri uchun yozilgan bo'lib, u "Sug'diyona" xalq cholg'ulari kamer orkestri rahbari, professor Feruza Abdurahimova iltimosiga binoan yaratilgan.[3; 303.] Asar 1 qismli sonata-allegro shaklida, g moll tonalligida, Moderato tempida va 2/4 o'lchovida yozilgan.

Asarning tematik asosini ikki manba tashkil etadi: arab xalq kuy intonatsiyasi va arab kompozitori Riyod Sanbotiy kuyining fragmentlari. Shu sababli asarda arab modalligi, ritmik xilma-xillik va sharqona drammatizm uyg'unlashgan.

Kirish qismi 13 takt (8+5)dan iborat bo'lib, "davriya" shaklida yozilgan. Dastlab torli cholg'ularning jiddiy, og'ir ohangi fonida qonun va changning glissando hamda to'liqsimon harakati musiqaga ichki dinamik kuch beradi. Davriyaning ikkinchi jumlasida damli (nay, qo'shnay, klarnet, goboy) va torli (qonun, chang, g'ijjak, dutor) cholg'ular orqali berilgan bo'lib, aynan Riyod Sanbotiy kuyining intonatsiyasi keltiriladi. Bu qismda monodik faktura ustun bo'lib, modal-ladik o'zgarishlar (mib/mi⁴, fa[#]/fa⁴) arab musiqasiga xos makomiy ohangni ifodalaydi.

Bosh partiya (15–73 taktlar) qashqar rubobning solo kirishidan boshlanadi. Mavzu variatsion rivojlanishga ega bo‘lib, unda arabcha usul (ritmik naqsh) asosiy ritmik negiz sifatida ishlatilgan. Doira jo‘rligida rubobning texnik imkoniyatlari — arpedjio, triol, sekstol va o‘n oltitalik ritmik tuzilmalar orqali ochiladi.

Mavzu turli sozlarda uch marta takrorlanadi: avval rubobda (15–27 taktlar), keyin chang va qonunda (27–38), so‘ng yana rubobda (50–62). G‘ijjaklar sekstol usulida, dutor oilasi esa rezonansli jo‘rlikda qatnashadi.

Yondosh partiya 6-sifrdan boshlanib, nay, qo‘shnay, chang, qonun, afg‘on rubob, dutor, tanbur va g‘ijjaklar oilasi orqali ijro etiladi. Bu bo‘lim lirik, kuychang xarakterda bo‘lib, monodik faktura saqlanadi. Lirik va kuychang arab ohangi avval damli cholg‘ular (nay piccolo, nay, qo‘shnay, goboy, klarnet)dan chang, qonun, afg‘on rubob, dutor bassda keyin esa g‘ijjaklar oilasi dutor alt, tanburda keladi. Dutor kontrabass, dutor alt, tanbur usul vazifasini o‘taydi.

Rivojlov (127-takt, 9-sifr) “meno” tempida boshlanadi. Bu qismda ekspozitsiya materiali kontrast tarzda qayta ishlanadi. O‘lchovlarning tez-tez almashuvi (4/4, 7/4, 6/4, 8/4, 5/4) asarga ichki dramatik harakat beradi. Xromatik gammasimon yurishlar, ayniqsa chang, qonun va rubobda, kulminatsiyani shakllantiradi. Pastki g‘ijjak va kontrabasslar barqaror akkordlar bilan garmonik tayanchni ta’minlaydi.

13 sifr 176 taktdan kadensiya qashqar rubob bilan boshlanadi. Unda qashqar rubob o‘zining barcha musiqiy badiiy xususiyatini ko‘rsatadi masalan mavzuda variatsion va gammasimon harakatlar, turli xil cho‘zim va ritmik bo‘linishlar bilan jadal rivojlanatiriladi va undan so‘ng esa reprizaga o‘tib ketadi.

Kadensiya (176-takt)da qashqar rubobning yakkaxon virtuozi namoyon bo‘ladi. Bu yerda gammasimon harakat, cho‘zimlar va murakkab ritmik bo‘linishlar orqali kulminatsion cho‘qqi yaratiladi.

Repriza (231-takt, 15-sifr) qisqa, ammo dinamik xarakterga ega. Bosh mavzu kichik oktava registrida kiritilib, raqssimon ohang bilan yangraydi. So‘ng muqaddimadagi arab kuyining allegro tempidagi qaytishi asarni dramatik yakuniga olib keladi.

Asarda ritmik tizim alohida estetik ahamiyatga ega. Kompozitor arab “Wahda kabira” usulidan (4/4, 8/4 o‘lchovda D–TT–DD–TD naqshi bilan) keng foydalangan. Bu ritmik naqsh raqs ohangini yaratadi, dinamik harakatni kuchaytiradi va doira ijrosida jonli ifoda topadi.

Ma’lumki klassik konsert 3 qismli bo‘lib, ular quyidagi tuzilishga ega:

1-qism sonata (allegro)

2-qism menuet (andante)

3-qism rondo, rondo sonata yoki variatsiya (allegro)

bu konsertni esa kompozitor klassik an‘analardan chetlashgan xolda 1 qismli shaklida yozgan. Ayan yaxlit 1 qismlilik esa poema xususiyatini yaqqol bir belgisidir. Undan tashqari qashqar rubobning kadensiyada kulminatsiyaga chiqishi, Arab kuyi va kompozitorning tassavuriy obrazi ham uning musiqiy badiiyligini oshirganini ko‘rishimiz mumkin.

Konsertlilik xususiyati:

Temp- allegro, meno, allegro

Solist va orkestrning o‘zaro musiqiy muloqoti- ekspozitsiya va rivojlovda

Yakkaxon ijrochining yuqori darajadagi texnik mahorati – Qashqar rubobning kadensiyadagi kulminatsiyasi

Ekspozitsiya Rivojlov Kadensiya Repriza A B Lavha A

Mavzu rivojlov tamoyili bo‘yicha: o‘zgarib boruvchi mavzu Musiqaning bayon etish turi – ekspozitsion.

Umumiy mavzu fakturasi – monodik.

Bu asarda ritm katta ahamiyatga ega bo'lib kompozitor uning turli xil bo'linishlaridan keng foydalangan. Undan tashqari katta cho'zimlardan mayda cho'zimlargacha va metrlarning almashinib kelishi asarni yana jozibali bo'lib chiqishiga turtki bo'lganini ko'rishimiz mumkin.

Ladik jihatdan asarda arab tetraxordi (0.5–1.5–0.5 tonli tuzilma)dan faol foydalanilgan. Bu xususiyat muqaddimadan boshlab 20-sifrgacha bo'lgan qismlarda intonatsion asosni belgilaydi.

Faktura jihatidan asar monodik bo'lib, garmoniyani asosan parallel interval va rezonansli jo'rliklar hosil qiladi. Bu esa xalq cholg'ulari orkestriga xos tembr uyg'unligini mustahkamlaydi.

“Arabcha poema-konsert” — Habibulla Rahimov ijodida milliylik va jahon musiqiy tajribasining sintezidir. Unda Sharq ohangdorligi, arab modalligi va o'zbek cholg'u maktabiga xos lirizm uyg'unlashgan. Kompozitor klassik uch qismli konsert an'anasidan voz kechib, bir qismlilikni tanlashi orqali poemaviy yaxlitlikni yaratadi.

Asarda:

- yakkanavoz va orkestr o'rtasidagi muloqot ekspozitsiya va rivojlovda ifodalanadi;

- qashqar rubob kadensiyada texnik mahorat cho'qqisiga chiqadi;
- ritmik o'zgarishlar musiqiy dramaturgiyani harakatda ushlab turadi.

Habibulla Rahimovning “Arabcha poema-konsert” asari o'zbek kompozitorlik ijodida poema-konsert janrining yuksak namunasi sifatida e'tirof etiladi. Asar shakily jihatdan sonata tamoyillariga tayanib, poema erkinligini o'zida mujassam etadi. Qashqar rubobning virtuoz imkoniyatlari, arab modal tizimi va milliy orkestr tembr boyligi o'zaro uyg'unlashib, asarga betakror milliy ruh bag'ishlaydi.

Bu asar nafaqat milliy cholg'ular orkestrining ifoda doirasini kengaytirgan, balki O'zbekiston musiqasida yangi badiiy yo'nalish — Sharq poema uslubidagi konsert maktabining shakllanishiga zamin yaratgan yirik badiiy hodisa sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi V tom. Toshkent 2003.
2. Jabborov A., Begmatov S., Azamova M. O'zbek musiqa tarixi. Toshkent: O'zbekiston davlat konservatoriyasi, 2018.
3. Жабборов А. Ўзбекистон композиторлари, бастакорлари ва муסיқашунослари: маълумотнома. — Тошкент, 2018.

SULTONOV Habib Karim o'g'li
 Toshkent viloyati Yangiyo'l tumani
 5-son bolalar musiqa va san'at maktabi
 Estrada xonandalik fani o'qituvchisi
sultonovhabib994@gmail.com

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA FANI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): SULTONOV H.
 Umumta'lim maktablarida musiqa fani // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) В. 48.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida musiqa fanini o'qitishning dolzarb muammolari tahlil qilinib, ta'lim jarayonini takomillashtirish hamda o'quvchilar bilan samarali ishlash bo'yicha metodik tavsiyalar berilgan. Musiqa darslarida zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish, o'quvchilarning ijodiy salohiyati va estetik didini rivojlantirish, shuningdek, ovoz mutatsiyasi davrida vokal mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil etish masalalari yoritilgan. Musiqa ta'limining o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy kamoloti va madaniy dunyoqarashini shakllantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, musiqa fani, o'qituvchi, zamonaviy metodlar, ijodkorlik, ovoz mutatsiyasi, ovoz apparati, estetik tarbiya.

СУЛТАНОВ Хабиб Карим угли
 Ташкентская область, Янгиюльский район
 Детская музыкальная и художественная школа № 5
 Преподаватель эстрадного пение
sultonovhabib994@gmail.com

ПРЕДМЕТ «МУЗЫКА» В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы актуальные проблемы преподавания предмета «Музыка» в общеобразовательных школах и представлены методические рекомендации по совершенствованию учебного процесса и эффективной работе с учащимися. Рассмотрены вопросы применения современных педагогических методов, развития творческого потенциала и эстетического вкуса школьников, а также организации вокальных занятий в период мутации голоса. Обоснована роль музыкального образования в формировании духовно-нравственных качеств и культурного мировоззрения учащихся.

Ключевые слова: музыкальное образование, предмет «Музыка», учитель, современные методы, творчество, мутация голоса, голосовой аппарат, эстетическое воспитание.

MUSIC AS A SUBJECT IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

SULTONOV Habib Karim ogli

Tashkent Region, Yangiyul District
Children's Music and Art School No. 5
Teacher of Pop Vocal Performance
sultonovhabib994@gmail.com

ANNOTATION

This article analyzes the current challenges of teaching Music in general secondary schools and provides methodological recommendations for improving the educational process and working effectively with students. It discusses the use of modern teaching methods, the development of students' creative potential and aesthetic appreciation, as well as the organization of vocal training during the period of voice mutation. The article also highlights the role of music education in fostering students' moral values and cultural awareness.

Keywords: music education, Music, teacher, modern teaching methods, creativity, voice mutation, vocal apparatus, aesthetic education.

O'sib kelayotgan yosh avlodni davr talabiga javob beradigan komil inson sifatida tarbiyalash, ularni yuqori darajadagi mutaxassis qilib voyaga yetkazish davlatimiz rahbari targ'ib etayotgan siyosatning asl mohiyatini tashkil etadi va bu o'qituvchilarga yuksak mas'uliyat yuklaydi.

Inson bolaligidan to umrining so'ngigacha kuylaydi yoki hirgoyi qiladi. Uning kundalik faoliyatida kuy va qo'shiq hamisha hamroh bo'ladi. Inson ovozi tabiiy va eng nozik musiqa sozidir. Ovoz ustida ishlash asta-sekinlik va davomiylik bilan amalga oshiriladi. Uni to'g'ri yo'lga solish va sozlash pedagogdan sabr toqatli va e'tiborli bo'lishni talab etadi. Ayniqsa umumta'lim maktablarda o'qiyotgan o'quvchi yoshlar e'tibordan chetda qolib ketmasligi kerak. Ularning iste'dodlisini saralab olgan holda, muntazam xor – vokal to'garaklariga jalb etib borish lozim. Musiqaga qiziqishi bo'lmagan yoki musiqiy qobiliyati bo'lmagan bolani ham a'lo darajadagi tinglovchi qilib tarbiyalash mumkin. Umumta'lim maktablardagi o'quvchilar ijodga juda chanqoq, konsert va tadbirlarga qatnashishga ishtiyoqi juda baland bo'ladi. Ularning qiziqishlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish uchun maktablarimizda barcha sharoitlar yaratilmoqda. Imkon qadar ushbu sharoitlardan samarali foydalanib, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratishimiz zarur.

Musiqa darslariga va to'garaklariga faol ishtirok etadigan o'quvchilarning deyarli hammasi qo'shiq ijro etishga qiziqishadi. Musiqa darslarida va musiqa

to'garaklarida vokal yoki xor jarayonlarini olib borishda alohida e'tibor qiladigan muammolar mavjud. Ushbu muammolardan o'smir yoshdagi o'quvchilarda uchraydigan mutatsiya, ya'ni ovoz o'zgarish jarayoni haqida to'xtaladigan bo'lsak. Bolaning butun organizmi bilan birga ovoz apparati ham doimo o'sib, o'zgarib boradi, shuning uchun ham bolalar katta bo'lgani sayin ovozining xarakteri va kuchi o'zgarib boradi. Bu o'zgarish asosan o'g'il bolalar ovozida sezilarli yuz beradi. Natijada bola ovozi kattalar ovozigacha o'tadi. Ushbu davrda vokal asarlarini kuylatishda juda e'tiborli bo'lish talab etiladi. Ovozni zo'rqiqtirmaydigan va yengil qo'shiqlarni kuylatish maqsadga muvofiqdir. Bu davr qizlarda deyarli sezilsiz o'tadi. Lekin baribir ayni mutatsiya yoshidagi barcha o'g'il-qizlar ovozi ustida ehtiyotkorlik bilan ish olib borish zarur. Qo'shiq kuylash bu – organizmning funksiyalaridan biri bo'lgan psixofiziologik jarayondir. Shuning uchun bolalarga qo'shiq o'rgatayotganimizda uning ovoz imkoniyati, xarakteriga e'tibor qaratishimiz kerak.

Dunyo tajribasini kuzatadigan bo'lsak, barcha fanlar musiqa fani bilan uzviy bog'liqlikda olib boriladi. Bunga sabab o'quvchining kreativ fikrlashi, har bir sohaga ijodkorona yondashuviga aynan musiqa fani turtki bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, musiqa madaniyati darslarida faol o'quvchilar estetikasi va tarbiyasi jihatidan tengdoshlari orasida har doim namuna bo'ladi. Chunki musiqa yaxshilikni tarannum etadi. Bola bir zum bo'lsada kuylayotgan qo'shig'i yoki chalayotgan kuyining ruhiyatiga kiradi va unda yashaydi. Vatanga muhabbat, ota-onaga hurmat, atrofga e'tibor va eng asosiysi o'ziga ishonch ortadi. Bularning barchasi musiqa o'qituvchisidan yuksak mahorat talab qiladi.

Zamon shiddat bilan o'zgarib borayotgan ayni paytda o'qituvchilarimiz har bir sohaga o'zgacha yondashishlari talab etiladi. O'z mentalitetimiz va ta'lim standartlarimizdan chetga chiqmagan holda, yangicha yondashuvlar bilan dars jarayonini boyitish ish samaradorligini yanada oshiradi. Musiqa fanida ham bolalarning ijodkorlik qobiliyatlari, ravon va toza kuylashlari, dars jarayonida vazifalarni tez qabul qilishlari uchun, ularga turtki bo'ladigan interfaol metodlardan foydalanish zarur. Aynan musiqa faniga oid bo'lgan metodlarni qidirib topish, ularni darsda qo'llash ayni muddao. Bundan tashqari o'quvchilarni boshqa fanlarda ham faol bo'lishlariga musiqa o'qituvchilari turtki bo'lishlari mumkin. Buning uchun musiqa darsiga boshqa fanlarni integratsiyalashtirib olib borish zarur. Uyg'unlikda olib borilgan mavzu nafaqat boshqa fanlarga qiziqish uyg'otadi, balki bolaning dunyoqarashini ham boyitadi. Musiqa tinglash, musiqa savodi va jamoa bo'lib kuylash bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlar ham olib borish boladagi ijodiy qiziqishlarining ro'yobga chiqishiga yanada yaxshiroq turtki bo'ladi. Masalan yaxshi ko'rgan cholg'u asbobini oddiy kundalik buyumlardan o'zi mustaqil yasab kelishi, notalar yoki kalitlarni qog'ozlar yordamida yasab kelish va shu kabilar.

Barchamiz bilamizki, hozirgi kunda barcha maktablarning moddiy bazasiga alohida e'tibor berilmoqda. Shu jumladan musiqa cholg'u asboblari ham ko'pgina maktablarda yetarli. Darsliklarda keltirilgan har bir qo'shiqni bolalarga yetkazib

berishi uchun o'qituvchida mana shu musiqa asboblardan foydalana bilish imkoniyati yetarli daraja bo'lishi kerak. Qo'shiqning ohangi cholg'u asboba qanchalik chiroyli yangrasa, o'qituvchi asarni kuylab berayotganda bolalarning diqqatini o'ziga jalb qila olsa darsning samaradorligi yanada oshadi. Har bir darsning o'z mavzusi bo'lgani kabi, o'qituvchining ham har bir darsdan maqsadi bo'lishi lozim. Masalan "opera san'ati va o'zbek musiqasida opera janri" mavzusini olaylik. Darsda o'qituvchining maqsadi opera janri haqida lo'nda va tushunarli ma'lumot berish, bolalarda shu janr haqida qisqa bo'lsada tushuncha uyg'ota bilishdir. Yodda qolarli bolishi uchun interfaol metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Aytaylik bulardan savol-javob metodini olsak, bolalarga opera nomlarini bilasizmi, deb savol tashlasak bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, umumta'lim maktablarida musiqa fanini samarali tashkil etish o'quvchilarning estetik didi, ijodiy tafakkuri va ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Musiqa darslarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interfaol metodlar va fanlararo integratsiya asosida tashkil etish ta'lim samaradorligini oshiradi hamda o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Shuningdek, vokal mashg'ulotlarida o'quvchilarning yosh va fiziologik xususiyatlarini, ayniqsa ovoz mutatsiyasi davrini inobatga olish ularning ovoz salomatligini saqlash va vokal ko'nikmalarini to'g'ri shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqa o'qituvchilarining kasbiy mahoratini muntazam oshirib borish, zamonaviy metodlarni amaliyotga joriy etish hamda mavjud moddiy-texnik bazadan samarali foydalanish musiqa ta'limi sifatini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi. Natijada musiqa ta'limi o'quvchilarning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash hamda barkamol shaxsni shakllantirishning muhim vositalaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. Ma'naviy yuksalish yo'lida. – Toshkent: O'zbekiston, 1998.
2. Qahhorov A. Vokal asoslari. – Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2008.
3. Gudkova E. A., Vasilyeva A. B. Ashula darsi metodikasi. – Toshkent, 1963.
4. Imomova M. O. Pedagogika fanidan ma'ruzalar matni. – Toshkent, 2000.
5. Sharipova G., Najmetdinov G., Xodjayeva Z. Musiqa o'qitish metodikasi va maktab repertuari. – Andijon, 2020.

KOMILOVA SevaraxonR.Glier nomidagi Respublika ixtisoslashtirilgan
musiqa maktabi o'qituvchisi**MAQOM SAN'ATINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI PEDAGOGIK
IMKONIYATLARI**

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): KOMILOVA S.
Maqom san'atining yoshlar tarbiyasidagi pedagogik imkoniyatlari // Madaniyat
ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 52.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maqom san'ati vositasida yoshlarning milliy-estetik tarbiyasini shakllantirishning nazariy va metodik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqom san'atining yoshlar ma'naviy dunyoqarashi, estetik didi va milliy o'zlikni anglash jarayoniga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, maqomni o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlar, interfaol yondashuvlar va amaliy ijrochilik faoliyatining ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqotda milliy-estetik tarbiyani kuchaytirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Maqom san'ati, milliy-estetik tarbiya, musiqa pedagogikasi, madaniyat ta'limi, metodika, estetik did, milliy meros, interfaol ta'lim.

КОМИЛОВА СеварахонПреподаватель Республиканской специализированной
музыкальной школы имени Р. Глиэра,**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСКУССТВА МАКОМА В
ВОСПИТАНИИ МОЛОДЁЖИ****АННОТАЦИЯ**

В данной статье анализируются теоретические и методические основы формирования национально-эстетического воспитания молодежи посредством искусства макома. Освещается влияние макома на духовное развитие, эстетический вкус и процесс формирования национального самосознания молодого поколения. Также обосновывается значение современных педагогических методов, интерактивных подходов и практической исполнительской деятельности в обучении макому. Разработаны методические рекомендации по усилению национально-эстетического воспитания.

Ключевые слова: Искусство макома, национально-эстетическое воспитание, музыкальная педагогика, методика, эстетический вкус, культурное образование, национальное наследие, интерактивное обучение.

KOMILOVA SevarakhonTeacher at the R. Glier Republican
Specialized Music School**PEDAGOGICAL POTENTIAL OF MAQOM ART IN YOUTH EDUCATION****ANNOTATION**

This article analyzes the theoretical and methodological foundations of forming national-aesthetic education among youth through the art of maqom. It highlights the influence of maqom on spiritual development, aesthetic taste, and the formation of national identity in young people. The importance of modern pedagogical methods, interactive approaches, and practical performance activities in teaching maqom is also emphasized. Methodological recommendations for strengthening national-aesthetic education are developed.

Key words: *Maqom art, national-aesthetic education, music pedagogy, methodology, aesthetic taste, cultural education, national heritage, interactive learning.*

“Maqomlar shunchaki kuy emas, ular o‘tmish ajdodlarimizning yuksak madaniyati, falsafasi va qalb nuri jamlangan bebaho xazinadir.”

Yunus Rajabiy

Globallashuv jarayonida yosh avlodning ma'naviy va estetik dunyoqarashini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ommaviy madaniyatning kuchayishi, axborot oqimining tezlashuvi hamda zamonaviy texnologiyalarning ta'siri natijasida yoshlarning musiqiy didi va estetik qarashlarida turli o'zgarishlar yuz bermoqda. Shu bois milliy musiqiy merosni, xususan maqom san'atini ta'lim jarayoniga chuqur singdirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrda PF-3511-son Farmoni maqom san'atini rivojlantirish va yosh avlodni milliy musiqiy meros ruhida tarbiyalashni davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlovchi muhim hujjat sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. [1]. Mazkur farmon mamlakatda maqom san'atini asrab-avaylash, rivojlantirish va uni yosh avlod orasida keng targ'ib etishga qaratilgan muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Madaniyat va san'at sohasini rivojlantirishga oid davlat dasturlarida milliy musiqiy merosni saqlash va uni zamonaviy ta'lim tizimiga integratsiya qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. [3] Maqom san'ati o'zining badiiy-falsafiy mazmuni, murakkab musiqiy tuzilishi va chuqur estetik ifodasi bilan milliy madaniyatning eng yuksak namunalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. U nafaqat musiqiy ijod mahsuli, balki xalqning tarixiy tafakkuri, ma'naviy qadriyatlari va estetik qarashlarini o'zida mujassam etgan murakkab san'at tizimidir. Shu jihatdan

maqom yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega. Bu haqda maqom san'atining nazariy asoslari va rivojlanish yo'nalishlari ilmiy adabiyotlarda ham keng yoritilgan [5]. Yoshlar orasida maqom san'atiga bo'lgan qiziqishni shakllantirish ko'p hollarda uning murakkabligi sababli qiyinchilik tug'diradi. Shu bois uni o'qitish jarayonida an'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, bosqichli va tizimli metodikani ishlab chiqish zarur. Bu esa maqomni faqat ijro san'ati sifatida emas, balki estetik tarbiya vositasi sifatida ham o'rganish imkonini beradi.

Maqom san'atining milliy-estetik tarbiyadagi o'rni

Maqom san'ati yoshlarning estetik didini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Uning ohangdorligi, ritmik tuzilishi va badiiy ifodasi insonning hissiy dunyosiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Estetika [san'at](#), [madaniyat](#) va [tabiatning](#) subyektiv qabul qilinishini o'rganadi. Estetika [falsafaning aksiologiya](#) (qadriyatlar haqidagi falsafiy ta'limot) sohasiga kiradi. "Estetika" terminini nemis faylasufi A.Baumgarten (1714—1776) ilmiy muomalaga kiritgan. Estetikaning sinonimi sifatida go'zallik falsafasi, san'at falsafasi, badiiy ijod falsafasi iboralari qo'llanib kelingan. [8] Maqomni tinglash jarayonida o'quvchilarda musiqiy idrok, emotsional sezgirlik va badiiy tasavvur rivojlanadi, shuningdek milliy o'zlikni anglash jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Chunki u xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va estetik qadriyatlarini o'zida mujassam etadi [2]. Yosh avlod maqom orqali milliy madaniyatning chuqur ildizlarini anglay boshlaydi, bu esa ularning ma'naviy tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik jihatdan qaraganda, maqom san'atini o'qitish nafaqat musiqiy bilim berish, balki shaxsning ma'naviy-estetik rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi, uni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish zamonaviy musiqa pedagogikasining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. [5]

Metodik yondashuvlar va o'qitish tamoyillari. Maqom san'atini o'qitishda bir qator metodik yondashuvlardan foydalanish samarali natija beradi. Birinchi navbatda, bosqichma-bosqich o'qitish tamoyili muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarga dastlab milliy kuylar, sodda ohanglar orqali musiqiy idrok shakllantiriladi, so'ngra murakkab maqom qismlariga o'tiladi. [7]

Tinglash va tahlil qilish metodi muhim o'rin tutadi. O'quvchilar maqom asarlarini tinglash orqali uning mazmuni, badiiy ifodasi va emotsional ta'sirini tahlil qilishni o'rganadi. Bu jarayon musiqiy tafakkurni rivojlantiradi.

Amaliy ijrochilik faoliyati katta ahamiyatga ega. Maqomning ayrim qismlarini kuylash yoki cholg'u asboblariida ijro etish orqali o'quvchilarda musiqiy ko'nikmalar va sahna madaniyati shakllanadi. [3]

Interfaol metodlardan foydalanish (musiqiy munozara, taqqoslash, obrazni tasvirlash) o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

XX asr boshlaridan o'zbek bastakorlari maqom uslublaridan samarali foydalanib, milliy ohang va lادلarni zamonaviy musiqiy janrlarda namoyon etishgan. [Hoji Abdulaziz](#), [Sodirxon hofiz](#), [Yu.Rajabiy](#), F.Sodiqov kabi ijodkorlarning kuy va ashulalari, shuningdek, [V.Uspenskiyning](#) “Farhod va Shirin”, [R.Glier](#) va T.Sodiqovning “[Layli va Majnun](#)” musiqali dramasi, [M.Ashrafiyning](#) “Dilorom” operasi kabi asarlar maqom asosida yaratilgan. Maqom san'ati badiiy-estetik jihatdan tiklanib, zamonaviy musiqa jarayonida muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. [4]

Maqom san'atini samarali o'qitish uchun uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarur. Multimedia vositalari, audio-vizual materiallar (maqom ijrolarining audio yozuvlari, videodarslar, konsert lavhalari va multimedia taqdimotlari) hamda raqamli platformalarning ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi maqom san'atini o'zlashtirishning samarali omillaridan biri hisoblanadi. Elektron kutubxonalar, musiqiy arxivlar, onlayn ta'lim platformalari va raqamli resurslar o'quvchilarning maqom namunalari bilan muntazam ishlashiga sharoit yaratadi. Bu esa musiqiy tafakkur, estetik idrok va mustaqil o'rganish kompetensiyalarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Maqomni yoshlar hayotiga yaqinlashtirish uchun madaniy-ma'rifiy tadbirlar, jonli ijro kechalari va ijodiy uchrashuvlar tashkil etish muhimdir. Bunday muhit o'quvchilarda milliy musiqaga nisbatan hissiy bog'liqlikni kuchaytiradi.

Maqom san'ati masalalariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy-ijodiy anjumanlar va simpoziumlar, jumladan, Samarqandda (1978, 1983, 1987, 2001), [Berlinda](#) (1988), Finlyandiyada (1996) va Istanbulda (1999) xalqaro musiqashunoslik simpoziumlari o'tkazilgan. Maqom san'ati bo'yicha ilmiy nazariy va amaliy bilimlar mamlakatning boshlang'ich, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalarida o'qitilib, malakali mutaxassislar tayyorlanmoqda. 1987-yildan boshlab, UNESCO qoshidagi An'anaviy musiqa xalqaro uyushmasining “Maqam” ilmiy guruhi faoliyat ko'rsatmoqda. [4]

Yana bir muhim jihat — o'qituvchining kasbiy mahorati. Zamonaviy musiqa o'qituvchisi nafaqat ijrochi, balki metodik jihatdan tayyorlangan, innovatsion yondashuvlarni qo'llay oladigan pedagog bo'lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, maqom san'ati vositasida yoshlarning milliy-estetik tarbiyasini shakllantirish bugungi musiqa pedagogikasining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Maqomning badiiy va ma'naviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish yosh avlodda estetik did, milliy o'zlikni anglash va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va an'anaviy musiqiy meros uyg'unligi esa ushbu jarayonning samaradorligini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-3511-son Farmoni. "Milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2017-yil 31-may.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son Farmoni. "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida", 2019-yil 26-mart.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6000-son Farmoni. "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020-yil.
4. [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
5. Hasanboysev J. va boshqalar. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Rajabov I. Maqom asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
7. Yusupov E. Musiqa o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2020.
8. Maxmudov T., Эстетика и духовные ценности, Т, 1993.

MAMARASULOV Xolmat Davronovich

Sherobod tuman 8-son Bolalar musiqa

va san'at maktabi o'qituvchisi

E-mail: mkholmat@inbox.ru**BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABI FORTEPIANO SINFLARIDA
INKLYUZIV TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK
ASOSLARI**

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования):
MAMARASULOV X.D. Bolalar musiqa va san'at maktabi fortepiano sinflarida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning pedagogik asoslari // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 57.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola zamonaviy musiqa pedagogikasining dolzarb muammolaridan biri bolalar musiqa va san'at maktablarida (BMSM) o'ziga xos ta'limiy ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilar uchun inklyuziv fortepiano ta'limini tashkil etishning nazariy-metodik va amaliy-pedagogik asoslarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Maqolada Sherobod tuman 8-son BMSM negizida 2025/2026-yillarda olib borilgan eksperimental tadqiqot ishlari va amaliy tajribalar tahlil qilinadi. Muallif tomonidan inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilarning motorik, nevrologik va kognitiv nuqsonlarini korreksiya qilishda individual pedagogik yondashuv, ota-onalar bilan integratsiyalashgan hamkorlik modeli, shuningdek, an'anaviy texnik majmualar (gamma, Hanon mashqlari, Cherni etyudlari) hamda moslashtirilgan o'zbek milliy kuylari va sodda fortepiano pyesalarining variativ qo'llanilishi ilmiy-metodik jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv musiqa ta'limi, fortepiano pedagogikasi, individual ta'lim dasturi (ITD), korreksion-pedagogik model, tayanch-harakat apparati nuqsonlari, nevrologik xususiyatlar, mayda motorika, Hanon mashqlari, Cherni etyudlari, musiqiy rehabilitatsiya.

МАМАРАСУЛОВ Холмат Давронович

Преподаватель Детской школы музыки

и искусств №8 Шеробадского района

E-mail: mkholmat@inbox.ru**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО
ОБУЧЕНИЯ В КЛАССАХ ФОРТЕПИАНО ДЕТСКОЙ ШКОЛЫ
МУЗЫКИ И ИСКУССТВ**

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья посвящена исследованию теоретико-методических и практико-педагогических основ организации инклюзивного обучения игре на фортепиано для учащихся с особыми образовательными потребностями в детских школах музыки и искусств (ДШМИ). В статье анализируется опытно-экспериментальная работа, проведенная в 2025-2026 годах на базе ДШМИ №8 Шеробадского района. Автором научно и методически обосновано вариативное применение индивидуального педагогического подхода, интегрированной модели сотрудничества с родителями, а также традиционных технических комплексов (гаммы, упражнения Ганона, этюды Черни), адаптированных узбекских национальных мелодий и простых фортепианных пьес в коррекции моторных, неврологических и когнитивных нарушений учащихся в инклюзивной образовательной среде.

Ключевые слова: инклюзивное музыкальное образование, педагогика фортепиано, индивидуальная образовательная программа (ИОП), коррекционно-педагогическая модель, нарушения опорно-двигательного аппарата, неврологические особенности, мелкая моторика, упражнения Ганона, этюды Черни, музыкальная реабилитация.

MAMARASULOV Kholmat

*Teacher of Children's Music
and Art School No. 8 of the Sherobod district
E-mail: mkholmat@inbox.ru*

**PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF
INCLUSIVE EDUCATION IN PIANO CLASSES OF CHILDREN'S MUSIC
AND ART SCHOOLS**

ANNOTATION

This scientific article is devoted to the study of the theoretical, methodical, practical, and pedagogical foundations of organizing inclusive piano education for students with special educational needs in children's schools of music and arts (CSMA). The paper analyzes the experimental and practical research conducted in 2025-2026 on the basis of CSMA No. 8 of the Sherobod district. The author scientifically and methodically substantiates the variative application of an individual pedagogical approach, an integrated model of cooperation with parents, as well as traditional technical complexes (scales, Hanon exercises, Czerny etudes), adapted Uzbek national melodies, and simple piano pieces in the correction of motor, neurological, and cognitive impairments of students within an inclusive educational environment.

Keywords: inclusive music education, piano pedagogy, individual educational program (IEP), correctional-pedagogical model, musculoskeletal disorders,

neurological characteristics, fine motor skills, Hanon exercises, Czerny etudes, musical rehabilitation.

Kirish. XXI asr jahon ta'lim paradigmasining markazida insonparvarlik, ijtimoiy tenglik va barcha qatlamlar uchun ta'limning determinalligini ta'minlash prinsiplari yotadi [1]. O'zbekiston Respublikasining zamonaviy ta'lim siyosatida ham imkoniyati cheklangan hamda o'ziga xos ta'limiy ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni jamiyatga integratsiya qilish, ularning huquqiy va ijtimoiy muhofazasini ta'minlash ustuvor vazifa etib belgilangan [7]. Ushbu kontekstda, maxsus va inklyuziv ta'limni faqatgina umumta'lim doirasida cheklab qo'ymay, bolalar musiqa va san'at maktablarining (BMSM) estetik-korreksion imkoniyatlaridan keng foydalanish strategik ahamiyat kasb etadi.

Musiqa pedagogikasi va cholg'u ijrochiligi o'zining tabiati e'tibori bilan ko'p funksiyali reabilitatsiya tizimidir. Ayniqsa, fortepiano sinflarida o'quv jarayonini tashkil etish boladan bir vaqtning o'zida kognitiv, sensor, motorik va emotsional analizatorlarning sinxron faoliyatini talab qiladi [3]. Biroq, bugungi kunda BMSM tizimida inklyuziv ta'limni joriy etishning ilmiy-metodik bazasi to'liq shakllanmaganligi, o'ziga xos ehtiyojli bolalar bilan ishlashda an'anaviy akademik dasturlarning qolipidan chiqish mexanizmlari mukammal emasligi mazkur sohada maxsus tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda.

Muammoning qo'yilishi. An'anaviy fortepiano metodikasi asosan sog'lom va standart rivojlanish trayektoriyasiga ega bo'lgan bolalarga mo'ljallangan. Jismoniy yoki nevrologik funksiyalarida og'ishlar bo'lgan o'quvchilarga ushbu yuklamalarni to'g'ridan-to'g'ri berish pedagogik regressiyaga va bolada motivatsiyaning so'nishiga olib keladi. Shu bois, maqolada Sherobod tuman 8-son BMSM tajribasi misolida inklyuziv fortepiano sinflari uchun variativ va moslashuvchan amaliy-pedagogik modelni ishlab chiqish muammosi tadqiq etiladi.

Adabiyotlar tahlili. Inklyuziv ta'limning umumiy-nazariy va metodologik asoslari xalqaro miqyosda UNESCO (2017) hujjatlarida [1], shuningdek, L.Florian (2019) va C. Tomlinson (2017) singari olimlarning differentsiallashtirilgan ta'lim tizimiga oid ishlarida fundamental tarzda yoritilgan [2, 5]. Musiqa ta'limining bolalar intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri S.Hallam (2018) tomonidan neyropedagogik nuqtai nazardan isbotlangan [3]. Uning ta'kidlashicha, musiqa ijrochiligi miya qobig'ining plastikligini (neuroplasticity) oshiradi.

Musiqiy terapiya va inklyuziv muhitda cholg'u o'rgatishning korreksion xususiyatlari M.Silverman (2021) hamda J.Jellison (2015) tadqiqotlarida maxsus tahlil qilingan [4, 6]. O'zbekiston olimlarining ishlarida ham "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020) hamda Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi doirasida ushbu muammolar ko'rib chiqilmoqda [7, 8]. Biroq, bevosita fortepiano ijrochiligida texnik apparatni (applikatura, barmoqlar mustaqilligi, agogika) jismoniy kamchiliklari bor bolalarga moslashtirish masalalari hali ham amaliy metodik qo'llanmalarga muhtojdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning amaliy-eksperimental qismi 2025-yil sentabrdan 2026-yil may oyigacha bo'lgan o'quv yilida Sherobod tuman 8-son BMSM fortepiano sinfi negizida amalga oshirildi. Eksperimentning obyekti sifatida o'ziga xos tibbiy-psixologik va pedagogik xususiyatlarga ega bo'lgan ikki nafar o'quvchi tanlandi:

- **O'quvchi A.S.** (13 yosh, 3-sinf): Tayanch-harakat apparatidagi tug'ma funksional o'zgarishlar, barmoqlar mushaklarining gipertonusi (spastika) va mayda motorika (fine motor skills) rivojlanishining orqada qolishi kuzatilgan.

- **O'quvchi T.A.** (16 yosh, 7-sinf): Bosh miya jarohati (travma)dan keyingi nevrologik asoratlar, tez toliqish, diqqat konsentratsiyasining tarqoqligi va qisqa muddatli musiqiy xotira pasayishi xarakterli holat hisoblanadi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar majmuasidan foydalanildi: pedagogik kuzatuv, diagnostik testlash, pedagogik modellashtirish, monitoring va dinamik tahlil. Mashg'ulotlar har bir o'quvchi uchun individual tuzilgan dastur asosida haftasiga 3 marotaba, 45 daqiqadan olib borildi. Dars tuzilmasi an'anaviy fortepiano darslaridan farqli ravishda 3 qismga ajratildi:

1. Psixofizik tayyorgarlik va relaksatsiya (5 daqiqa).
2. Texnik-korreksion qism - moslashtirilgan kombinatsiyalar (20 daqiqa).
3. Badiiy-estetik qism - milliy va sodda pyesalar ustida ishlash (20 daqiqa).

Tizimli pedagogik modelning joriy etilishi. Tadqiqot jarayonida inklyuziv ta'lim sifatini ta'minlash uchun maxsus to'rt bosqichli pedagogik model integratsiya qilindi:

1. **Klinik-pedagogik diagnostika.** O'quvchining jismoniy va nevrologik imkoniyatlari xaritasi tuzildi. Barmoqlarning harakat radiusi, klaviaturani bosish kuchi va charchash nuqtasi aniqlandi.

2. **Individual ta'lim dasturini (ITD) loyihalash.** Standart o'quv dasturi transformatsiya qilindi. Nota matnlari vizual jihatdan yiriklashtirildi, murakkab applikatura (barmoqlar tartibi) sodda, muqobil harakatlarga almashtirildi.

3. Texnik va badiiy materiallarni adaptatsiya qilish (Amaliy bosqich):

- *Gamma mashqlari:* Standart 4 oktavali va parallel gammlar o'rniga, dastlab bir oktava doirasida, legato va non legato shtrixlarini alohida qo'llash orqali mushaklar tonusi muvozanatga keltirildi.

- *Hanon komplekslari:* Sharl Hanonning "Virtuoz pianinochi" (The Virtuoso Pianist) mashqlari o'quvchilarning barmoq tuzilishiga moslab yengillashtirildi. Masalan, 1-mashq faqat o'ng va chap qo'lda alohida, sekin tempda va ritmik variantlarsiz, faqat barmoqlarni mustaqil ko'tarish mashqi sifatida bajarildi.

- *Cherni etyudlari:* Karl Cherni (op. 599, op. 299) etyudlarining faqat texnik maqsadga xizmat qiluvchi asosiy qismlari (fakturalari) ajratib olingan holda, qisqartirilgan shaklda o'tildi.

- *Repertuar*: O'quvchilarning darsga bo'lgan hissiy yaqinligini oshirish uchun o'zbek milliy kuylari (soddalashtirilgan garmoniyada) va eng sodda xalqaro fortepiano pyesalari dasturga kiritildi.

- *Ota-onalar bilan hamkorlik*: Uy sharoitida ota-onalar tomonidan o'quvchining darsda olgan ko'nikmalarini kunlik 20 daqiqalik tayyorgarlik orqali takrorlash tizimi nazoratga olindi.

4. Dinamik monitoring. Har bir chorak yakunida o'quvchining jismoniy-funksional va ijodiy o'sishi baholab borildi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. 2025/2026-yillar davomida amalga oshirilgan 9 oylik uzluksiz eksperimental pedagogik faoliyat natijasida o'quvchilarning rivojlanish dinamikasida quyidagi ijobiy natijalar qayd etildi:

1. Korreksion-motorik sohadagi natijalar (O'quvchi A.S.). Dastlabki oylarda A.S.da barmoqlarning klaviaturaga spastik (qisqargan) zarbi tufayli tovush hosil qilish jarayoni qattiq va qo'pol edi. Moslashtirilgan Hanon mashqlari va legato shtrixida gammalarni muntazam chalish orqali bilak va tirsak mushaklaridagi qisqishlar (zajimlar) 40-50% gacha kamayishiga erishildi. Barmoqlarning mustaqil harakatlanishi evaziga sodda pyesalarni kantilena va ohangdor ijro etish ko'nikmasi shakllandi.

2. Kognitiv-nevrologik sohadagi natijalar (O'quvchi T.A.). Bosh miya jarohati asoratlari bo'lgan T.A. darsning dastlabki 15-20 daqiqasidan so'ng charchab, nota matnini chalkashtirib yuborar edi. Haftasiga 3 marta 45 daqiqalik darsni qisqa intervallarga bo'lib tashkil etish va har dars boshida musiqiy-didaktik o'yinlardan foydalanish natijasida uning diqqat konsentratsiyasi barqarorlashdi. Cherni etyudlarining kichik qismlarini yodlash orqali uning qisqa muddatli xotirasi rivojlanib, o'quv yili oxiriga kelib moslashtirilgan milliy kuylari to'liq va mustaqil ravishda yoddan ijro etish darajasiga yetdi.

1-jadval

Eksperiment natijalarining qiyosiy tahlili

Baholash mezonlari (Parametrlar)	Eksperimentgacha bo'lgan holat (sentabr 2025)	Eksperimentdan keyingi holat (May 2026)
Diqqat konsentratsiyasi	Maksimal 10-12 daqiqa uzluksiz barqarorlik	25-30 daqiqa davomida faol diqqatni jamlash
Mayda motorika va spastika	Barmoqlar qisqishi, applikaturani buzish, noaniq zarb	Mushaklar yumshoqligi, shtrixlarni farqlash, aniqlik
Musiqiy matnni xotirada saqlash	Maksimal 4-8 taktli sodda musiqiy jumlar	16-24 taktgacha bo'lgan yaxlit asarlarni yoddan ijro etish
Ijtimoiy-psixologik motivatsiya	O'ziga ishonchsizlik, fobiya, darsdan cho'chish	Faollik, musiqiy ijroga nisbatan yuqori qiziqish

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy texnik mashqlarni (Hanon, Cherni) individual reabilitatsion maqsadlarga moslashtirish inklyuziv ta'lim samaradorligini multiplikativ ravishda oshiradi. Bu esa o'z navbatida ta'lim

oluvchining nafaqat BMSM muhitida, balki kundalik ijtimoiy hayotda ham o'zini to'laqonli his etishiga zamin yaratadi.

Xulosa.

1. Fortepiano cholg'usi o'zining polifoniya imkoniyatlari, vizual simmetrik klaviatura tuzilishi va ijro jarayonida ikki qo'lning parallel faoliyati tufayli nevrologik va tayanch-harakat tizimida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun eng universal korreksion-reabilitatsion vosita hisoblanadi.

2. BMSM sharoitida inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati standart akademik talablarni majburiy yuklashda emas, balki individual ta'lim dasturlarini (ITD) moslashtirish, texnik materiallarni (gamma, Hanon, Cherni) o'quvchining jismoniy imkoniyatlariga ko'ra transformatsiya qilish hamda ota-onalar bilan uzviy integratsiyani ta'minlashda namoyon bo'ladi.

3. Sherobod tuman 8-son BMSMda muvaffaqiyatli sinovdan o'tgan ushbu to'rt bosqichli amaliy pedagogik modelni respublikamizdagi barcha musiqiy ta'lim muassasalari inklyuziv sinflari metodik bazasiga tavsiya etish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. (2017). Terms of Inclusion in Education: Status, Trends and Challenges. Paris: UNESCO Education Sector.

2. Florian, L. (2019). On the Cartography of Inclusive Education. International Journal of Inclusive Education, 23(1), 3-17. DOI: 10.1080/13603116.2019.1622801

3. Hallam, S. (2018). The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. London: International Music Education Research Centre (iMERC).

4. Silverman, M. (2021). Music as a healing art in special and inclusive education. New York: Oxford University Press.

5. Tomlinson, C. (2017). How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms (3rd ed.). Alexandria: Association for Supervision and Curriculum Development.

6. Jellison, J. (2015). Including Everyone: Creating Music Classrooms Where All Children Learn. New York: Oxford University Press.

7. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (2020). Toshkent sh., 23-sentabr, O'RQ-637-son. (Law of the Republic of Uzbekistan "On Education". (2020). Tashkent city, September 23, No. ZRU-637).

8. O'zbekiston Respublikasida Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent sh. (Concept for the development of inclusive education in the Republic of Uzbekistan. Tashkent city).

Nadjimova Nigora Abdusolih qizi

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya
pedagogikasi milliy instituti doktaranti

O'zbekiston davlat konservatoriyasi

“Ta’lim jarayonini tashkil etish” bo‘lim boshlig‘i

nadjimovanigora92@gmail.com

+998977464484

MUSIQA TA'LIMIDA BADIY-ESTETIK MEROS VOSITASIDA O'QUVCHILARNING STRATEGIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): NADJIMOVA N.
Musika ta'limida badiiy-estetik meros vositasida o'quvchilarning strategik fikrlashini
rivojlantirish metodikasi // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural
Education. № 2 (2026) B. 63.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola musiqa ta'limida badiiy-estetik meros vositasida o'quvchilarning strategik fikrlashini rivojlantirish metodikasini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada strategik fikrlash tushunchasi, uning musiqa ta'limidagi o'rni, milliy va jahon musiqiy merosi asosida ta'lim jarayonini tashkil etish yo'llari hamda eksperimental pedagogik tajriba natijalari ko'rib chiqiladi. Kompetentlik yondashuvi va refleksiv o'qitish metodlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: strategik fikrlash, musiqa ta'limi, badiiy-estetik meros, metodika, kompetentlik, refleksiya.

Наджимова Нигора Абдусолих қизи

Докторант Национальный институт

педагогики воспитания имени Кори Ниёзи

Начальник отдела “Организация образовательного
процесса” Государственная консерватория Узбекистан

nadjimovanigora92@gmail.com

+998977464484

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ В МУЗЫКАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена методике развития стратегического мышления учащихся средствами художественно-эстетического наследия в процессе музыкального образования. Рассматриваются понятие стратегического мышления, его роль в музыкальном обучении, пути

организации учебного процесса на основе национального и мирового музыкального наследия, а также результаты экспериментально-педагогической работы. Рекомендуется применение компетентностного подхода и методов рефлексивного обучения.

Ключевые слова: стратегическое мышление, музыкальное образование, художественно-эстетическое наследие, методика, компетентность, рефлексия.

Nigora Abdusolih qizi Nadjimova

Doctoral Student of the Qori Niyoziy

National Institute of Pedagogy

Head of the Department of "Organization
of the Educational Process"

State Conservatory of Uzbekistan

nadjimovanigora92@gmail.com

+998977464484

METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' STRATEGIC THINKING THROUGH ARTISTIC AND AESTHETIC HERITAGE IN MUSIC EDUCATION

ABSTRACT

This article examines the methodology of developing students' strategic thinking through artistic-aesthetic heritage in music education. It considers the concept of strategic thinking, its role in music instruction, approaches to organizing the educational process based on national and world musical heritage, and the results of an experimental pedagogical study. The use of a competence-based approach and reflective teaching methods is recommended.

Keywords: strategic thinking, music education, artistic-aesthetic heritage, methodology, competence, reflection.

Zamonaviy ta'limning dolzarb vazifalaridan biri o'quvchini tayyor bilimni takrorlovchi emas, balki vaziyatni tahlil qiluvchi, maqsad qo'ya oluvchi, tanlovlar orasidan maqbul yo'lni ajrata biluvchi va o'z faoliyatini boshqara oluvchi subyekt sifatida tarbiyalashdir. Bu talab musiqa ta'limi uchun ayniqsa muhim, chunki musiqa darsi o'quvchidan bir vaqtning o'zida eshitish, idrok etish, solishtirish, badiiy mazmunni anglash, ijro qarorini topish va mashq jarayonini rejalashtirishni talab qiladi. Shuning uchun strategik fikrlashni shakllantirish musiqa ta'limi mazmunining ichki tarkibiy vazifalaridan biri sifatida ko'rilishi lozim.

Badiiy-estetik meros – xalq kuy-qo'shiqlari, maqom namunalar, doston ohanglari, an'anaviy ijrochilik va milliy kompozitorlik maktabi – o'quvchiga tayyor

javob bermaydi; aksincha, undagi lad, usul, shakl, dramatik rivojlanish, talqin va ijro masalalarini ochishni talab etadi. Aynan shu jihat uni strategik fikrlashni rivojlantirish uchun qulay pedagogik materialga aylantiradi. O'quvchi meros namunasi bilan ishlash jarayonida "asar nimani ifodalaydi?" degan savol bilangina cheklanmaydi; "qaysi ijro yechimi maqsadga muvofiq?", "qaysi mashq yo'li samaraliroq?", "asar rivojining keyingi bosqichi qayerga olib boradi?" kabi savollar bilan ham ishlaydi.

Musika ta'limi bo'yicha mavjud ishlarda badiiy-estetik meros ko'proq estetik did, milliy o'zlik va ma'naviy tarbiya bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Biroq, uning o'quvchilarda strategik fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari yetarli darajada metodik tizimga solinmagan. Natijada dars jarayonida meros namunasi ko'pincha faqat ijro etiladigan yoki tinglanadigan material sifatida qolib ketadi. Vaholanki, xalq musiqasi va maqom namunalarining ichki tuzilishi, variantlilik, talqin erkinligi hamda ustoz-shogird an'anasi ularni strategik fikrlashni shakllantiruvchi "ochiq didaktik model" sifatida qo'llash imkonini beradi. Muammo shundaki, musika darsida strategik fikrlash ko'pincha umumiy kompetensiya sifatida tilga olinadi, ammo u aynan qaysi didaktik harakatlar orqali shakllanishi aniq ko'rsatilmaydi. Demak, metodik savol quyidagicha qo'yilishi zarur: badiiy-estetik meros asosidagi musika darsida o'quvchi qaysi faoliyatlar orqali strategik fikrlashni egallaydi va bu jarayonni qanday boshqarish mumkin?

Maqolaning maqsadi – musika ta'limida badiiy-estetik meros asosida o'quvchilarning strategik fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan repertuar-tahliliy metodikani ishlab chiqish va uning tarkibiy bosqichlarini asoslashdan iborat. Innovatsion ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlash, muammolarni ijodiy hal etish hamda kelajakni strategik rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish eng dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Bu borada "strategik fikrlash" tushunchasi ta'lim nazariyasining markaziy kategoriyasiga aylanmoqda. R. Schwartz ta'rifiga ko'ra, strategik fikrlash — bu maqsadga yo'naltirilgan, muqobil yo'llarni ko'ra bilish va uzoq muddatli perspektiva asosida qaror qabul qilish qobiliyatidir. [1]

Musika ta'limi sohasida strategik fikrlashni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Sababi musiqaning ijodiy faoliyati o'z mohiyatiga ko'ra ko'p qatlamli jarayon bo'lib, unda o'quvchi bir vaqtning o'zida texnik, estetik va emotsional komponentlarni uyg'unlashtirishi zarur. S. Hallam tomonidan o'tkazilgan keng qamrovli meta-tahlil tadqiqotida musika ta'limi o'quvchilarning kognitiv, ijtimoiy va kreativ rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shishi ilmiy asoslanadi. [2]

O'zbekiston ta'lim tizimida milliy musika merosiga asoslangan ta'lim an'anasi qadimiy ildizlarga ega. Shashmaqom, katta ashula, lapar, terma va xalq qo'shiqlari nafaqat badiiy-estetik, balki tarbiyaviy-pedagogik ahamiyatga ham ega.

Musiqashunos olimlar ta'kidlaganidek, O'zbek maqom an'anasi ichki mantiqiy tuzilishi, kichik shakllardan kattaga o'tishi bilan o'quvchida analitik tafakkurni rivojlantirishga zamin yaratadi. [3]

Jahon musiqa pedagogikasida ham o'ziga xos yondashuvlar mavjud: Karl Orff metodikasi, Zoltan Koday tizimi, Shinichi Suzuki metodi kabi ta'lim konsepsiyalari musiqa orqali umumiy insoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning har biri o'quvchida tizimli va ijodiy fikrlashni shakllantiradi. [4]

Maqolaning maqsadi — musiqa ta'limida badiiy-estetik meros asosida o'quvchilarning strategik fikrlashini rivojlantirish metodikasini nazariy va amaliy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot obyekti: umumiy va ixtisoslashtirilgan musiqa ta'limi jarayoni. Predmeti: strategik fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik metodlar va vositalar tizimi.

“Strategik fikrlash” atamasi dastlab harbiy strategiya va menejment fanida keng qo'llanilgan. Ta'lim psixologiyasiga uni birinchilardan bo'lib J. Dewey kiritdi: u insonning refleksiv fikrlashini ta'lim jarayonining markaziy elementi sifatida belgiladi. [5] Hozirgi kunda strategik fikrlash — maqsad qo'yish, rejalashtirish, natijalarni baholash va o'z-o'zini monitoring qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oluvchi metakognitiv jarayon sifatida ta'riflanadi.

H. Gardner tomonidan ishlab chiqilgan “Ko'p intellektlar” nazariyasiga ko'ra, musiqiy intellekt insonning umumiy kognitiv rivojlanishida muhim o'rin tutadi. [6] Musiqa ta'limi orqali shakllanadigan ritmik his, melodiyani idrok etish, garmoniyani sezish kabilar o'quvchining mantiqiy va kreativ fikrlash qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu fikr zamonaviy neyropedagogik tadqiqotlar bilan ham tasdiqlangan.

Rus pedagogi D.B. Kabalevskiy musiqa ta'limining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifasini birinchi o'ringa qo'ydi. U musiqa darslarini faqat texnik ko'nikma hosil qilish sifatida emas, balki shaxsni estetik jihatdan kamolga yetkazish vositasi sifatida ko'rdi va “musiqa san'ati — bu hayot to'g'risidagi fikr” tamoyilini ilgari surdi. [7]

Badiiy-estetik meros vositasida strategik fikrlashni rivojlantirish metodikasi to'rt bosqichni o'z ichiga oladi:

I bosqich — Motivatsiya va maqsad qo'yish. O'quvchiga tarixiy-madaniy kontekstda musiqiy asar namunasi taqdim etiladi (masalan, Shashmaqomdan peshrav yoki Beethoven sonatasi). O'quvchi bu asarning qanday sharoitda, qanday maqsadda yaratilgani, qanday tuyg'ularni ifodalashi va o'z hayoti bilan qanday bog'liqligi haqida fikr bildiradi. Bu refleksiv savol metodi orqali o'quvchini faol bilish jarayoniga jalb etadi.

II bosqich — Tahlil va rejalashtirish. O'quvchilar asarning tuzilishi (kompozitsiya), dinamikasi, ritmik va melodik tashkiloti ustida guruhli muhokama formatida ishlaydi. So'ngra o'quvchi asarni ijro etish strategiyasini o'zi belgilaydi:

qaysi qismga ko'proq e'tibor berish, qaysi dinamik chekkaga yetish, qanday badiiy obraz yaratish. Bu bosqich analitik va rejalashtiruvchi fikrlashni shakllantiradi. [8]

III bosqich — Ijro va o'z-o'zini baholash. O'quvchi asarni o'zi belgilagan strategiya asosida ijro etadi. Ijrodan so'ng sinfdoshlar va o'qituvchi tomonidan qabul qilingan qarorlar, hal etilgan va hal etilmagan muammolar muhokama qilinadi. Bu bosqich refleksiya va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi. B. Zimmerman tomonidan ishlangan o'z-o'zini tartibga solish (self-regulation) nazariyasi bu bosqichning asosini tashkil etadi. [9]

IV bosqich — Ijodiy tatbiq va transfer. O'quvchilar o'rganilgan meros asosida ijodiy loyiha yaratadi: musiqa parchalariga she'r yoki esse yozish, multimedia taqdimot tayyorlash yoki kichik musiqiy asar yaratish. Bu bosqich olgan bilimlarni yangi vaziyatga ko'chirish (transfer) va sintez qilish ko'nikmalarini faollashtiradi. [10]

Ishlab chiqilgan metodika asosida o'tkazilgan pedagogik tajriba natijalari quyidagini ko'rsatdi. Mashg'ulotlar davomida o'quvchilar badiiy-estetik meros asosidagi topshiriqlarga an'anaviy topshiriqlarga qaraganda yuqori darajada intellektual va ijodiy faollik namoyish etdi. Xususan, asarni ijro etishdan oldin tahlil bosqichi joriy etilganda o'quvchilarning ijro sifati va mustaqilligi sezilarli darajada oshdi. Bu D.J. Elliott ning "musiqiy bilish" (musical knowing) konsepsiyasiga mos keladi.

Badiiy-estetik meros asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarda milliy madaniyatga oid bilim va qiziqishning ortishiga xizmat qildi. Olingan natijalar O'zbekiston Respublikasining davlat ta'lim standartlarida belgilangan milliy o'zlikni anglash, madaniy merosni asrash va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash vazifalari bilan uyg'unlashadi. [11]

M. Shamrock tomonidan umumlashtirilgan Orff metodikasi tadqiqotlari bilan taqqoslaganda, olingan natijalar bir xil yo'nalishni ko'rsatadi: badiiy an'analar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni bolalarning kognitiv faolligini, ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini va ijodiy fikrlashini parallel ravishda rivojlantiradi.

L.S. Vygotskiy "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi nuqtai nazaridan baholasak, milliy va jahon musiqa merosi o'quvchiga mavjud bilim darajasidan yuqoridagi estetik-intellektual vazifalarni qo'yadi va shu bilan birga madaniy kontekst orqali ushbu vazifalarni o'zlashtirishga yordam beradi. [12]

O'zbekiston Respublikasining 2017-yilgi "Harakatlar strategiyasi" doirasida ta'lim sifatini oshirish, yoshlarda ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish maqsad qilib qo'yilgan. [13] Ishlab chiqilgan metodika aynan shu strategik yo'nalishga xizmat qiladi va milliy musiqa merosini zamonaviy ta'lim jarayoniga organik tarzda integratsiya qilish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalar chiqarish imkonini beradi:

1) Musiqa ta'limida badiiy-estetik meros vositasidan foydalanish o'quvchilarning strategik fikrlashini rivojlantirishning samarali pedagogik yo'lidir; u kognitiv, refleksiv va ijodiy komponentlarni yaxlit rivojlantiradi.

2) To'rt bosqichli metodika (motivatsiya → tahlil → ijro va baholash → ijodiy tatbiq) musiqa darslarida ketma-ket va tizimli qo'llanilganda o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasini oshiradi.

3) Milliy musiqa merosi (Shashmaqom, katta ashula, xalq qo'shiqlari) bilan jahon musiqa merosini uyg'unlashtirgan holda ta'lim berish o'quvchilarda qiyosiy va tizimli fikrlashni shakllantiradi.

Musiqa o'qituvchilariga tavsiya etiladi: dars rejalashtirish jarayonida milliy musiqa meros namunalarini tahlil-ijro-refleksiya zanjiri asosida qo'llash; refleksiv savol texnikasidan keng foydalanish; o'quvchilarga ijro strategiyasini mustaqil belgilash imkonini berish.

Ta'lim muassasalarida musiqa fanining o'quv dasturlarini badiiy-estetik meros bloki bilan boyitish, shuningdek o'qituvchilarni qayta tayyorlash kurslarida ushbu metodikani joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishlar: raqamli texnologiyalar orqali musiqiy merosga kirishni kengaytirish va uning strategik fikrlashga ta'sirini o'rganish; xalqaro musiqa ta'limi tajribasini qiyosiy tahlil qilish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Swartz R., Costa A., Beyer B., Reagan R., Kallick B. Fikrlashga asoslangan ta'lim: 21-asrda o'quvchilar yutuqlarini oshirish. — Nyu-York: Teachers College Press, 2008. — 14–17-betlar.

2. Hallam S. Musiqaning kuchi: bolalar va yoshlarning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri // Xalqaro musiqa ta'limi jurnali. — 2010. — 28-jild, № 3. — 269–289-betlar.

3. Rajabov I.R. Maqomlar. — Toshkent: San'at, 2006. — 310 bet.

4. Orff C., Keetman G. Musik für Kinder. Bd. 1–5. — Mainz: Schott's Sohne Mainz, 1950–1954.

5. Dewey J. How We Think. — Boston: D.C. Heath & Co., 1910. — 224-bet.

6. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. — New York: Basic Books, 1983. — 440-bet.

7. Kabalevskiy D.B. Bolalarga musiqa haqida qanday hikoya qilish kerak? — Moskva: Prosveshcheniye nashriyoti, 1982. — 191 b.

8. Zimmerman B.J. O'ziga ishonch (self-efficacy): o'rganishning muhim omili. — 2000. — Vol. 25, № 1. — 82–91-bet.

9. Robinson K. Tasavvur doirasidan tashqarida: ijodkor bo'lishni o'rganish. — Oxford: Capstone Publishing, 2011. — 73-bet.
10. Elliott D.J. Musiqaning ahamiyati: musiqa ta'limining yangi falsafasi. — New York: Oxford University Press, 1995. — 128-bet.
11. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Davlat ta'lim standartlari va milliy o'quv dasturlari,— Toshkent, 2017.
12. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 86-bet.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”. — Toshkent, 2017.

TURSUNOV Shuxrat Muzaffar og'li
Farg'ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

MUSIQA O'QITUVCHISI KASBIY FAOLIYATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA IJROCHILIKNING O'RNI: NAZARIYA VA METODIKA

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): TURSUNOV Sh. Musiqa o'qituvchisi kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari va ijrochilikning o'rni: nazariya va metodika // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 70.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda ijrochilik kompetentligining tutgan o'rni, uning tarkibiy qismlari va professional pedagogik faoliyat bilan o'zaro aloqasi keng qamrovli tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-112-sonli qarori doirasida milliy va jahon ijrochilik san'ati an'alarini zamonaviy ta'lim standartlari bilan uyg'unlashtirish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: musiqa pedagogikasi, ijrochilik kompetentligi, professionalizm, interpretatsiya, badiiy tafakkur, cholg'u tayyorgarligi, pedagogik texnologiyalar, ma'suliyat.

ТУРСУНОВ Шухрат Музаффар угли
независимый соискатель Ферганского
государственного университета

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ И РОЛЬ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА: ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА

АННОТАЦИЯ

В данной статье всесторонне анализируется роль исполнительской компетентности в подготовке будущих учителей музыки, её структурные компоненты и взаимосвязь с профессиональной педагогической деятельностью. В исследовании рассматриваются вопросы гармонизации национальных и мировых традиций исполнительского искусства с современными образовательными стандартами в рамках Постановления № PQ-112 Администрация Президента Республики Узбекистан.

Ключевые слова: музыкальная педагогика, исполнительская компетентность, профессионализм, интерпретация, художественное мышление, инструментальная подготовка, педагогические технологии, ответственность.

TURSUNOV Shukhrat Muzaffar ugli

Independent Researcher, Fergana State University

PECULIAR FEATURES OF A MUSIC TEACHER'S PROFESSIONAL ACTIVITY AND THE ROLE OF PERFORMANCE: THEORY AND METHODOLOGY**ANNOTATION**

This article provides a comprehensive analysis of the role of performance competence in the training of future music teachers, its structural components, and its relationship with professional pedagogical activity. The study examines issues of harmonizing national and world performance art traditions with modern educational standards within the framework of the Resolution No. PQ-112 of the O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi.

Keywords: *music pedagogy, performance competence, professionalism, interpretation, artistic thinking, instrumental training, pedagogical technologies, responsibility.*

KIRISH. Hozirgi davr ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat nazariy bilimlar bilan, balki amaliy ijrochilik mahorati bilan ham qurollantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, musiqa ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarning ijrochilik kompetentligini shakllantirish ularning kelajakdagi professional pedagogik faoliyatida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Ijrochilik kompetentligi — bu musiqiy asarni badiiy jihatdan to'g'ri talqin qilish, texnik jihatdan mukammal ijro etish, musiqiy tafakkur va estetik didni namoyon eta olish qobiliyatidir. Bu kompetensiya o'qituvchining nafaqat sahnadagi, balki sinfdagi pedagogik faoliyatida ham muhim rol o'ynaydi.

Ijrochilik kompetentligini shakllantirish jarayoni talabaning cholg'u yoki xonandalik tayyorgarligi, musiqiy tafakkuri, interpretatsion yondashuvi hamda pedagogik mahorati bilan uzviy bog'liqdir. Shu bois, mazkur masalani ilmiy-pedagogik jihatdan o'rganish, uning nazariy asoslarini yoritish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda ijrochilik kompetentligining o'rni, uning tarkibiy qismlari va professional pedagogik faoliyat bilan o'zaro aloqasi keng qamrovli tahlil qilinadi hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida uni rivojlantirish yo'llari ko'rsatib beriladi.

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida "competency-based education" (kompetensiyalarga asoslangan ta'lim) yondashuvi ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Musiqa ta'limi sohasida ushbu yondashuv talabadan nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishni, balki murakkab ijrochilik vazifalarini kreativ tarzda hal etishni talab

qiladi. Musiqa o'qituvchisi — bu faqatgina axborot yetkazuvchi shaxs emas, balki san'at olamiga yo'l ko'rsatuvchi “mediator”dir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-sonli “Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori soha mutaxassislari oldiga ulkan mas'uliyat yukladi [1]. Mazkur hujjatda oliy musiqa ta'limi muassasalarining moddiy-texnik bazasini yaxshilash, talabalarni zamonaviy musiqa asboblari bilan ta'minlash va o'qitish metodikasini xalqaro standartlarga moslashtirish ko'zda tutilgan. Bu esa, o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchilarning ijrochilik darajasini sifat jihatidan yangilashni talab etadi.

Musiqa pedagogikasida ijrochilik masalalari xorijiy olimlar (C. Seashore, H. Neuhaus, B. Asafyev) va mahalliy tadqiqotchilar (O. Ibrohimov, R. Qodirov, Sh. Yo'ldosheva) tomonidan turli aspektlarda o'rganilgan. Biroq, zamonaviy raqamli texnologiyalar va yangi ijtimoiy-madaniy talablar sharoitida o'qituvchining ijrochilik faoliyatini tizimli tahlil qilish ehtiyoji saqlanib qolmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbek musiqa pedagogikasida ijrochilik masalalari so'nggi yillarda bir qator mahalliy olimlar tomonidan ilmiy va metodik jihatdan keng o'rganilmoqda. Ularning tadqiqotlari musiqa ta'limida ijrochilik kompetentligini shakllantirish, milliy cholg'u va vokal ijrochiligini rivojlantirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan.

Xususan, O. Ibrohimov o'z ishlarida o'zbek milliy musiqa merosi va ta'lim tizimi integratsiyasini chuqur tahlil qilib, ijrochilikni musiqiy tafakkur va estetik tarbiyaning muhim omili sifatida asoslab bergan. Uning yondashuvi milliy ijrochilik an'analarni saqlash bilan birga, pedagogik jarayonda ularni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

R.Qodirov esa musiqa darslarida amaliy ijrochilikning metodik ahamiyatini yoritib, o'quvchilarda ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirishda bosqichma-bosqich yondashuv, ko'rgazmalilik va amaliy mashg'ulotlarning ustuvorligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Sh.Yo'ldosheva zamonaviy musiqa ta'limida interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalarning o'rnini o'rganib, ijrochilik kompetentligini rivojlantirishda raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish samaradorligini asoslab bergan. Uning ishlari ayniqsa boshlang'ich sinflarda musiqiy savod va ijrochilikni birgalikda rivojlantirishga qaratilgan.

So'nggi yillarda mahalliy ilmiy tadqiqotlarda ijrochilik kompetensiyasi musiqa o'qituvchisining kasbiy mahorati bilan uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda. Masalan, zamonaviy tadqiqotlarda musiqa o'qituvchisining ijrochilik mahoratini rivojlantirishda interfaol metodlar, refleksiya va amaliy mashg'ulotlarning integratsiyasi alohida ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

Bundan tashqari, bolalar musiqa ta'limida ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirishda milliy cholg'ular va an'anaviy ijro uslublarning didaktik ahamiyati ham keng yoritilgan bo'lib, bu yondashuv o'quvchilarda musiqiy merosga hurmat va ijodiy qobiliyatni rivojlantiradi.

Mahalliy tadqiqotchilarning ishlari shuni ko'rsatadiki, ijrochilik nafaqat amaliy ko'nikma, balki musiqiy tafakkur, estetik did va pedagogik mahorat bilan uzviy bog'liq kompleks jarayon sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy ta'lim sharoitida raqamli texnologiyalar va interfaol metodlarni qo'llash orqali ijrochilikni o'qitish metodikasini yanada takomillashtirish zarurati mavjud.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Musiqa pedagogikasida ijrochilik kompetentligining nazariy va amaliy asoslari, shuningdek, uni shakllantirishda interfaol va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning o'zni tahlil qilindi. O'rganilgan mahalliy ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, musiqa o'qituvchisining ijrochilik mahorati nafaqat badiiy ijro faoliyati, balki ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim pedagogik omil hisoblanadi.

Tahlillar natijasiga ko'ra, O.Ibrohimov, R.Qodirov va Sh.Yo'ldosheva kabi tadqiqotchilar ishlarida ijrochilik kompetentligini rivojlantirishda milliy musiqa an'analari, amaliy mashg'ulotlar va interfaol metodlarning ahamiyati alohida ta'kidlangan. Bu yondashuvlar o'quvchilarda musiqiy idrok, ritmik sezgi va badiiy tafakkurni shakllantirishda samarali vosita ekanligi aniqlangan.

Muhokama jarayonida shuni qayd etish mumkinki, an'anaviy musiqa ta'limida ijrochilik ko'proq namuna ko'rsatish va takrorlashga asoslangan bo'lsa, zamonaviy yondashuvlarda esa ijrochilik ijodiy fikrlash, mustaqil tahlil va interfaol faoliyat bilan uyg'unlashmoqda. Bu esa o'quvchilarning faolligini oshirishga va musiqiy materialni chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, musiqa darslarida o'yin texnologiyalari, guruhli ijro, muammoli vaziyatlar va raqamli vositalardan foydalanish ijrochilik kompetentligini rivojlantirishda sezilarli ijobiy natija beradi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarda nafaqat ijrochilik ko'nikmalarini, balki ijodkorlik va mustaqil fikrlash qobiliyatini ham shakllantiradi.

Umumiy xulosa qilib aytganda, ijrochilik kompetentligini rivojlantirish musiqa o'qituvchisining kasbiy faoliyatida markaziy o'rin egallaydi. Uni samarali shakllantirish uchun an'anaviy pedagogik tajriba bilan bir qatorda zamonaviy interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalarni uyg'unlashtirish zarur. Bu esa musiqa ta'limi sifatini oshirish va o'quvchilarning estetik tarbiyasini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotimiz natijasida musiqa o'qituvchisining kasbiy faoliyati uchta asosiy blokdan iborat ekanligi aniqlandi:

Pedagogik-psixologik blok: Muloqot, metodika va auditoriyani boshqarish.

Musiqiy-nazariy blok: Garmoniya, solfejio, musiqa tarixi.

Ijrochilik-kreativ blok: Cholgʻu chalish mahorati, dirijyorlik, vokal texnikasi.

Ijrochilik kompetentligining tarkibiy qismlari:

Talabalar oʻrtasida oʻtkazilgan soʻrovnomalar va amaliy sinovlar shuni koʻrsatdiki, ijrochilik kompetentligi quyidagi elementlarni oʻz ichiga oladi:

Texnik mukammallik (15%): Barmoq texnikasi, applikatura, shtrixlar ustida ishlash.

Interpretatsiya mahorati (35%): Asar mohiyatini tushunish va uni tinglovchiga yetkazish.

Sahnaviy barqarorlik (20%): Psixologik tayyorgarlik va hayajonni boshqarish.

Repertuar boyligi (30%): Turli davr va uslubdagi asarlarni oʻzlashtirish.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-son qaror ijrosini taʼminlash maqsadida “Uzluksiz mahorat” tizimi taklif etildi. Bunda talaba nafaqat yakka tartibdagi darslarda, balki oʻquv-ijodiy laboratoriyalar doirasida mustaqil ijro ustida ishlaydi.

Koʻplab tadqiqotchilar (masalan, V.G.Razhnikov) taʼkidlashicha, musiqa darsida oʻqituvchining “jonli ijrosi” talaba uchun eng kuchli motivatsiyadir [2]. Agar oʻqituvchi oʻz fanining ustasi (ijrochisi) boʻlmasa, u darsda faqat “quruq” koʻrsatma beruvchi shaxs boʻlib qoladi.

Oʻzbekiston taʼlim tizimida fortepiano ijrochiligi bilan bir qatorda milliy cholgʻularga boʻlgan eʼtiborning ortishi (PQ-112 talabi) oʻqituvchidan polifonik tafakkurni talab qiladi. Bizning tadqiqotimizda milliy maqom yoʻllarini zamonaviy nota tizimi va interpretatsiya usullari bilan boyitish masalasi muhokama qilingan.

Zamonaviy musiqa oʻqituvchisi kompyuter dasturlari (Sibelius, Finale) va audio-vizual vositalardan foydalangan holda oʻz ijrosini tahlil qilishi lozim. Bu “teskari aloqa” (feedback) mexanizmini kuchaytiradi.

“Tanovar” asari ustida ishlash metodikasi: qashqar rubobi va dutor misolida.

“Tanovar” oʻzbek musiqa merosida “darakchi” asarlardan biri boʻlib, u rubob va dutor ijrochiligida oʻziga xos talqinlarga ega. Oʻqituvchi talaba bilan ishlashda har bir cholgʻuning akustik va texnik tabiatidan kelib chiqishi lozim.

- Qashqar rubobida ijro xususiyatlari

Qashqar rubobi oʻzining yorqin, ochiq va jarangdor tovushi bilan ajralib turadi. Asar ustida ishlashda quyidagilarga eʼtibor qaratiladi:

Zarblar ustida ishlash: “Tanovar”ning lirik jozibasini saqlash uchun rubobda “yakka zarb” va “rez” (tremolo) usullarini oʻrinli qoʻllash. Oʻqituvchi talabaga rezning bir tekis va yumshoq chiqishini (tovushda “chiziqlilik” effektini yaratish uchun) talab qilishi shart.

Nola va tebratish (Vibratsiya): Rubobning metall simlarida nola berish barmoq uchlarining katta mahoratini talab qiladi. “Tanovar”ning chuqur dramatik qismlarida “pastki nola” (simni pastga tortish orqali) usuli orqali inson nidosini aks ettirish oʻrgatiladi.

Pozitsiyalar almashinuvi: Rubob dastasida yuqori pozitsiyalarga oʻtishda tovush uzilib qolmasligi (legato) uchun oʻqituvchi talabaga “sirpanish” (glissando) texnikasidan badiiy vosita sifatida foydalanishni koʻrsatadi.

Dutor cholgʻusida ijro xususiyatlari

Dutor oʻzining mayin, baxmalnamo va falsafiy tovushi bilan “Tanovar” ruhiga eng yaqin cholgʻu hisoblanadi.

Shtrixlar (Zarblar): Dutor ijrochiligida “noxtun” (tirnoq) va barmoq zarblarining oʻrni katta. “Tanovar”da “teskari zarb” va “qoʻsh zarb”lar orqali asarning ritmik asosini (usulini) taʼminlash metodik jihatdan asoslanadi.

Parda tizimi bilan ishlash: Dutorda pardalar orasidagi masofada mikro-interval (nim-parda) nolalarini hosil qilish — bu “Tanovar”ning haqiqiy sharqona jozibasini ochib beradi. Oʻqituvchi talabaga “parda bosish” emas, balki “parda bilan muloqot qilish” sanʼatini oʻrgatadi.

Dinamika: Dutorning dinamik diapazoni cheklangan boʻlsa-da, oʻqituvchi talabaga *piano* va *pianissimo* ichidagi rang-baranglikni (nuanslarni) topishni topshiriq qilib beradi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Musika oʻqituvchisining ijrochilik kompetentligi — bu uning kasbiy yaroqliligini belgilovchi integral sifatdir.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi PQ-112-son qaror ijrosi doirasida OTMlarda “Musiqiy ijrochilik markazlari”ni tashkil etish va talabalarni nufuzli xalqaro tanlovlarga maqsadli tayyorlash lozim.

Metodik tavsiya: Cholgʻu darslarida “Badiiy-pedagogik tahlil” metodidan foydalanish, bunda talaba asarni nafaqat chalishi, balki uni oʻquvchilarga qanday oʻrgatishni ham amalda koʻrsatib berishi shart.

“Tanovar” asari ustida ishlash jarayoni boʻlajak musika oʻqituvchisi uchun shunchaki cholgʻu mashqi emas, balki yuksak professional kompetentlik sinovidir. Ushbu metodik tahlil shuni koʻrsatadiki, ijrochilik mahorati pedagogik mahorat bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, qarorda belgilanganidek, milliy sanʼatimizni yoshlarga yetkazishda asosiy “koʻprik” vazifasini oʻtaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-112-sonli qarori. // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. Ражников В. Г. Диалоги о музыкальной педагогике. — М.: Классика-XXI, 2004.
3. Gardner H. Multiple Intelligences: New Horizons in Theory and Practice. — Basic Books, 2006.
4. Qodirov R.G. Musiqa psixologiyasi. — T.: Musiqa, 2012.
5. Ibrohimov O.N. Musiqa nazariyasi (O'zbek xalq musiqasi asosida). — T.: 2018.
6. Sloboda J. The Musical Mind: The Cognitive Psychology of Music. — Oxford University Press, 1985.
7. Yo'ldosheva Sh. O'zbek xalq musiqa merosi o'quv jarayonida. — T.: 2015.

KOMILOVA Komila Anvar qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

Tasviriy san'at mutaxassisligi magistranti,

Shayxontohur tuman ixtisoslashtirilgan maktabi, San'at fani o'qituvchisi,

komilovakomila305@gmail.com<https://orcid.org/0009-0006-8088-664X>**O'ZBEK VA FORS MIFOLOGIYASIDA SEMURG' - ADOLATPARVAR,
DONO VA SEHRLI QUSH TIMSOLI**

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): KOMILOVA K.
O'zbek va Fors mifologiyasida semurg' - adolatparvar, dono va sehrli qush timsoli // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) В. 77.

ANNOTATSIYA

Mifologiya insoniyat ma'naviy merosining ajralmas qismi bo'lib, xalqlarning dunyoqarashi, e'tiqodi va badiiy tafakkurini o'zida mujassam etadi. Ushbu maqolada o'zbek va fors mifologiyasidagi ilohiy Semurg' qushi obrazining kelib chiqishi, ramziy ma'nosi, tasviriy san'atdagi in'ikosi hamda turli madaniyatlardagi o'xshash timsollari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot davomida Semurg' obrazining adolatparvarlik, donolik va sehrli kuch timsoli sifatida o'zbek folklorida va fors adabiyotida qanday shakllanganligini aniqlash maqsad qilingan. Maqolada tarixiy-qiyosiy, tahliliy va madaniyatshunoslik metodlaridan foydalanilgan. Natijada Semurg' obrazi yagona mifologik ildizga ega bo'lsada, har bir xalq madaniyatida o'ziga xos talqin kasb etganligi isbotlangan.

Kalit so'zlar: mifologiya, mif, ertak, afsona, asotir, obraz, qahramon, Semurg', Avesto, fors mifologiyasi, o'zbek folklori.

КОМИЛОВА Комила Анвар қизи

Магистрант специальности «Изобразительное искусство»,

Узбекский национальный педагогический университет имени Низами,

Специализированная школа Шайхантахурского района, учитель предмета

«Искусство» (ИЗО),

komilovakomila305@gmail.com<https://orcid.org/0009-0006-8088-664X>**СИМУРГ В УЗБЕКСКОЙ И ПЕРСИДСКОЙ МИФОЛОГИИ - СИМВОЛ
СПРАВЕДЛИВОЙ, МУДРОЙ И ВОЛШЕБНОЙ ПТИЦЫ****АННОТАЦИЯ**

Мифология является неотъемлемой частью духовного наследия человечества, воплощая мировоззрение, верования и художественное мышление народов. В данной статье проводится сравнительный анализ

происхождения, символического значения и художественного отражения образа divine птицы Симург в узбекской и персидской мифологии, а также рассматриваются аналогичные образы в других культурах. В результате исследования доказано, что образ Симурга, имея единые мифологические корни, приобрёл самобытную интерпретацию в культуре каждого народа.

Ключевые слова: мифология, миф, сказка, легенда, образ, герой, Авеста, Симург, персидская мифология, узбекский фольклор.

KOMILOVA Komila Anvar qizi

Master's Student, Fine Arts,

Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami,
Specialized School of Shaykhantaxur District, Art Subject Teacher,

komilovakomila305@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-8088-664X>

SIMURGH IN UZBEK AND PERSIAN MYTHOLOGY - A SYMBOL OF A JUST, WISE AND MAGICAL BIRD

ANNOTATION

Mythology is an integral part of humanity's spiritual heritage, embodying the worldview, beliefs and artistic thinking of peoples. This article presents a comparative analysis of the origin, symbolic meaning and artistic reflection of the divine Simurgh bird image in Uzbek and Persian mythology, as well as similar images in other cultures. The study proves that although the Simurgh image has common mythological roots, it has acquired a unique interpretation in each nation's culture.

Keywords: mythology, myth, fairy tale, legend, image, hero, Avesta, Simurgh, Persian mythology, Uzbek folklore.

“O‘zbek va Fors mifologiyasida Semurg’ - adolatparvar, dono va sehrli qush timsoli” mavzusidagi ushbu tadqiqot nafaqat ilmiy-madaniy ahamiyat kasb etadi, balki O‘zbekiston Respublikasining milliy madaniyat va san’atni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati bilan uyg‘unlikda ham alohida o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 1-iyuldagi PQ-212-son “Tasviriy va amaliy san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori asosida milliy tasviriy va amaliy san’atni jahon miqyosida ommalashtirishga, iste’dodli yoshlarni ijodiy loyihalarga keng jalb etishga, shuningdek, akademik badiiy ta’limning izchilligini ta’minlashga oid strategik vazifalar belgilangan. Ushbu hujjatda alohida ta’kidlanishicha, “Buyuk allomalar” va “Zamon qahramonlari” turkumidagi ijodiy asarlarni davlat buyurtmasi asosida yaratish tizimi yo‘lga qo‘yilishi nazarda tutilmoqda. Semurg’ timsoli - xalqimizning buyuk ilmiy va adabiy merosida chuqur ildiz otgan qadimiy ramz sifatida, aynan ana shunday ijodiy asarlarning yaratilishiga ilhom manbayi bo‘la oladi [13].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 21-apreldagi PQ-150-son "Madaniyat va san'at sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish hamda xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori esa madaniyat markazlari faoliyatini nomoddiy madaniy merosni targ'ib qilish, milliy qadriyatlarni asrash va sun'iy intellekt platformalarida o'zbek milliy madaniyati to'g'risida ma'lumotlar bazasini yaratish yo'lida yangilash vazifasini belgilaydi. Semurg' obrazi o'zbek xalqining nomoddiy madaniy merosining ajralmas qismi bo'lib, bunday raqamli arxiv va milliy madaniyat ma'lumotlar bazasiga kiritilishi nihoyatda muhim [14].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 2-iyundagi PF-103-son "Madaniyat, san'at va adabiyot sohalarini yanada rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni esa eng keng qamrovli hujjat bo'lib, unda teatr, raqs, opera, tasviriy va amaliy san'at, adabiyot yo'nalishlarida ijodiy birlashmalar faoliyatini yo'lga qo'yish va har yili kamida 50 ta sara asar yaratilishini ta'minlash maqsad qilib qo'yilgan. Bundan tashqari, milliy adabiyotning eng yaxshi asarlari xorijiy tillarga tarjima qilinishi va xalqaro miqyosda taqdim etilishi ko'zda tutilgan. Fors-tojik va o'zbek mifologiyasining umumiy ramzi bo'lmish Semurg' qushiga bag'ishlangan tadqiqotlar ham xalqaro ilmiy-madaniy hamkorlikni chuqurlashtirishga, o'zbek adabiy va badiiy merosini dunyo jamoatchiligi bilan ulashishga real hissa qo'sha oladi [15].

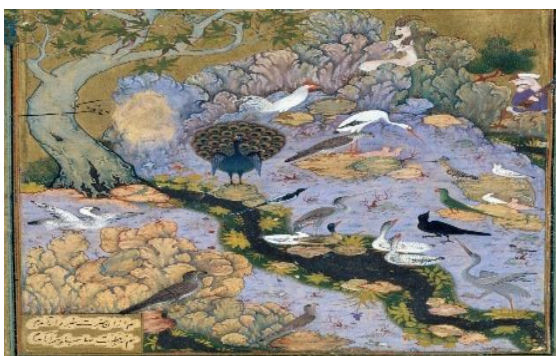
Shunday qilib, mazkur ilmiy maqola davlat madaniyat siyosatining asosiy ustuvorliklari - milliy o'zlikni anglash, nomoddiy madaniy merosni asrash, ijodiy faollikni rag'batlantirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bilan to'liq hamohang keladi. Xalq og'zaki ijodiga mansub mifologiya janri azaldan insoniyat tarixida muhim o'rin tutib kelgan. "Mif" so'zi yunoncha "mythos" so'zidan olingan bo'lib, afsona, rivoyat va asotir kabi ma'nolarni bildiradi. Qadimgi odamlar o'z fikrlash doirasida koinot, odam, tabiat va uning jonzotlari, tabiat hodisalarining mohiyatini anglashga harakat qilgan hamda ushbu voqelikni miflar orqali izohlashga urinishgan. Mifologiya atamasi esa ma'lum bir diniy an'analarga mansub afsonalarni o'z ichiga oladi. Mifologiya janri qadimgi odamlarning hayotini o'rganishga va yaqindan nazar solishga yordam beradi. Har bir mif o'z davrida yashagan insonlar qalbining tub-tubida yashiringan istaklarini namoyon etadi. Ammo millatiga, diniga va tarixiga ko'ra miflar farqlanishi mumkin. Dunyo xalqlari ichida qadimgi yunon miflari eng mashhur miflar sanaladi, chunki ular juda ko'p va syujet jihatdan xilma-xil hamda qadimda ham, hozirgi kunlarda ham ko'plab shoir-u yozuvchilar, dramaturglar va rassomlarni buyuk asarlar yaratish uchun ilhomlantirgan. O'zbek mifologiyasining eng mashhur mifologik obrazlaridan biri Semurg'dir. Bu ulug' qush o'zbek folklorida ham keng tarqalgan miforitonimlardan biri bo'lib, homiy kuch sifatida, sehrli qudratga ega ulkan qush qiyofasida gavdalantiriladi. Semurg' qush obrazi abadiy

hayotni ifoda etadi va hayot daraxti kabi mifologik qarashlar bilan bog'liq bo'lib kelgan. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi o'zbek va fors mifologiyasidagi Semurg' obrazini qiyosiy tahlil qilish, uning turli san'at asarlarida va xalq og'zaki ijodida qanday talqin etilganligini aniqlash hamda bu obrazning zamonaviy san'atdagi aksini o'rganishdan iborat.

1. Semurg' obrazining mifologik kelib chiqishi. Semurg' (Semurg', Anqo, Phoenix) - Eron mifologiyasida afsonaviy mavjudot, barcha qushlarning shohi hisoblanadi. Bu mavjudot O'rta Osiyo va Volga bo'yidagi turkiy tilli xalqlarning mifologiyasida ham ma'lum. Sharq va G'arb mifologiyalarini birlashtirgan eng ramziy, eng ilhomli qush obrazlaridan biridir. U rassomlikda hayot, qayta tug'ilish va ijodiy ruhning abadiylik timsoli sifatida ishlatiladi. Boshqa madaniyatlarda bu obraz Anka, Feniks, Humay, Garuda nomlari bilan tanilgan. Semurg' haqidagi ilk ma'lumotlar Eron mifologiyasida uchraydi. Bu ulug' qush qadimgi zardushtiylk dinining simvolik qushi hisoblanadi. Semurg' - mangu hayot, bu dunyoning u dunyodan ozodligi, ilohiylik, yovuzlik yoki o'lim ustidan g'alabasi timsoli. Semurg' misolida ibtidoiy odamlarning insonlarning butunlay o'lmasligiga, aksincha, inson ruhi bir tanadan ikkinchi tanaga ko'chib yurishiga va turli o'zgarishlarga ishonganligini ifodalaydi. Qadimgi "Avesto" davrida Semurg' o'lganlarning ruhini keyingi hayotga eltuvchi yo'l ko'rsatuvchi vazifasini bajargan [16]. Bu dono va qudratli qushning asosiy vazifasi o'lgan ruhlarni u dunyo va bu dunyo o'rtasida hamrohlik qilgan hamda ruhlar o'z manziliga yetib olishiga yordam bergan.

2. O'zbek mifologiyasida Semurg'. O'zbek mifologiyasida Semurg' barcha ilohiy personajlar kabi donolik xislatiga egadir. Kenja Botir Semurg' bolalarining hayotini saqlab qolganligi uchun, ilohiy qush uning niyatini amalga oshirishga yordam berdi. Qolaversa, yo'l oxirida go'shti tugagan Kenja botirning, hech o'ylamay o'z go'shtidan berganligi, Semurg' esa uni qabul qilmaganligi, qushning saxovatpesha ekanligidan dalolat beradi. O'zbek folklorida Semurg' "Kenja Botir" va "Semurg'" ertaklarida muhim yetakchi rollarda gavdalangan. Har ikki ertakda ertak qahramonini yer ostidan yer yuziga olib chiqadi va ezgulik yo'lida ko'maklashadi. Ertakda kuzatiladigan asosiy ezgu kuch - Semurg' timsolida gavdalanitiriladi.

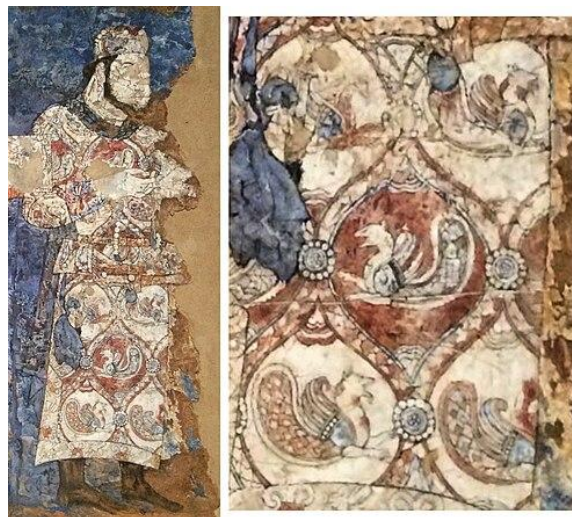
3. Fors mifologiyasi va adabiyotida Semurg'. Fors adabiyotida Semurg' obrazi eng yorqin Fariduddin Attorning "Mantiq-ut-Tayr" ("Qushlar majlisi") dostonida o'z aksini topgan. XV-XVI asr fors ustalari tomonidan ishlangan miniatyuralarda bu dostonning sahnalari tasvirlangan. Asarda qushlar o'z podshohini - Semurg'ni izlab safarga chiqadi. Oxirida ular Semurg'ni o'zlarining aksida topadilar. Bu syujet ruhiy komillikka yo'l, inson o'z "Men"ini tanishi ma'nosini ifodalaydi

Fariduddin Attorning “Mantiq-ut-Tayr” va “Shoxnoma” asarlari

Shohnoma (Firdavsiy dostoni) illyustratsiyasida esa “Semurg’ va Zol” sahnasi tasvirlangan. Rassom Kamoliddin Behzod (XV asr) tomonidan rang-barang fors miniatyurasi uslubida, oltin naqshlar va nafis chiziqlar bilan ishlangan bu asar Semurg’ning chaqaloq Zolni tog’da topib, uni o’z qanotlari ostida tarbiyalash sahnasini ifodalaydi. Ramziy ma’nosi: donolik, ona mehr, ilohiy himoya [19].

4. Semurg’ tasvirining san’atdagi in’ikosi. Semurg’ tasviri turli davr va madaniyatlardagi san’at asarlarida o’z aksini topgan. Afrosiyob freskalaridagi (648-651 yillar) libosida Semurg’ tasviri tushirilgan elchi tasviri saqlanib qolgan bo’lib, bu Semurg’ obrazining O’rta Osiyo tasviriy san’atida qanchalik qadimiy ekanligini ko’rsatadi. Sosoniylar sulolasining ramzi sifatida oltin bilan qoplangan kumush laganda Semurg’ tasviri (eramizning 7-8-asrlari) bugungi kunda bu obrazning moddiy madaniyat yodgorliklarida qanchalik keng tarqalganligini isbotlaydi [20]. Semurg’ tasviri bilan brokar matolardan tikilgan kiyimlar ham o’rta asrlarda keng qo’llanilgan bo’lib, bu qushning nafaqat mifologik, balki kundalik hayotdagi ramziy ahamiyatini ko’rsatadi.

Semurg’ tasviri bilan brokar

Afrosiyob Freskalaridagi libosida Semurg’ tasviri tushirilgan elchi, 648-651 yy.

Mifologiya atamasi esa ma'lum bir diniy an'analarga mansub afsonalarni o'z ichiga oladi. Ushbu miflar syujet jihatdan real hayotga yaqinlashishi mumkin, ammo undagi asosiy hodisalar yoki personajlar sehrli va tabiat qonunlariga bo'ysunmas qobiliyatlarga ega bo'ladi. Erix Fromm "Turli odamlar turli xil miflarni yaratadilar, xuddi shunday turli odamlar turli xil orzularga ega. Ammo bu farqlarga qaramay, barcha miflar va tushlar umumiy narsaga ega: ularning barchasi bir xil tilda "yozilgan"- timsollar tilida", deb ta'kidlaydi.

Semurg' – sostonilarning sulolaviy ramzi, Oltin bilan qoplangan kumush laganda Semurg' (eramizning 7-8-asrlari)

	1) Bosh qismi - dono qush va sher uyg'unligi, bosh ko'pincha qush va sher shaklida beriladi. Ramziy ma'nosi: Hikmat, bilim va hushyorlik (qushning nigohi). Kuch, himoya va adolat (sherning qudrati). Fors mifologiyasida Semurg' dunyodagi barcha sirlarni biluvchi, dono va mehribon mavjudot hisoblanadi.
	2) Qanotlar - osmon va ruhiy yuksalish ramzi. Katta, yoyilgan qanotlar uning ilohiy kuchga egaligini ko'rsatadi. Ramziy ma'nosi: Erkinlik, osmon bilan bog'lanish, ruhning poklanishi. Semurg' odamlarga yo'l ko'rsatuvchi, ularga najot beruvchi mavjudot sifatida tasvirlanadi.
	3) Tana va o'ymador naqshlar - abadiylik va olam uyg'unligi Tana odatda dumaloq, mustahkam shaklda, ustiga mayda naqshlar berilgan. Ramziy ma'nosi: Tabiat tartibi, yaratilish, kosmik uyg'unlik. Dumaloq shakllar - olamning abadiyligini bildiradi.
	4) Dum va yon o'ralgan shakllar - hayot aylanishi. Rasmdagi dum qismi va yonidagi aylana naqshlar hayvonning boshqa qismlari bilan tutashgan. Ramziy ma'nosi: Hayot aylanishi, qayta tug'ilish, taqdir g'ildiragi. Fors mifologiyasida Semurg' ko'pincha o'limdan keyingi yangilanish ramzi sifatida tilga olinadi.
	5) Tumshuqdan chiqayotgan til yoki tasviriy element - so'z, hikmat. Ba'zi tasvirlarda u og'zidan hikmat nuri, so'zi chiqayotgan kabi ko'rsatiladi. Ramziy ma'nosi: Haqiqatni aytuvchi, yo'l ko'rsatuvchi so'z.
	6) Ko'p qavatli ramziy chegara - himoya devori. Laganning chetidagi qilqichli, o'simliksimon naqshlar chegarani yasaydi. Ramziy ma'nosi: Yovuzlikdan himoya, sirlarni qo'riqlash. Qadimiy laganlarda bu naqshlar tumorlardagi himoya belgilari hisoblanadi.

Hind va Turkiy san'atida ham Semurg' obrazi keng tarqalgan. "Anqa qushi" tasviri Mug'ul miniatyuralarida (XVII asr) oltin va qizil patli, osmonni yorituvchi ulug' qush sifatida tasvirlangan. Turkiya san'atida esa (O'rta asr devor bezaklari, Iznik keramika) Semurg' olovdan chiqib, osmon sari ko'tarilgan holda tasvirlangan bo'lib, o'lim va qayta tug'ilish, o't orqali poklanish ramzini ifodalaydi.

G'arb san'atida Semurg' "Phoenix" sifatida tanilgan. Peter Paul Rubensning "The Phoenix" (Feniks) asari (1610-yil) qizil olov orasidan tirilib chiqayotgan qushni

tasvirlagan bo'lib, abadiy hayot, qayta tug'ilish, ruhiy yuksalish ma'nosini beradi. Evelyn De Morganning "Phoenix Rising" asari (1911-yil, Angliya, Pre-Rafaelitlar maktabi) esa ayolni ilohiy kuch sifatida Feniks bilan birlashtirgan holda ayol ruhi, ijodiy uyg'onish va nurli yangilanish g'oyasini ifodalaydi. Zamonaviy san'atda ham Semurg' obrazi o'z mavqeini saqlab qolmoqda. Eronlik rassom Alireza Darvishining "Semurg' - The Eternal Bird" (XXI asr) digital painting uslubida ishlangan asari bu qushning nurdan yasalgan qush sifatida, fonida koinot va yulduzlar tasvirlangan holda berilgan bo'lib, ruh, vaqt, abadiylik va ijodiy ong ramzini ifodalaydi. Bu asar zamonaviy san'atda Semurg' obrazining yangi talqini bo'lib, yorug'likdan tug'ilgan ilhom sifatida talqin etiladi.

5. Semurg' obrazining turli xalqlar mifologiyasidagi o'xshashliklari.

Semurg' qushga o'xshash mifologik obrazlar dunyo xalqlarining ko'pchiligida uchraydi. Boshqa xalqlarda Semurg' qushlar qadimgi Misrda Benu, Islom dinida Anka, hinduiylik dinida Garuda, Xitoyda Fenxuan, Yaponiyada Xoo, Slavyanlarda esa Olov qush nomi bilan mashhurdir [17] [18]. Mifologiyadagi bunday ilohiy qushlarning asosiy vazifasi ularning yordamiga muhtoj jonzorlarga yordam berish va donolik bilan to'g'ri yo'l ko'rsatish bo'lib kelgan. Yunon mifologiyasida Gerakl, Odissey, Yason va Tesey kabi sevimli afsonaviy qahramonlar. Zevs, Poseydon, Apollon, Artemida, Afina, Afrodita va boshqa ulug' ilohlar. Grifon, vasilisk, ajdar, kentavr, minotavrlar kabi sehrli mavjudotlar ham uchraydi.

Xulosa qilib aytganda, Semurg' mifologiya tarixida umrboqiylik va qayta jonlanish kabi qudratli kuchga ega ilohiy qushlar sifatida muhrlangan. Bundan tashqari, ular ilohiy kuchi va donolig'i bilan ham dovrug' taratgan. Ushbu qushlar kichik yoshdagi bolalarni ham, katta yoshdagi insonlarni ham yaxshilik va ezgulik sari boshlaydi. Yaxshilikka yaxshilik ila javob qaytarishni, samimiy va ochiq ko'ngil insonlar doim baxtli xotimaga erishishini eslatib o'tadi. Bunday mifologik obrazlar nafaqat o'zbek va yunon mifologiyasida, balki yer yuzidagi barcha xalqlarning og'zaki ijodida uchraydi. Semurg' obrazi sharqda donolik, himoya, ruhiy yuksalish, g'arbda qayta tug'ilish va abadiyat, zamonaviy san'atda ijodiy ilhom va nur ramzi sifatida talqin etilmoqda. Bu obrazning turli davr va madaniyatlarda o'z dolzarbligini saqlab qolishi, uning universal insoniy qadriyatlarni mujassam etganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Фромм Э. Душа человека: Перевод. - М.: Республика, 1992. - 430 с. - (мыслители XX века). (Fromm E. The Soul of Man: Translated edition. - Moscow: Respublika, 1992. - 430 p.)
2. Mamatqul Jo'rayev, Darmonoy O'rayeva. O'zbek mifologiyasi. - T.: O'qituvchi, 2019. - 558 bet. (Uzbek Mythology)

3. Андрущенко И.В. Симург: эволюция образа собаки и птицы в зороастрийском посмертном ритуале. - 2023. (Simurgh: the evolution of the dog and bird image in the Zoroastrian afterlife ritual)
4. Firdavsiy. Shohnoma. - T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2010. (Shahnameh)
5. Fariduddin Attor. Mantiq-ut-Tayr (Qushlar majlisi). - T.: Yangi asr avlodi, 2008. (The Conference of the Birds)
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: Ma'naviyat, 2008. - 176 bet. (High Spirituality is an Invincible Force)
7. Mirzayev T. O'zbek xalq ertaklari. - T.: Fan, 2005. (Uzbek Folk Tales)
8. Nishonov M. O'zbek mifologiyasi va folklori. - T.: O'zbekiston, 2015. (Uzbek Mythology and Folklore)
9. Avesto. Qadimgi sharq yodgorligi. - T.: Sharq, 2001. (Avesta. An Ancient Eastern Monument)
10. Bertels E.E. Navoi va Firdavsiy. - M.: Nauka, 1965. (Navoi and Ferdowsi)
11. Lurje P.B. Iranian mythological tradition. - Saint Petersburg, 2004.
12. Cohn N. Cosmos, Chaos and the World to Come. - Yale University Press, 1993.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 1-iyuldagi PQ-212-son "Tasviriy va amaliy san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. // URL: <http://lex.uz/uz/docs/-7611797>
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 21-apreldagi PQ-150-son "Madaniyat va san'at sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish hamda xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. // URL: <http://lex.uz/uz/docs/-8156378>
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 2-iyundagi PF-103-son "Madaniyat, san'at va adabiyot sohalarini yanada rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni. // URL: <http://lex.uz/uz/docs/-8244005>
16. Андрущенко И.В. Симург: эволюция образа собаки и птицы в зороастрийском посмертном ритуале. // Проблемы истории, философии, культуры. – 2023. (Andrushchenko I.V. Simurgh: the evolution of the dog and bird image in the Zoroastrian afterlife ritual) // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/simurg-evolyutsiya-obraza-sobaki-i-ptitsy-v-zoroastriyskom-posmertnom-rituale>
17. Сокаева Д.В., Шафаги М. Образ персидского Симурга в осетинском фольклоре. // CyberLeninka. – 2019. (Sokaeva D.V., Shafagi M. The image of the Persian Simurgh in Ossetian folklore) // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-persidskogo-simurga-v-osetinskom-folklore>
18. Сотникова С.В. Образ мифической птицы на гравировках раннего железного века: опыт сопоставления обско-угорской и иранской традиций. // Вестник Томского государственного университета. – 2016. – №406. (Sotnikova S.V. The image of the mythical bird on early Iron Age engravings: a comparison of the Ob-Ugric and Iranian traditions) // URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-mificheskoy-ptitsy-na-gravirovках-rannego-zheleznogo-veka-opyt-sopostavleniya-obsko-ugorskoj-i-iranskoy-traditsiy>

19. Рейснер М.Л. Царь Йима – Джам – Джамшид: от мифологического героя к литературному образу. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Востоковедение и африканистика. – 2020. – Т. 12, вып. 3. – С. 348–367. (Reisner M.L. King Yima – Jam – Jamshid: from mythological hero to literary image) // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsar-yima-dzham-dzhamshid-ot-mifologicheskogo-geroya-k-literaturnomu-obrazu>

20. Дмитриев В.А. Рога барана и крылья сокола: к вопросу о религиозной символике в оформлении царских корон Сасанидов. // Проблемы истории, филологии, культуры. – 2012. – №1(35). – С. 144–152. (Dmitriev V.A. Ram's horns and falcon's wings: on the religious symbolism in the design of Sasanian royal crowns) // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/roga-barana-i-krylya-sokola-k-voprosu-o-religioznoy-simvolike-v-oformlenii-tsarskih-koron-sasanidov>

TURSUNOV Eldor SheraliyevichQarshi ixtisoslashtirilgan san'at
maktabi oliy toifali o'qituvchisi**AKTYORLIK MAHORATI FANINI IXTISOSLASHTIRILGAN SAN'AT
MAKTABLARIDA O'QITISH METODIKASI**

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): TURSUNOV E.
Aktyorlik mahorati fanini ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida o'qitish metodikasi
// Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026)
B. 87.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida aktyorlik mahorati fanini o'qitishning nazariy-metodik asoslari, uning pedagogik xususiyatlari va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Muallif aktyorlik mahoratini shakllantirishning nazariy, amaliy, psixologik va ijodiy komponentlarini yoritib, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish yo'llarini ko'rib chiqadi. Tadqiqotda o'quvchi-yoshlarda sahna madaniyati, ijodiy tafakkur va hissiy-intellektual kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: aktyorlik mahorati, ixtisoslashtirilgan san'at maktabi, pedagogik metodika, sahna madaniyati, ijodiy tafakkur, psixologik yondashuv, o'quv-tarbiya jarayoni, teatr pedagogikasi.

ТУРСУНОВ Элдор ШералиевичПреподаватель высшей категории
Каршинской специализированной школы искусств**МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА «АКТЁРСКОЕ
МАСТЕРСТВО» В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ШКОЛАХ ИСКУССТВ****АННОТАЦИЯ**

В данной статье анализируются теоретико-методические основы преподавания дисциплины «Актёрское мастерство» в специализированных школах искусств, её педагогические особенности и практические аспекты. Автор раскрывает теоретический, практический, психологический и творческий компоненты формирования актёрского мастерства, рассматривает пути внедрения современных педагогических технологий в учебный процесс. В исследовании разработаны методические рекомендации, направленные на развитие сценической культуры, творческого мышления и эмоционально-интеллектуальных компетенций учащихся.

Ключевые слова: актёрское мастерство, специализированная школа искусств, педагогическая методика, сценическая культура, творческое

мышление, психологический подход, учебно-воспитательный процесс, театральная педагогика.

TURSUNOV Eldor Sheraliyevich

Senior Teacher (Highest Qualification Category)

Karshi Specialized School of Arts

METHODOLOGY OF TEACHING THE SUBJECT “ACTING SKILLS” IN SPECIALIZED SCHOOLS OF ARTS

ANNOTATION

This article analyzes the theoretical and methodological foundations of teaching the discipline of acting skills in specialized art schools, its pedagogical features and practical aspects. The author reveals the theoretical, practical, psychological and creative components of developing acting skills and examines ways of integrating modern pedagogical technologies into the educational process. The study offers methodological recommendations aimed at developing students' stage culture, creative thinking and emotional-intellectual competencies.

Keywords: *acting skills, specialized art school, pedagogical methodology, stage culture, creative thinking, psychological approach, educational process, theatre pedagogy.*

Aktyorlik mahorati san'at sohasining eng muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u nafaqat sahnada ijro etiladigan obrazlarni yaratish jarayonini, balki insonning ichki dunyosini chuqur anglash va turli ijtimoiy-madaniy kontekstlarda o'zini to'g'ri ifoda eta olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Bugungi kunda O'zbekistonda san'at ta'limi tizimini isloh qilish, yosh avlodni estetik va ijodiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida aktyorlik mahoratini o'qitish metodikasini takomillashtirish, uni zamonaviy pedagogik-psixologik yondashuvlar asosida qayta ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Aktyorlik mahoratini o'qitish nafaqat texnik ko'nikmalarni shakllantirish, balki o'quvchining ijodiy, ruhiy va hissiy tajribalarini boyitishga ham xizmat qiladi. Shu boisdan san'at maktablarida ushbu fanni o'qitish metodikasini ilmiy asoslash, uning samaradorligini oshiruvchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolaning maqsadi — ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida aktyorlik mahorati fanini o'qitishning nazariy-metodik asoslarini tahlil qilish, uning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berish va amaliyotga tatbiq etilishi mumkin bo'lgan metodik tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Aktyorlik pedagogikasi masalalari jahon va mahalliy san'atshunoslik hamda pedagogika fanida uzoq yillar davomida tadqiq etib kelinmoqda. K.S.Stanislavskiyning sahna san'ati nazariyasiga bag'ishlangan asarlari aktyorning ichki texnikasi, hissiy xotira va "jismoniy harakatlar" metodi haqidagi ta'limoti hozirgacha teatr pedagogikasining nazariy poydevori bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, M.Chexov, Ye.Vaxtangov kabi rus teatr maktabi vakillarining ijodiy metodlari, o'zbek teatrshunoslari va pedagoglarining milliy sahna san'ati an'alariga oid tadqiqotlari ushbu sohaning nazariy bazasini kengaytirishga xizmat qildi.

O'zbek pedagogika fanida san'at ta'limi metodikasi, xususan, aktyorlik mahoratini o'qitish masalalari respublika oliy o'quv yurtlari va ixtisoslashtirilgan san'at maktablari amaliyotida to'plangan tajriba asosida rivojlanib bormoqda. Shunga qaramay, ixtisoslashtirilgan san'at maktablarining o'ziga xos yosh xususiyatlari, moddiy-texnik imkoniyatlari va o'quv rejasi doirasida aktyorlik mahoratini o'qitishning kompleks metodikasi yetarlicha ishlab chiqilmaganligi mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatish, umumlashtirish va qiyosiy-tavsifiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, muallifning Qarshi ixtisoslashtirilgan san'at maktabida ko'p yillik pedagogik faoliyati davomida to'plagan amaliy tajribasi, dars ishlanmalari va o'quvchilar ijodiy faoliyatini kuzatish natijalari tadqiqotning empirik asosini tashkil etdi. Olingan ma'lumotlar tizimlashtirilib, aktyorlik mahoratini o'qitishning asosiy metodik yo'nalishlari va bosqichlari aniqlandi.

Ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida aktyorlik mahorati fanini o'qitishning o'ziga xos jihatlari mavjud. Bunday maktablarda o'quv jarayoni nafaqat texnik va amaliy bilimlar berish, balki o'quvchilarda estetik tafakkur, ijodiy va hissiy jihatlarni rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Aktyorlik san'atini o'qitishning maqsadi shundaki, o'quvchilar sahnada o'zlarini erkin ifoda eta olishlari, turli obrazlarni ishonarli yaratishlari, o'z hissiy holatlarini nazorat qilish va ularni sahnada mohirona namoyon etishni o'rganishlari lozim.

Aktyorlik san'ati nafaqat muayyan rollarni ijro etish, balki inson ruhining tub qatlamlarini chuqur anglash va boshqalar bilan samarali muloqot o'rnatish san'atidir. Shu sababli ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida bu sohani o'qitish nozik va ko'p qirrali pedagogik jarayon hisoblanadi hamda o'qituvchidan yuksak kasbiy mahorat, individual yondashuv va sabr-toqat talab etadi.

Aktyorlik mahoratini o'qitishning metodik yo'nalishlari.

1. Nazariy asoslar

Aktyorlik mahoratini o'qitish metodikasida nazariy bilimlarning o'rni katta. O'quvchilarga aktyorlik san'atining tarixini, asosiy tamoyillarini, turli teatr

maktablari va uslublarini o'rgatish orqali ularning estetik tasavvurlari kengayadi. Aktyorlikning psixologik va fiziologik asoslarini tushuntirish ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarga aktyorlik san'ati nafaqat muayyan obrazni ifodalash, balki o'z tanasi va hissiy holatini boshqarish, ichki dunyosini ochish imkonini beruvchi vosita ekanligini anglatish zarur.

2. Amaliy mashg'ulotlar

Aktyorlik mahoratiga erishishda amaliy mashg'ulotlar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bunday mashg'ulotlar orqali o'quvchilar tana tili, mimika va jismoniy ifoda vositalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Repetitsiyalar, sahnaviy rollarni ijro etish va dialoglarni o'rganish jarayonida o'quvchilar real hayotiy vaziyatlarga oid fikr va his-tuyg'ularni ifodalashni o'rganadilar. Bundan tashqari, o'quvchilarga improvizatsiya qilish va ijodiy erkinlikni his etish imkoniyatini berish ham muhim, chunki bu holatlar aktyorlik mahoratini yanada boyitadi va ularning sahnaviy jasoratini oshiradi.

3. Psixologik yondashuv

Aktyorlik faoliyatida psixologik yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Aktyorning ichki ruhiy holati uning sahnadagi chiqishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli o'qituvchilar o'quvchilarni o'z his-tuyg'ularini boshqarish va shaxsiy hayotiy tajribalarini sahnada ishonchli aks ettirishga o'rgatishlari lozim. Bu jarayonda aktyorlik psixologiyasini o'rganish, turli hissiy holatlarni sahnada to'g'ri ifodalash hamda hamkasblar bilan samarali o'zaro aloqa o'rnatish kabi jihatlar o'qitishning ajralmas qismiga aylanadi.

4. Ijodiy yondashuv

Aktyorlik san'ati nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki ijodiy tafakkurni ham talab qiladi. Ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida o'quv jarayonida ijodiy yondashuvni rivojlantirish alohida o'rin tutadi. O'quvchilar sahnada o'z obrazlarini yaratishda, mavjud matnni ijodiy qayta ishlashda yoxud yangi rollarni shakllantirishda o'z ijodiy salohiyatlarini to'liq namoyon etishlari kerak. Shu bois o'qitish jarayonida improvizatsiya, mustaqil rol ustida ishlash va ijodiy eksperimentlar o'tkazish imkoniyatlari muntazam ravishda taqdim etilishi zarur.

5. Kreativ mashqlar va o'yinlar

Aktyorlikning texnik jihatlarini o'zlashtirishda turli xil kreativ mashqlar va pedagogik o'yinlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday mashqlar o'quvchilarni ichki qisinishdan xalos etib, erkin va tabiiy bo'lishga undaydi. O'quvchilar o'rtasida o'zaro ishonch muhitini shakllantirish, hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va rollarga tez kirish qobiliyatini oshirishda bunday o'yinlar amaliyotda yuqori samara beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish. Bugungi kunda aktyorlik mahoratini o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, jumladan,

loyihaviy ta'lim, interfaol metodlar, multimedia vositalari va sahna-texnik jihozlardan foydalanishni integratsiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Video yozuvlar orqali o'z ijrosini tahlil qilish, hamkorlikdagi loyihalar ustida ishlash, shuningdek, turli teatr janrlari va uslublari bilan tanishtiruvchi mahorat darslari (master-klass) tashkil etish o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini kengaytirishga xizmat qiladi. Individual yondashuv asosida har bir o'quvchining ijodiy salohiyatini hisobga olgan holda tuzilgan ish rejasi ta'lim samaradorligini yanada oshiradi.

Shuningdek, o'quv jarayonida baholash mezonlarining aniq va shaffof bo'lishi, o'quvchi yutuqlarini muntazam kuzatib borish, sahna asarlari va ko'rik-tanlovlarda faol ishtirok etishni raqbatlantirish kabi omillar ham metodikaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralishi lozim. Bunday kompleks yondashuv o'quvchilarda nafaqat kasbiy ko'nikmalarni, balki mustaqil ijodiy fikrlash va mas'uliyat hissini ham tarbiyalaydi.

Xulosa qilib aytganda, aktyorlik mahoratini o'qitish metodikasining muvaffaqiyati, asosan, pedagogning o'quvchilarni nafaqat texnik jihatlarida, balki ularning ichki dunyosini o'rganish va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan yondashuviga bog'liqdir. Ixtisoslashtirilgan san'at maktablarida bu jarayon har tomonlama kompleks va jiddiy pedagogik yondashuvni talab qiladi. Aktyorlik mahoratini o'qitishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlar, psixologik va ijodiy yondashuvlar ham o'z munosib o'rnini topishi zarur.

Ushbu metodikani yanada takomillashtirish o'quvchilarning yuqori sahnaviy mahoratga erishishiga, ularda mustaqil ijodiy tafakkur va estetik didni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, milliy san'atimizning kelajakda yanada rivojlanishiga hamda yangi avlod iqtidorli aktyorlarning yetishib chiqishiga munosib zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Stanislavskiy K.S. Aktyorning o'z ustida ishlashi. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1980.
2. Zaxava B.Ye. Mahorat va uslub. — Moskva: Iskusstvo, 1970.
3. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2017.
4. Karimov N.A. Teatr pedagogikasi. — Toshkent: Fan, 2015.
5. Chexov M.A. Aktyorlik texnikasi haqida. — Moskva: Iskusstvo, 1946.
6. San'at va madaniyat: nazariya va amaliyot. Ilmiy-metodik to'plam. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.

USMONOVA Dilafro'z Madamin qizi
 Farg'ona ixtisoslashtirilgan san'at maktabi
 "Xalq cholg'ulari ijrochiligi" bo'limi
 oliy toifali o'qituvchisi

DUTOR IJROCHILIK SAN'ATIDA ANSAMBL KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): USMONOVA D.
 Dutor ijrochilik san'atida ansambl ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik asoslari // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 92.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada dutor cholg'u ijrochiligini rivojlantirishda ansambl faoliyatining o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda dutor cholg'usining o'zbek milliy musiqa san'atidagi o'rni, ansambl ijrochiligining mohiyati va vazifalari, dutor ijrochilarida ansambl ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni hamda ansambl faoliyatining ijrochilik mahoratini oshirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, dutor ijrochiligini o'qitishda ansambl mashg'ulotlarining pedagogik ahamiyati ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari ansambl faoliyati dutor ijrochilarining texnik tayyorgarligi, musiqiy eshituv qobiliyati, ritmik barqarorligi, sahna madaniyati va badiiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi. Ansambl mashg'ulotlari orqali talabalarda jamoaviy hamkorlik, mas'uliyat va ijodiy faollik kabi muhim kasbiy kompetensiyalar shakllanadi. Maqolada dutor ijrochiligini rivojlantirish maqsadida ansambl mashg'ulotlarini takomillashtirish, repertuarni boyitish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: dutor, ansambl ijrochiligi, ansambl ko'nikmalari, musiqa ta'limi, musiqa pedagogikasi, xalq cholg'ulari, ijrochilik mahorati, musiqiy eshituv, ritm hissi, repertuar, jamoaviy ijro, pedagogik tajriba, sahna madaniyati, kasbiy tayyorgarlik

УСМАНОВА Дилафруз Мадамин кизи
 преподаватель высшей категории
 отделения «Исполнительство на народных инструментах»
 Ферганская специализированная школа искусств

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ АНСАМБЛЕВЫХ НАВЫКОВ В ИСКУССТВЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА НА ДУТАРЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются роль и значение ансамблевого исполнительства в развитии исполнительского мастерства на дутаре. В

исследовании рассматриваются место дутара в узбекском национальном музыкальном искусстве, сущность и задачи ансамблевого исполнительства, процесс формирования ансамблевых навыков у исполнителей на дутаре, а также влияние ансамблевой деятельности на совершенствование исполнительского мастерства. Кроме того, с научно-педагогической точки зрения раскрывается педагогическое значение ансамблевых занятий в обучении игре на дутаре. Результаты исследования показывают, что ансамблевая деятельность способствует развитию технической подготовки, музыкального слуха, чувства ритма, сценической культуры и художественного мышления исполнителей на дутаре. Ансамблевые занятия формируют у студентов навыки коллективного взаимодействия, ответственности и творческой активности, необходимые для их профессиональной подготовки. В статье также предложены рекомендации по совершенствованию ансамблевых занятий, расширению репертуара и использованию современных педагогических технологий в процессе обучения игре на дутаре.

Ключевые слова: дутар, ансамблевое исполнительство, ансамблевые навыки, музыкальное образование, музыкальная педагогика, народные музыкальные инструменты, исполнительское мастерство, музыкальный слух, чувство ритма, репертуар, коллективное исполнительство, педагогический опыт, сценическая культура, профессиональная подготовка.

USMONOVA Dilafruz Madamin qizi

Highest Category Teacher

Department of Folk Instrument Performance

Fergana Specialized School of Arts

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING ENSEMBLE SKILLS IN DUTAR PERFORMANCE

ABSTRACT

This article analyzes the role and significance of ensemble performance in the development of dutar performance skills. The study examines the place of the dutar in Uzbek national musical art, the essence and objectives of ensemble performance, the process of developing ensemble skills among dutar performers, and the role of ensemble practice in improving performing mastery. In addition, the pedagogical significance of ensemble training in dutar education is discussed from a scientific and pedagogical perspective. The research findings indicate that ensemble activities contribute to the development of performers' technical proficiency, musical hearing, rhythmic stability, stage performance culture, and artistic thinking. Ensemble training also fosters teamwork, responsibility, and creative activity, which are essential components of professional preparation. The article proposes recommendations for improving ensemble training, enriching the repertoire, and

implementing modern pedagogical technologies in the process of teaching dutar performance.

Keywords: *dutar, ensemble performance, ensemble skills, music education, music pedagogy, folk musical instruments, performance mastery, musical hearing, sense of rhythm, repertoire, collective performance, pedagogical experience, stage culture, professional training.*

Dutor Markaziy Osiyo xalqlarining eng qadimiy va keng tarqalgan milliy torli cholg'ularidan biri bo'lib, asrlar davomida xalqning ma'naviy hayoti, musiqiy tafakkuri va madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelgan. Ushbu cholg'uning o'ziga xos mayin va jarangdor tembri xalq qo'shiqlari, maqom yo'llari, an'anaviy cholg'u kuylar hamda zamonaviy bastakorlar ijodida keng qo'llanilishiga zamin yaratgan. Shu bois dator nafaqat ijrochilik vositasi, balki xalqimizning boy musiqiy merosi, milliy qadriyatlari va ijrochilik an'alarini o'zida mujassam etgan muhim madaniy boylik sifatida e'tirof etiladi.

Tarixiy manbalarda dutorga o'xshash torli cholg'ular Markaziy Osiyo hududida qadim zamonlardan mavjud bo'lgani qayd etilgan. Asrlar davomida ushbu cholg'u takomillashib, xalq orasida keng ommalashgan hamda o'zbek milliy musiqa madaniyatining ajralmas qismiga aylangan.[4.6] Tuzilishining soddaligiga qaramay, dutorning badiiy va texnik imkoniyatlari nihoyatda keng bo'lib, u turli janr va uslublardagi asarlarni yuksak badiiy saviyada ijro etish imkonini beradi. Mazkur jihatlar dutorning professional musiqa san'atida ham yetakchi cholg'ular qatoridan mustahkam o'rin egallashiga xizmat qilgan.

Bugungi kunda dator cholg'usi professional musiqa ta'limi tizimida muhim o'rin tutadi. Ixtisoslashtirilgan musiqa va san'at maktablari, san'at kollejlari hamda oliy ta'lim muassasalarida dator ijrochiligi bo'yicha malakali mutaxassislar tayyorlanmoqda. Ta'lim jarayonida talabalarga cholg'uning texnik imkoniyatlari, ijro usullari, milliy va zamonaviy repertuar, sahna madaniyati hamda ijrochilik talqini bosqichma-bosqich o'rgatiladi. Bu esa milliy ijrochilik maktabining uzluksiz rivojlanayotganidan dalolat beradi.

Yangi O'zbekiston sharoitida milliy musiqa san'atini rivojlantirishga qaratilayotgan davlat siyosati dator ijrochiligini yanada takomillashtirishga keng imkoniyat yaratmoqda. Respublika va xalqaro miqyosda o'tkazilayotgan festival, tanlov va ijodiy loyihalar yosh sozandalarning kasbiy mahoratini oshirish, milliy cholg'u ijrochiligini ommalashtirish hamda xalqaro madaniy aloqalarni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Professional musiqa ta'limi tizimida dator ijrochilarini tayyorlash nafaqat yakka ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantirishni, balki ansambl ijrochiligi madaniyatini shakllantirishni ham nazarda tutadi. Chunki zamonaviy sozandadan

individual mahorat bilan bir qatorda jamoa tarkibida ijodiy hamkorlik qilish, musiqiy muloqotga kirishish, umumiy badiiy talqinni yaratishda faol ishtirok etish kabi kompetensiyalar ham talab etiladi.

Muallifning oliy ta'lim muassasasidagi ko'p yillik pedagogik faoliyati davomida olib borgan kuzatuvlari va amaliy tajribasi shuni ko'rsatadiki, ansambl mashg'ulotlari dutor ijrochilarining kasbiy shakllanishida alohida pedagogik ahamiyatga ega. Mashg'ulotlar jarayonida ansambl tarkibida muntazam faoliyat olib borgan talabalar musiqiy eshituv, ritm hissi, sahna madaniyati, ijodiy tafakkur hamda jamoa bilan ishlash kompetensiyalarini sezilarli darajada tezroq egallaydilar. Xususan, ansambl mashg'ulotlarini bosqichma-bosqich murakkablashtirish, repertuarni ilmiy-metodik asosda tanlash va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini sezilarli oshirishi pedagogik amaliyotda o'z tasdig'ini topgan.

Ansambl ijrochiligi musiqa san'atining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, bir nechta ijrochining yagona badiiy g'oya asosida musiqiy asarni hamkorlikda talqin etish jarayonini ifodalaydi. Musiqa amaliyotida ansambl tushunchasi faqat jamoaviy ijroni emas, balki ijrochilar o'rtasidagi musiqiy muloqot, o'zaro tinglash madaniyati, ijodiy hamkorlik va badiiy uyg'unlikni ham o'z ichiga oladi. Xalq cholg'ulari ansamblarida har bir cholg'u muayyan vazifani bajarib, umumiy musiqiy tuzilmaning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu sababli ansambl ijrochiligi ijrochidan yuksak kasbiy tayyorgarlik, mas'uliyat, intizom va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini talab etadi.

Professional musiqa ta'limida dutor ijrochilarida ansambl ko'nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon talabalarning yakka ijrochilik mahoratini rivojlantirish bilan bir qatorda ularni jamoaviy ijro faoliyatiga tayyorlash, musiqiy tafakkurini kengaytirish va badiiy talqin madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Ansambl mashg'ulotlari davomida talaba individual ijrodan jamoaviy ijroga o'tadi hamda umumiy badiiy maqsad yo'lida o'z ijrosini boshqa ijrochilar bilan uyg'unlashtirishni o'rganadi.

Ko'p yillik pedagogik faoliyatim davomida olib borgan kuzatuvlari shuni ko'rsatadiki, ansambl mashg'ulotlariga muntazam jalb etilgan talabalarda musiqiy eshituv, ritmik barqarorlik, sahna madaniyati hamda ijodiy fikrlash ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Amaliy mashg'ulotlar davomida talabalar bir-birini tinglash, umumiy temp va dinamikani saqlash, musiqiy iboralarni uyg'un talqin qilish hamda jamoa bilan ishlash malakalarini bosqichma-bosqich egallaydilar. Ushbu pedagogik kuzatishlar ansambl mashg'ulotlarining bo'lajak dutor ijrochilarini tayyorlashdagi muhim ahamiyatini tasdiqlaydi.

Ansambl ko'nikmalarini shakllantirishning asosiy shartlaridan biri musiqiy eshituv qobiliyatini rivojlantirishdir. Dutor ijrochisi nafaqat o'z partiyasini

mukammal ijro etishi, balki ansambldagi boshqa cholg'ularning partiyalarini ham tinglay olishi, ularning musiqiy vazifalarini anglab yetishi hamda umumiy badiiy talqinga mos ravishda ijro etishi lozim. Mashg'ulotlarda asarning shakliy tuzilishi, melodik rivojlanishi, asosiy va yordamchi kuy yo'llari, faktura hamda garmonik harakat muntazam tahlil qilinishi talabalarda polifonik va garmonik eshituvni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ansambl faoliyatida metroritmik uyg'unlik alohida ahamiyat kasb etadi. Yakka ijrochilikda ayrim hollarda erkin talqin qilish imkoniyati mavjud bo'lsa, ansamblda har bir ijrochi umumiy ritmik harakat va temp barqarorligiga qat'iy rioya qilishi zarur. Shu bois mashg'ulotlarda metronom bilan ishlash, murakkab ritmik mashqlarni bajarish, birgalikda sanash usullaridan foydalanish hamda umumiy tempni his qilishga yo'naltirilgan mashqlar tizimli ravishda tashkil etiladi. Pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, mazkur metodlar talabalarning ritmik aniqligini sezilarli darajada oshiradi.

Ansambl mashg'ulotlarining samaradorligi repertuar tanloviga ham bevosita bog'liq. Dastlab oddiy fakturaga ega bo'lgan xalq kuylaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'lsa, keyingi bosqichlarda maqom yo'llari, murakkab shakldagi xalq kuy-qo'shiqlari va zamonaviy bastakorlarning ansambl asarlarini o'rganishga o'tiladi. Repertuarning bosqichma-bosqich murakkablashuvi talabalarning texnik, badiiy va ijodiy imkoniyatlarini izchil rivojlantiradi.

Yana shuni aytish mumkinki, ish faoliyatim davomida repertuarni talabalarning tayyorgarlik darajasiga mos ravishda tanlash, ijodiy topshiriqlarni differensial tashkil etish hamda mashg'ulotlarda interfaol metodlardan foydalanish ijobiy natijalar bergani kuzatildi. Xususan, kichik guruhlarda ishlash, o'zaro tinglash, audio va video tahlil, sahna mashg'ulotlarini tashkil etish hamda konsert-amaliyotlar talabalarning ansambl madaniyatini shakllantirishda yuqori samaradorlikni namoyon etdi.

Musika ta'limi amaliyotida ansambl mashg'ulotlarining muntazam tashkil etilishi dutor ijrochilarining kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi. Ansambl tarkibida faoliyat yuritgan talabalar sahna madaniyatini egallaydi, tinglovchilar bilan erkin muloqot qilishni o'rganadi, ijrochilik mas'uliyatini his etadi hamda kelgusidagi professional faoliyatga puxta tayyorlanadi. Shu bois zamonaviy musiqa ta'limida ansambl mashg'ulotlari dutor ijrochilarini tayyorlashning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari hamda ixtisoslashtirilgan musiqa maktablarida ansambl mashg'ulotlarining mazmunini yanada takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, milliy va jahon musiqa merosiga oid repertuarni boyitish, raqamli ta'lim

vositalaridan foydalanish hamda talabalarni ijodiy izlanishga yo'naltirish orqali ansambl mashg'ulotlarining samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, mazkur tadqiqotda dutor ijrochilarida ansambl ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik va amaliy asoslari kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ansambl ijrochiligi bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Ansambl mashg'ulotlari jarayonida talabalarning musiqiy eshituvi, ritm hissi, texnik tayyorgarligi, badiiy tafakkuri, sahna madaniyati va jamoa bilan ishlash ko'nikmalari izchil shakllanadi hamda takomillashadi.

Tadqiqot davomida dutor cholg'usining o'zbek milliy musiqa san'atidagi o'rni ham tahlil qilindi. Olingan natijalar dutorning ko'p asrlik milliy ijrochilik an'analari o'zida mujassamlashtirgan, professional musiqa ta'limi tizimida muhim o'rin egallagan va yosh ijrochilarni tayyorlashda samarali pedagogik vosita bo'lib xizmat qilayotgan cholg'ulardan biri ekanligini tasdiqladi.

Ansambl faoliyatining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish natijasida jamoaviy ijro musiqiy hamkorlikning eng samarali shakllaridan biri ekanligi aniqlandi. Ansambl mashg'ulotlari ijrochilarning bir-birini tinglashi, umumiy badiiy talqinni yaratishi, ijro intizomini saqlashi va sahna madaniyatini rivojlantirishida muhim o'rin tutadi. Bu borada, xalq cholg'ulari ansamblarida dutorning badiiy va ifodaviy imkoniyatlari yanada keng namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalari hamda muallifning pedagogik faoliyati davomida olib borgan kuzatuvlari shuni ko'rsatdiki, ansambl mashg'ulotlarini metodik jihatdan to'g'ri tashkil etish talabalarning kasbiy tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi. Mashg'ulotlarda repertuarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish, individual yondashuvni qo'llash, interfaol metodlardan foydalanish, audio va video tahlil, konsert amaliyotlari hamda ijodiy topshiriqlarni tizimli tashkil etish yuqori pedagogik samaradorlikni ta'minlaydi.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatdiki, ansambl mashg'ulotlarida muntazam ishtirok etgan talabalar musiqiy eshituv, ritmik aniqlik, ijodiy mustaqillik, sahna madaniyati va jamoa bilan ishlash kompetensiyalarini tezroq egallaydilar. Natijada ularning professional ijrochilik mahorati, musiqiy tafakkuri hamda ijodiy faolligi sezilarli darajada rivojlanadi. Mazkur holat ansambl mashg'ulotlarining nafaqat amaliy, balki muhim pedagogik ahamiyatga ham ega ekanligini tasdiqlaydi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

- dutor ijrochiligi bo'yicha o'quv dasturlarida ansambl mashg'ulotlari ulushini oshirish;
- xalq cholg'ulari ansamblari uchun zamonaviy o'quv-metodik qo'llanmalar va repertuar to'plamlarini yaratish;

- milliy hamda zamonaviy bastakorlar asarlaridan iborat ansambl repertuarini kengaytirish;
- ansambl mashg'ulotlarida raqamli ta'lim resurslari va innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng qo'llash;
- talabalarning sahna amaliyoti, ijodiy loyiha va konsert faoliyatini tizimli ravishda tashkil etish;
- bo'lajak dutor ijrochilarida jamoaviy ijrochilik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan maxsus metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, ansambl faoliyati dutor ijrochilarining kasbiy mahoratini shakllantirish va takomillashtirishning eng muhim pedagogik omillaridan biri hisoblanadi. Ansambl mashg'ulotlari ijrochining texnik tayyorgarligi, musiqiy tafakkuri, badiiy didi, sahna madaniyati va ijodiy faolligini kompleks rivojlantiradi. Shu sababli musiqa ta'limi muassasalarida ansambl mashg'ulotlarini ilmiy-metodik asosda tashkil etish, ularning mazmunini zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan boyitish hamda pedagoglarning ilg'or tajribalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish dutor ijrochiligini yanada rivojlantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Arabov I. An'anaviy cholg'u ijrochiligi (dutor) o'quv qo'llanma T.:2018
2. Safarova M. - "Dutor mutaxassisligi bo'yicha" o'quv qo'llanma" T.: 2004.
3. Toshpo'ltova I. An'anaviy cholg'u ijrochiligi (dutor). T., 2018
4. Yunusov U. Xalq cholg'ularida ijrochilik Dutor T.: 2021
5. Ziyayeva M. Dutor. T., 2008.

ROZIQOV Shohijahon Rashid o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi Akademiyasi

Kunduzgi ta'lim fakulteti 3-o'quv kursi kursanti

Tel: +998 88 865 40 10

E-mail: shohaslzoda777@gmail.com**SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA SHAXS
AXLOQIY MAS'ULIYATINING IJTIMOY-FALSAFIY ASOSLARI****ANNOTATSIYA**

Maqolada sun'iy intellekt va raqamlashtirish sharoitida shaxs axloqiy mas'uliyatining o'zgarishi ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tadqiq etildi. Muammo algoritmik tavsiyalar va avtomatlashtirilgan qarorlar inson tanlovini qo'llab-quvvatlashi bilan birga, qaror oqibatlarini uchun javobgarlikni noaniqlashtirishi mumkinligida ifodalanadi. Tadqiqotning maqsadi axloqiy agentlikni saqlash shartlarini aniqlash, mas'uliyatning individual, texnologik, institutsional va ijtimoiy-madaniy o'lchamlarini yagona konseptual modelga birlashtirishdan iborat. Integrativ adabiyotlar tahlili, konseptual, qiyosiy va normativ-etik tahlil usullaridan foydalanildi. Aniqlandiki, sun'iy intellekt mas'uliyatni avtomatik ravishda bekor qilmaydi; u bilim, nazorat va rol majburiyatlarining turli subyektlar o'rtasida taqsimlanish shaklini o'zgartiradi. "Mas'uliyatning normativ saqlanishi" tamoyili hamda to'rt darajali model ishlab chiqildi. Model individual-refleksiv, texnologik-dizayn, institutsional-huquqiy va ijtimoiy-madaniy darajalarni o'zaro bog'laydi. Ilmiy yangilik shaxsiy axloqiy agentlikni mazmunli inson nazorati, algoritmik tushuntiriluvchanlik, institutsional hisobdorlik va raqamli madaniyat bilan kompleks ravishda asoslashda namoyon bo'ladi. Shuningdek, texnologik delegatsiya jarayonida axloqiy javob berish qobiliyatini saqlashga xizmat qiluvchi operatsion mezonlar belgilandi. Natijalar ta'lim, davlat boshqaruvi va raqamli platformalarda etik boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqishda qo'llanishi mumkin.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, raqamlashtirish, axloqiy mas'uliyat, axloqiy agentlik, raqamli subyektlik, algoritmik qaror, mas'uliyat bo'shlig'i, mazmunli inson nazorati, algoritmik shaffoflik, ijtimoiy falsafa.*

**СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ПРАВСТВЕННОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА И ЦИФРОВИЗАЦИИ****АННОТАЦИЯ**

В статье исследуется трансформация нравственной ответственности личности в условиях искусственного интеллекта и цифровизации с социально-философских позиций. Проблема заключается в том, что алгоритмические рекомендации и автоматизированные решения, расширяя возможности

выбора, одновременно способны размывать ответственность за его последствия. Цель исследования состоит в определении условий сохранения нравственной агентности и объединении индивидуального, технологического, институционального и социокультурного измерений ответственности в единой концептуальной модели. Применены интегративный обзор научной литературы, концептуальный, сравнительный и нормативно-этический анализ. Установлено, что искусственный интеллект не устраняет ответственность автоматически, а изменяет способ распределения знания, контроля и ролевых обязанностей между участниками социотехнической системы. Обоснован принцип «нормативного сохранения ответственности» и разработана четырехуровневая модель, включающая индивидуально-рефлексивный, технологико-проектный, институционально-правовой и социокультурный уровни. Научная новизна состоит в комплексном связывании нравственной агентности личности со значимым человеческим контролем, объяснимостью алгоритмов, институциональной подотчетностью и цифровой культурой. Кроме того, определены операциональные критерии сохранения способности отвечать за решения при технологическом делегировании. Результаты могут применяться при формировании механизмов этического управления в образовании, государственном управлении и деятельности цифровых платформ.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровизация, нравственная ответственность, моральная агентность, цифровая субъектность, алгоритмическое решение, разрыв ответственности, значимый человеческий контроль, алгоритмическая прозрачность, социальная философия.

SOCIO-PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF INDIVIDUAL MORAL RESPONSIBILITY IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITALIZATION

ABSTRACT

This article examines the transformation of individual moral responsibility under artificial intelligence and digitalization from a socio-philosophical perspective. The central problem is that algorithmic recommendations and automated decisions may expand human capabilities while simultaneously obscuring responsibility for their consequences. The study aims to identify the conditions required to preserve moral agency and to integrate the individual, technological, institutional, and sociocultural dimensions of responsibility into a unified conceptual model. An integrative literature review, conceptual analysis, comparative analysis, and normative ethical analysis were employed. The study finds that artificial intelligence does not automatically eliminate responsibility; rather, it changes how knowledge, control, and role-based duties are distributed among actors within a sociotechnical system. A principle of the “normative conservation of responsibility”

is substantiated, and a four-level model is developed, comprising individual-reflexive, technological-design, institutional-legal, and sociocultural levels. The scientific contribution lies in linking personal moral agency with meaningful human control, algorithmic explainability, institutional accountability, and digital culture within a single framework. The findings may inform ethical governance mechanisms in education, public administration, and digital platform management.

Keywords: artificial intelligence, digitalization, moral responsibility, moral agency, digital subjectivity, algorithmic decision-making, responsibility gap, meaningful human control, algorithmic transparency, social philosophy.

KIRISH. Sun'iy intellekt insonning qaror qabul qilish, axborotni talqin etish va ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasini qayta tashkil etayotgan sotsiotexnik omilga aylandi. OECD ta'rifida bunday tizimlar kiruvchi ma'lumotlardan kelib chiqib, jismoniy yoki virtual muhitga ta'sir qiluvchi bashorat, kontent, tavsiya yoki qarorlarni hosil qilishi, ularning avtonomlik va moslashuvchanlik darajasi esa turlicha bo'lishi qayd etiladi [3]. Demak, masala texnik vositaning mavjudligidagina emas, balki uning inson fikri, tanlovi va ijtimoiy munosabatlar tizimiga vositachilik qilishidadir. Raqamli vositachilik aniqlik va tezlikni oshirishi bilan birga, algoritmik xiralik, tarafkashlik va qarorni texnologiyaga ortiqcha topshirish xavfini kuchaytiradi [8, 14]. Shu sababli qaror, oldindan ko'rish va izoh berish masalalari shaxs bilan cheklanmay, platforma, ishlab chiquvchi, tashkilot va davlat institutlarini ham qamrab oladi. Xalqaro hujjatlarda inson qadr-qimmati, huquqlar, avtonomiya, shaffoflik, xavfsizlik, hisobdorlik va inson nazorati ishonchli sun'iy intellektning asosiy shartlari sifatida belgilangan

[2, 3, 4, 5, 6]. O'zbekistonning 2030-yilgacha mo'ljallangan strategiyasida ham normativ-huquqiy bazani shakllantirish, xavfsizlik va etika talablarini joriy etish, aholining bilim-ko'nikmalarini oshirish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan [1]. Biroq tamoyillarni e'lon qilishning o'zi shaxsning kundalik va professional qarorlaridagi axloqiy mas'uliyatni qanday saqlash masalasiga to'liq javob bermaydi. Tadqiqot bo'shlig'i shundaki, mas'uliyat bo'shlig'i, mazmunli inson nazorati, tushuntiriluvchanlik va institutsional hisobdorlik alohida o'rganilgan bo'lsa-da [7, 9, 12, 14], ularning shaxs axloqiy agentligi va milliy raqamlashtirish bilan integratsiyasi yetarlicha tizimlashtirilmagan. Maqsad — axloqiy mas'uliyat o'zgarishini tahlil qilish va uning to'rt darajasini birlashtiruvchi model ishlab chiqish. Obyekt — raqamli ijtimoiy munosabatlar; predmet — shaxsning tanlovi, nazorati va qaror oqibatlariga munosabati. Gipotezaga ko'ra, sun'iy intellekt mas'uliyatni yo'q qilmay, ko'p subyektli shaklga o'tkazadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Mas'uliyat bo'shlig'i tushunchasining klassik ifodasi A. Matthias tomonidan taklif etilgan. Uning fikricha, o'rganuvchi tizimning

xatti-harakati ishlab chiqaruvchi yoki operator tomonidan yetarlicha oldindan ko‘rilmasa va nazorat qilinmasa, an’anaviy aybdorlik mezonlarini qo‘llash qiyinlashadi [7]. Bu yondashuv muammoni aniq qo‘yadi, biroq mas’uliyatni asosan retrospektiv ayb va oldindan ko‘ra bilish bilan bog‘lash xavfini tug‘diradi. Algoritmlik etikasi bo‘yicha konseptual xaritada xiralik, noto‘g‘ri dalil, tarfakashlik, diskriminatsiya, avtonomiyaga ta’sir, maxfiylik va izchillik muammolari bir-biriga bog‘langan holda ko‘rsatilgan [8]. Ushbu yondashuv algoritmni alohida artefakt emas, ijtimoiy jarayonlarni vositalashtiruvchi tizim sifatida tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, shaffoflikni barcha muammolarning universal yechimi deb qabul qilish mumkin emas: tizimni “ochish” uni kim, qanday vakolat bilan va qaysi mezon asosida baholashini o‘z-o‘zidan belgilamaydi [14]. Mazmunli inson nazorati nazariyasida ikki shart ajratiladi: tizim insonning axloqiy sabablari va muhitdagi muhim faktlarga mos javob berishi kerak bo‘lgan tracking hamda natijani tegishli bilim va rolga ega inson subyektiga bog‘lash imkonini beruvchi tracing [9]. Bu model nazoratni oddiy “tasdiqlash tugmasi”dan farqlab, texnik va tashkiliy dizayn talabi sifatida talqin qiladi. AI4People modeli yaxshilik, zarar yetkazmaslik, avtonomiya, adolat va izohlanuvchanlikni birlashtiradi [10]. Global qo‘llanmalarda ushbu tamoyillar bo‘yicha yaqinlashuv kuzatilsa-da, ularni talqin qilish va ijro etish mexanizmlari turlicha qolmoqda [11]. Demak, tamoyildan amaliy mas’uliyatga o‘tish alohida muammodir. Keyingi tadqiqotlar mas’uliyat bo‘shlig‘ini yagona hodisa emas, aybdorlik, axloqiy hisobdorlik, jamoat hisobdorligi va faol mas’uliyat bo‘shliqlaridan iborat majmua sifatida ko‘rsatadi [12]. Bunga qarshi pozitsiyada texnologiya javob berish, atributsiya va kelajakdagi majburiyatlarni butunlay yo‘q qilmasligi, mas’uliyat amaliyotlari yangi sharoitga moslashtirilishi mumkinligi asoslanadi [13]. Hisobdorlikni esa agent va undan izoh talab qiluvchi forum o‘rtasidagi javob berish munosabati, aniq standartlar, jarayonlar va oqibatlar orqali tushunish taklif etiladi [14]. Ushbu qarashlar mas’uliyatning individual sifat bilan cheklanmasdan, sotsiotexnik tizimning tashkil etilishiga bog‘liqligini tasdiqlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqot nazariy-konseptual bo‘lib, empirik ma’lumotlardan foydalanmadi. Integrativ tahlilga 14 manba: 8 ta peer-reviewed maqola, 5 ta xalqaro hujjat va O‘zbekistonning bitta strategik hujjati kiritildi. Asosiy davr 2016–2024-yillarni qamrab oldi; konseptual genezis uchun 2004-yildagi fundamental maqola istisno qilindi. Manbalar 2026-yil 23-iyulda rasmiy portallar, nashriyot sahifalari va DOI manzillari orqali tekshirildi. Qidiruvda moral responsibility, responsibility gap, meaningful human control, algorithmic accountability va AI ethics kalit birikmalari ishlatildi. Mavzuga bevosita aloqador, rasmiy yoki peer-reviewed va tekshiriladigan DOI/URLga ega materiallar kiritildi; bloglar, tasdiqlanmagan hamda takroriy manbalar chiqarildi. Qidiruv Scopus yoki Web of Science interfeysi ichida o‘tkazildi, degan da’vo qilinmaydi. Konseptual

tahlil orqali “axloqiy agentlik”, “nazorat”, “javob berish”, “mas’uliyat bo’shlig’i” va “hisobdorlik” tushunchalarining mazmuni aniqlashtirildi. Qiyosiy tahlil fatalistik va deflyatsion yondashuvlarni, normativ-etik tahlil esa mas’uliyatni taqsimlashning adolatli mezonlarini solishtirishga xizmat qildi. Tizimli kodlash besh tahlil birligi asosida bajarildi: normativ bilim, amaliy nazorat, rol majburiyati, izoh berish qobiliyati va zararlarning oldini olish salohiyati. Tadqiqotning cheklovi uning nazariy xususiyatidadir; taklif etilgan model turli sohalarda empirik sinovdan o’tkazilishi lozim.

NATIJALAR. Tahlilning **birinchi natijasi** shuki, algoritmik vositachilik shaxsning axloqiy agentligini bekor qilmaydi, lekin uning amalga oshish shartlarini o’zgartiradi. Shaxs tizim tavsiyasini tanlash, rad etish, tekshirish yoki undan foydalanish kontekstini belgilash imkoniga ega bo’lsa, qarorni “algoritm chiqardi” degan vaj bilan mas’uliyatdan to’liq ozod bo’la olmaydi. Aksincha, tizimning cheklovlari yashirilgan, qarorni rad etish imkoni bo’lmagan yoki vakolat formal tusga ega bo’lgan vaziyatda individual ayb kamayishi mumkin, biroq dizayn va institut darajasidagi mas’uliyat ortadi. **Ikkinchi natija** sifatida “mas’uliyatning normativ saqlanishi” tamoyili taklif etiladi: vazifa sun’iy intellektga topshirilganda mas’uliyat avtomatik yo’qolmaydi, balki bilim, nazorat va rol majburiyatlari kimda saqlanayotganiga qarab qayta taqsimlanadi. Ushbu tamoyil texnologiyani inson bilan teng axloqiy subyekt deb e’lon qilmaydi. U zarar ehtimolini yaratgan, tizimni loyihalagan, joriy qilgan, boshqargan yoki undan professional qarorda foydalangan subyektlarning oldinga qaragan majburiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. **Uchinchi natija** — shaxs axloqiy mas’uliyatining to’rt darajali konseptual modelidir. Model darajalar o’rtasidagi aloqani “aybni bo’lib yuborish” sifatida emas, javobgarlikning turli shakllarini muvofiqlashtirish sifatida ko’radi. Individual daraja axloqiy refleksiya va qarorni tekshirishni; texnologik daraja xavfsiz va tushuntiriladigan dizaynni; institutsional daraja vakolat, audit va shikoyat mexanizmlarini; ijtimoiy-madaniy daraja esa axloqiy me’yorlar, ta’lim va jamoaviy nazoratni ta’minlaydi.

Jadval 1

SUN'IIY INTELLEKT DAVRIDA AXLOQIY MAS'ULIYATNING KO'P DARAJALI MODEL

Daraja	Asosiy subyektlar	Axloqiy majburiyat	Asosiy xavf	Javobgarlik mexanizmi	Amaliy ko'rsatkich
Individual-refleksiv	Foydalanuvchi, mutaxassis, qaror qabul qiluvchi	Tavsiya cheklovlarini anglash, tekshirish, rad etish va oqibatni baholash	Avtomatlashtiri shga ko'r-ko'rona ishonish	Raqamli-etik savodxonlik, asoslangan qaror, insonning yakuniy vakolati	Qaror sababi qayd etilgan; rad etish va qayta ko'rib chiqish mavjud
Texnologik-dizayn	Dasturchi, ma'lumot mutaxassisi, mahsulot egasi	Xavfsiz, adolatli, kuzatiladigan va kontekstga mos tizim yaratish	Qora quti, tarfkash ma'lumot, yashirin maqsad	Risk tahlili, hujjatlashtirish, test, monitoring, ethics-by-design	Model cheklovlar, ma'lumot kelib chiqishi va xatolar hujjatlashtirilgan
Institutsional-huquqiy	Davlat, tashkilot, platforma, rahbariyat	Vakolatlarini belgilash, nazorat, zararlarni bartaraf etish va javob berish	"Ko'p qo'llar" muammosi, mas'uliyatni algoritimga yuklash	Mustaqil audit, shikoyat, inson nazorati, sanksiya va kompensatsiya	Mas'ul shaxs va forum aniq; qaror ustidan apellyatsiya ishlaydi
Ijtimoiy-madaniy	Ta'lim, OAV, ilmiy hamjamiyat, fuqarolik jamiyati	Mas'ul raqamli xulq, tanqidiy fikrlash va umumiy etik me'yorlarni shakllantirish	Manipulyatsiya, raqamli tengsizlik, axloqiy befarqlik	Etik ta'lim, media savodxonlik, jamoatchilik muhokamasi	Aholining tushunish va ishtirok darajasi; zaif guruhlar himoyasi

Modeldan **uchta operatsion mezon** kelib chiqadi. **Birinchisi** — kognitiv yetarlilik: qaror qabul qiluvchi tizimning vazifasi, cheklovi va xato ehtimolini o'z roliga mos darajada bilishi kerak. **Ikkinchisi** — amaliy ta'sir imkoniyati: inson qarorni to'xtatish, o'zgartirish yoki yuqori vakolatli forumga olib chiqish huquqiga ega bo'lishi lozim. **Uchinchisi** — institutsional izchillik: qaror, ma'lumot, model versiyasi va mas'ul rollar keyinchalik tekshiriladigan tarzda qayd etilishi zarur. Mazkur mezonlar tracking va tracing shartlarini [9] shaxsiy, tashkiliy va madaniy o'lchamlar bilan kengaytiradi. **To'rtinchi** natija shuki, raqamli savodxonlik axloqiy mas'uliyatning tashqi yordamchi omili emas, uning tarkibiy shartiga aylanadi. Tizimning ishonchlilik chegarasini tushunmaydigan shaxsdan mukammal qaror talab qilish adolatsiz; biroq professional rol egasining zarur bilimni egallamasligi ham faol mas'uliyat bo'shlig'ini yuzaga keltiradi [12]. Shu sababli axloqiy ta'lim texnik ko'nikma bilan birga qarorning kimga ta'sir qilishi, zarar qanday taqsimlanishi va algoritmik tavsiyani qachon rad etish kerakligini o'rgatishi lozim.

MUHOKAMA. Taklif etilgan model Matthiasning mas'uliyat bo'shlig'i haqidagi ogohlantirishi [7] bilan Tigardning texnologiya mas'uliyatni butunlay yo'q qilmaydi degan pozitsiyasi [13] o'rtasida muvozanatli yechimni taklif qiladi. Ba'zi vaziyatlarda aniq shaxsiy aybni belgilash haqiqatan qiyinlashadi; lekin bundan hech kimning oldinga qaragan majburiyati qolmaydi, degan xulosa kelib chiqmaydi. Mas'uliyatning turli shakllari — ayb, izoh berish, nazorat qilish, xavfni oldini olish

va zararlarni tuzatish — turli subyektlarda joylashishi mumkin. Mazmunli inson nazorati individual tasdiqdan ko‘ra kengroq institut sifatida ko‘rilishi kerak. Inson tizim chiqishini anglamasa, uni rad eta olmasa yoki qarorning ijtimoiy oqibatlariga ta’sir qiluvchi ma’lumotga ega bo‘lmasa, “human-in-the-loop” shaklan mavjud bo‘lsa ham, axloqiy jihatdan mazmunsiz bo‘lib qoladi. Shu sababli nazoratning mazmuni vakolat, bilim, vaqt va resurs bilan ta’minlanishi lozim [9]. Yuqori xavfli tizimlarga nisbatan hujjatlashtirish, monitoring va inson nazorati talablari xalqaro riskga asoslangan yondashuvlarda ham mustahkamlanmoqda [4, 5, 6]. Shaffoflik zarur, lekin kod yoki model tafsilotlarini ochishning o‘zi adolatli boshqaruv yaratmaydi [14]. Tushuntirish aniq auditoriyaga mos bo‘lishi va qarorni savol ostiga qo‘yish vakolatiga ega forum bilan bog‘lanishi kerak [14]. Aks holda shaxs algoritmi xolis va muqarrar hukm manbai deb qabul qilib, o‘z refleksiv vakolatini topshiradi. Platformaviy manipulyatsiya va raqamli tengsizlik bu xavfni kuchaytiradi. Shu bois to‘rt darajali model mas’uliyatni faqat foydalanuvchi yoki ishlab chiquvchiga yuklamasdan, bilim, vakolat va ta’sir salohiyatiga mutanosib taqsimlashni talab qiladi. O‘zbekistonda sun’iy intellekt bilan birga etik talablar, kadrlar va milliy standartlarni rivojlantirish belgilangan [1]. Model bu vazifalarni raqamli-etik ta’lim, tizim hujjatlari, audit-apellyatsiya va jamoatchilik muhokamasi orqali shaxs axloqiy agentligi bilan bog‘laydi hamda UNESCO va OECD tamoyillarini mahalliy mexanizmlarga moslashtiradi [2, 3]. Tadqiqotning nazariy cheklovi shundaki, model konkret sohalaridagi mas’uliyat nizolarini empirik o‘lchamagan. Tibbiyot, ta’lim, kreditlash, ishga qabul qilish va davlat xizmatlari kabi kontekstlarda bilim va nazorat darajasi turlicha. Kelgusida model indikatorlarini ekspert intervyulari, keys-tahlil va foydalanuvchi tajribalari asosida tekshirish, zaif guruhlar uchun algoritmik qarorlarning axloqiy oqibatlarini alohida o‘rganish zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirishga imkon beradi. **Birinchidan**, sun’iy intellekt shaxs axloqiy mas’uliyatini bekor qilmaydi, balki uning bilim, nazorat va javob berish shartlarini qayta tashkil etadi. **Ikkinchidan**, algoritmik qarorda individual aybning kamayishi texnologik va institutsional mas’uliyatning ham kamayishini anglatmaydi. **Uchinchidan**, mas’uliyatni adolatli belgilash uchun qarorning natijasidan tashqari tizimni tanlash, ma’lumotni shakllantirish, nazoratni tashkil qilish va shikoyat imkonini yaratish jarayonlari hisobga olinishi kerak. **To‘rtinchidan**, mas’uliyatning normativ saqlanishi tamoyili delegatsiya jarayonida majburiyatlar yo‘qolmasdan, ta’sir va vakolatga mutanosib ravishda qayta taqsimlanishini ifodalaydi. **Beshinchidan**, individual-refleksiv, texnologik-dizayn, institutsional-huquqiy va ijtimoiy-madaniy darajalardan iborat model shaxs axloqiy agentligini sotsiotexnik tizim bilan birga tahlil qilishga imkon beradi. **Oltinchidan**, mazmunli inson nazorati bilim, qarorni o‘zgartirish vakolati, yetarli vaqt va tekshiriladigan izchillik mavjud

bo'lgandagina axloqiy ahamiyat kasb etadi.

Amaliy takliflar:

Oliy va umumiy ta'lim dasturlarida raqamli etika, algoritmik tarfakashlik, manba tekshiruvi va sun'iy intellekt tavsiyalarini tanqidiy baholash kompetensiyalarini majburiy modullar sifatida rivojlantirish.

Davlat va xususiy tashkilotlarda yuqori ta'sirli algoritmik qarorlar uchun mas'ul rollar xaritasi, model cheklovlari, ma'lumot kelib chiqishi va inson nazorati tartibini yozma ravishda belgilash.

Foydalanuvchiga avtomatlashtirilgan qaror haqida tushunarli izoh olish, uni rad etish, inson tomonidan qayta ko'rib chiqilishini so'rash va mustaqil forumga shikoyat qilish imkonini berish.

Sun'iy intellekt tizimlarida ethics-by-design va risk-by-design yondashuvlarini joriy etib, zarar ehtimoli, zaif guruhlariga ta'sir va noto'g'ri foydalanish holatlarini tizim ishga tushirilishidan oldin baholash.

Tashkilotlar uchun davriy mustaqil audit, hodisalarni qayd etish, model yangilanishlarini kuzatish va aniqlangan zararlarni bartaraf etish bo'yicha hisobdorlik mexanizmlarini yaratish.

Sun'iy intellekt siyosatini ishlab chiqishda jamoatchilik, pedagoglar, faylasuflar, huquqshunoslar, muhandislar va ta'sir ko'rishi mumkin bo'lgan guruhlarining mazmunli ishtirokini ta'minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-358-son qaror. Lex.uz, 2024. URL: <https://lex.uz/docs/-7158604> (Murojaat: 23.07.2026).

2. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-ethics-artificial-intelligence> (Murojaat: 23.07.2026).

3. OECD. Revised Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, C/MIN(2024)16/FINAL. OECD Council, 2024. URL: <https://one.oecd.org/document/C/MIN%282024%2916/FINAL/en> (Murojaat: 23.07.2026).

4. Tabassi, E.. Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0). NIST AI 100-1, 2023. DOI/URL: <https://doi.org/10.6028/NIST.AI.100-1> (Murojaat: 23.07.2026).

5. European Parliament and Council of the European Union. Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union, 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng> (Murojaat: 23.07.2026).

6. Council of Europe. Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225). Council of Europe Treaty Series, 2024. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence> (Murojaat: 23.07.2026).

7. Matthias, A.. The responsibility gap: Ascribing responsibility for the actions of learning automata. *Ethics and Information Technology*, 6, 175–183, 2004. DOI/URL: <https://doi.org/10.1007/s10676-004-3422-1> (Murojaat: 23.07.2026).

8. Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S. & Floridi, L.. The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*, 3(2), 1–21, 2016. DOI/URL: <https://doi.org/10.1177/2053951716679679> (Murojaat: 23.07.2026).

9. Santoni de Sio, F. & van den Hoven, J.. Meaningful Human Control over Autonomous Systems: A Philosophical Account. *Frontiers in Robotics and AI*, 5, Article 15, 2018. DOI/URL: <https://doi.org/10.3389/frobt.2018.00015> (Murojaat: 23.07.2026).

10. Floridi, L., Cows, J., Beltrametti, M. et al.. AI4People—An Ethical Framework for a Good AI Society: Opportunities, Risks, Principles, and Recommendations. *Minds and Machines*, 28, 689–707, 2018. DOI/URL: <https://doi.org/10.1007/s11023-018-9482-5> (Murojaat: 23.07.2026).

11. Jobin, A., Ienca, M. & Vayena, E.. The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1, 389–399, 2019. DOI/URL: <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0088-2> (Murojaat: 23.07.2026).

12. Santoni de Sio, F. & Mecacci, G.. Four Responsibility Gaps with Artificial Intelligence: Why they Matter and How to Address them. *Philosophy & Technology*, 34, 1057–1084, 2021. DOI/URL: <https://doi.org/10.1007/s13347-021-00450-x> (Murojaat: 23.07.2026).

13. Tigar, D. W.. There Is No Techno-Responsibility Gap. *Philosophy & Technology*, 34, 589–607, 2021. DOI/URL: <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00414-7> (Murojaat: 23.07.2026).

14. Novelli, C., Taddeo, M. & Floridi, L.. Accountability in artificial intelligence: what it is and how it works. *AI & Society*, 39, 1871–1882, 2024. DOI/URL: <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01635-y> (Murojaat: 23.07.2026).

NEMATJONOV Jaloliddin

“Madaniyat ta’limi markazi” davlat muassasasi
Kadrlarni qayta tayyorlash, malakasini oshirish va
attestatsiya jarayonlarini tashkil etish bo‘limi bosh mutaxassisi

BOLALAR MUSIQA VA SAN’AT MAKTABLARIDA DUAL TA’LIM SHAKLIDA KASBIY QAYTA TAYYORLASH TIZIMINI JORIY ETISH MASALALARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): NEMATJONOV J. Bolalar musiqa va san’at maktablarida dual ta’lim shaklida kasbiy qayta tayyorlash tizimini joriy etish masalalari // Madaniyat ta’limi – Культурное образование – Cultural Education. № __ (2026). B. 108.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bolalar musiqa va san’at maktablarida faoliyat yuritayotgan nomutaxassis pedagoglarni kasbiy qayta tayyorlashning mavjud holati tahlil qilinib, amaldagi malaka oshirish tizimining cheklovlari baholangan. Muammoni bartaraf etish maqsadida pedagogik faoliyatini davom ettirgan holda amalga oshiriladigan “1+5” dual ta’lim shaklidagi kasbiy qayta tayyorlash modeli, uning tashkiliy-pedagogik mexanizmi, 18 oylik 60 ECTS kredit asosidagi o‘quv jarayoni hamda kompetensiyaviy baholash tizimi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: *dual ta’lim, kasbiy qayta tayyorlash, bolalar musiqa va san’at maktablari, “1+5” dual ta’lim shaklidagi kasbiy qayta tayyorlash modeli, pedagog kompetensiyasi, ECTS kredit-modul tizimi, uzluksiz kasbiy rivojlanish, ta’lim sifati.*

NEMATЖОНОВ Жалолиддин

Главный специалист отдела организации переподготовки кадров,
повышения квалификации и аттестационных процессов
Государственного учреждения “Центр образования в сфере культуры”

ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕРЕПОДГОТОВКИ В ФОРМЕ ДУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В ДЕТСКИХ ШКОЛАХ МУЗЫКИ И ИСКУССТВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье проанализировано современное состояние профессиональной переподготовки педагогов без профильного образования, работающих в детских школах музыки и искусства, а также дана оценка ограничениям действующей системы повышения квалификации. В целях решения выявленной проблемы предложена модель профессиональной переподготовки в форме дуального обучения “1+5”, реализуемая без отрыва педагогов от основной профессиональной деятельности. Представлены организационно-педагогический механизм модели, образовательный процесс

продолжительностью 18 месяцев объемом 60 кредитов ECTS, а также система оценки профессиональных компетенций.

Ключевые слова: *дуальное образование, профессиональная переподготовка, детские школы музыки и искусства, модель профессиональной переподготовки в форме дуального обучения “1+5”, профессиональная компетентность педагога, кредитно-модульная система ECTS, непрерывное профессиональное развитие, качество образования.*

NEMATJONOV Jaloliddin

Chief Specialist of the Department for Organizing Retraining,
Professional Development and Certification Processes,
State Institution “Culture Education Center”

ISSUES OF INTRODUCING A DUAL PROFESSIONAL RETRAINING SYSTEM IN CHILDREN’S MUSIC AND ART SCHOOLS

ANNOTATION

This article analyzes the current state of professional retraining for non-specialist teachers working in children's music and art schools and evaluates the limitations of the existing professional development system. To address these challenges, the study proposes the “1+5” dual education-based professional retraining model, which enables teachers to continue their professional activities while acquiring a new specialization. The paper presents the organizational and pedagogical framework of the model, an 18-month curriculum based on 60 ECTS credits, and a competency-based assessment system.

Keywords: *dual education, professional retraining, children's music and art schools, “1+5” dual education-based professional retraining model, teacher competence, ECTS credit-modular system, continuous professional development, quality of education.*

Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimida inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim sifati va mehnat bozori ehtiyojlari o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot va globalashuv sharoitida pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini uzluksiz rivojlantirish hamda nazariya va amaliyotni integratsiyalashga asoslangan ta'lim mexanizmlarini joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. [2; 7; 10; 11] Shu jihatdan, ish joyiga integratsiyalashgan dual ta'lim shaklidagi kasbiy qayta tayyorlash modeli zamonaviy kasbiy ta'limning samarali shakllaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

O'zbekistonda ham madaniyat va san'at ta'limi tizimini modernizatsiya qilish, pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish hamda bolalar musiqa va san'at maktablarini malakali mutaxassislar bilan ta'minlash bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. [2; 5; 6] Biroq amaliyot tahlili ayrim mutaxassisliklar bo'yicha

pedagog kadrlar tanqisligi saqlanib qolayotganini ko'rsatmoqda. Natijada fortepiano, torli va xalq cholg'ulari, vokal, xoreografiya, aktyorlik san'ati hamda musiqa nazariyasi kabi yo'nalishlarda ayrim fanlar nomutaxassis pedagoglar tomonidan o'qitilmoqda, bu esa ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. [4; 5; 6] Amaldagi malaka oshirish tizimi pedagoglarning mavjud mutaxassisligi bo'yicha bilim va ko'nikmalarini takomillashtirishga xizmat qilsa-da, yangi mutaxassislik bo'yicha kasbiy qayta tayyorlash imkoniyatini bermaydi. Mazkur holat bolalar musiqa va san'at maktablari uchun ish joyidan ajralmagan holdagi kasbiy qayta tayyorlash modelini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi. [7; 8; 16]

Mazkur tadqiqot kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz kasbiy rivojlanish hamda dual ta'lim konsepsiyasi asosida amalga oshirildi. [2; 7; 15] Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili, pedagogik modellashtirish, ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish va ekspert baholash metodlaridan foydalanildi. [1; 2; 3] Metodologik asos sifatida J. Dewey [9], D. Kolb [10], J. Raven [11], J. Winterton [15] hamda D. Euler [16]ning ilmiy qarashlari qabul qilindi. Taklif etilgan model mavjud ilmiy yondashuvlar hamda bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatining amaliy ehtiyojlari asosida ishlab chiqildi. [4; 8; 16; 18]

Pedagog kadrlarning kasbiy rivojlanishi, uzluksiz ta'lim va dual ta'lim masalalari zamonaviy pedagogika hamda ta'lim menejmentining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. [2; 7; 17] Dual ta'lim shaklidagi kasbiy qayta tayyorlash modeli nazariya va amaliyotni integratsiyalash orqali raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashning samarali mexanizmi sifatida e'tirof etilmoqda. [8; 12; 13; 16] John Dewey ta'limda "Learning by Doing" tamoyilini ilgari surib, bilimlarni amaliy faoliyat orqali egallash zarurligini asoslagan. [9] Ushbu yondashuv David Kolb tomonidan tajribaviy o'qitish nazariyasida rivojlantirilib, kasbiy kompetensiyalar amaliy tajriba va refleksiya orqali shakllanishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. [10]

John Raven kompetensiyani bilim va ko'nikmalar bilan bir qatorda motivatsiya hamda kasbiy faoliyatni samarali bajarish salohiyatini qamrab oluvchi yaxlit tizim sifatida talqin etadi. [11] Jonathan Winterton esa kompetensiyalarni funksional, ijtimoiy va meta-kompetensiyalarga ajratib, ularning uyg'un rivojlanishi zamonaviy kasbiy ta'limning asosiy omili ekanligini ta'kidlaydi. [15]

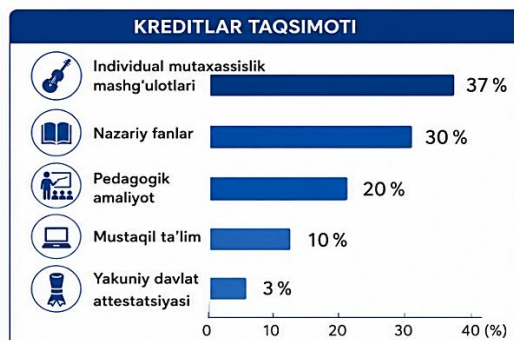
Professor Dieter Euler dual ta'limni ta'lim muassasasi va ish beruvchi hamkorligiga asoslangan model sifatida baholab, kasbiy kompetensiyalarni real ish faoliyatida shakllantirish uning asosiy afzalligi ekanligini qayd etadi. [16] Germaniya tajribasi dual ta'lim tizimining ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlik asosida samarali tashkil etilishini namoyon etadi. [12; 16] OECD va UNESCO hisobotlarida ham ish joyiga asoslangan ta'lim zamonaviy kasbiy ta'limning samarali modeli sifatida e'tirof etilgan. [7; 17]

Mahalliy olimlar tomonidan kompetensiyaviy yondashuv va uzluksiz ta'lim masalalari tadqiq etilgan. [2; 16; 18] Biroq tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolalar musiqa va san'at maktablari uchun dual ta'lim asosida kasbiy qayta tayyorlashning yaxlit tashkiliy-pedagogik modeli yetarli darajada ishlab chiqilmagan. [4; 8; 16] Mazkur tadqiqot kompetensiyaviy yondashuv, uzluksiz kasbiy rivojlanish va dual ta'lim konsepsiyasi asosida amalga oshirildi. Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil, pedagogik modellashtirish, ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish hamda ekspert baholash metodlaridan foydalanildi. [1; 2; 3] Metodologik asos sifatida John Dewey [9], David Kolb [10], John Raven [11], Jonathan Winterton [15] va Dieter Euler [16]ning ilmiy qarashlari qabul qilindi.

Tadqiqot natijasida bolalar musiqa va san'at maktablarida faoliyat yuritayotgan nomutaxassis pedagoglarni kasbiy qayta tayyorlashga mo'ljallangan "1+5" dual ta'lim modeli ishlab chiqildi. Model pedagogning asosiy ish joyidan ajralmagan holda yangi mutaxassislik bo'yicha kasbiy kompetensiyalarni egallashiga yo'naltirilgan.

Kasbiy qayta tayyorlash dasturini 18 oy (3 semestr) davomida 60 ECTS kredit hajmida tashkil etish taklif etildi. O'quv jarayoni nazariy fanlar, individual mutaxassislik mashg'ulotlari, mustaqil ta'lim hamda ish joyidagi amaliy faoliyat integratsiyasi asosida shakllantirildi. Nazariy mashg'ulotlar haftaning bir kuni malaka oshirish institutida, amaliy faoliyat esa qolgan besh kun davomida tinglovchining asosiy ish joyida amalga oshirilishi nazarda tutildi. [8; 13; 16]

DUAL TA'LIM SHAKLIDAGI KASBIY QAYTA TAYYORLASH DASTURINING O'QUV REJASI (60 ECTS kredit – 18 oy)				
No	O'quv faoliyati	Kredit (ECTS)	Akademik soat	Ulushi (%)
1	Nazariy fanlar	18	540	30 %
2	Individual mutaxassislik mashg'ulotlari	22	660	37 %
3	Pedagogik amaliyot	12	360	20 %
4	Mustaqil ta'lim	6	180	10 %
5	Yakuniy davlat attestatsiyasi	2	60	3 %
	JAMI	60	1800	100 %

INDIVIDUAL MUTAXASSISLIK MASHG'ULOTLARI ICHKI TUZILMASI		
No	Faoliyat turi	Kredit (ECTS)
1	Mutaxassislik (yakka tartibdagi mashg'ulotlar)	12
2	Konsertmeyster bilan ishlash	3
3	Ijrochilik repertuari	3
4	Ochiq ijro darsi	2
5	Yakuniy ijro imtihoni	2
	JAMI	22

Tinglovchilarning o'zlashtirish darajasini baholash elektron portfolio, ochiq darslar, ijodiy topshiriqlar, amaliy faoliyat natijalari hamda yakuniy davlat attestatsiyasi asosida amalga oshirilishi belgilandi. Dastur yakunida bitiruvchilarga davlat namunasidagi kasbiy qayta tayyorlash diplomi berilishi ko'zda tutildi. [2; 3]

Xalqaro tajribada, xususan Germaniya, Avstriya va Shveysariyada dual ta'lim tizimi ta'lim muassasalari hamda ish beruvchilar hamkorligiga asoslanib, nazariy

tayyorgarlikni ishlab chiqarish amaliyoti bilan integratsiyalash orqali tashkil etiladi. Mazkur model asosan yangi mutaxassislarni tayyorlashga yo'naltirilgan. [8; 12; 16]

Mezon	An'anaviy dual ta'lim	Taklif etilgan "1+5" modeli
 Tinglovchi	Talaba	Amaldagi pedagog
 Amaliyot joyi	Korxona	BMSM
 Nazariya	OTM	Malaka oshirish instituti
 O'qitish shakli	Guruh	Guruh + individual
 Natija	Kasb egallash	Kasbiy qayta tayyorlash
 Davomiyligi	2–3 yil	18 oy

Taklif etilgan "1+5" dual ta'lim modeli bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan. Uning asosiy farqi shundaki, tinglovchi amaldagi pedagog bo'lib, o'zining asosiy ish joyini saqlab qolgan holda kasbiy qayta tayyorlanadi. Shuningdek, musiqa va san'at ta'limiga xos bo'lgan individual (ustoz–shogird) mashg'ulotlari modelning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur yondashuv uni an'anaviy dual ta'lim modellaridan ajratib turadi. [8; 12; 16]

Dastur hajmining 60 ECTS kredit etib belgilanishi kasbiy qayta tayyorlash uchun zarur bo'lgan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va mustaqil ta'lim o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. 18 oylik o'qish muddati esa pedagogning mehnat faoliyatini to'xtatmagan holda yangi mutaxassislik bo'yicha yetarli kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beradi.

Shu jihatdan taklif etilgan model madaniyat va san'at ta'limi tizimining amaliy ehtiyojlariga moslashtirilgan tashkiliy-pedagogik yechim sifatida baholanishi mumkin.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, taklif etilgan model nazariya va amaliyot integratsiyasini kuchaytirish, pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlash hamda bolalar musiqa va san'at maktablarida mutaxassis pedagoglar tanqisligini bosqichma-bosqich kamaytirishga xizmat qiladi. [2; 7; 8; 16]

Shunday qilib, taklif etilgan "1+5" dual ta'lim modeli xorijiy tajribada qo'llanilayotgan an'anaviy dual ta'lim modellaridan amaldagi pedagoglarni asosiy ish joyidan ajralmagan holda kasbiy qayta tayyorlashga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Mazkur model bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatining o'ziga xos tashkiliy-pedagogik xususiyatlarini hisobga olgan holda nazariy ta'limni bevosita ish joyidagi uzluksiz amaliyot bilan uyg'unlashtiradi, kompetensiyaga asoslangan baholash mexanizmlarini joriy etadi hamda kredit-modul tizimi asosida kasbiy

rivojlanishning uzluksizligini ta'minlaydi. Natijada pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'lim sifati va amaliy samaradorligini oshirish uchun yaxlit tashkiliy-pedagogik mexanizm shakllanadi. [2; 7; 8; 10; 15; 17]

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi dual ta'lim tamoyillarining bolalar musiqa va san'at maktablari tizimiga ilk bor kompleks ravishda moslashtirilganligi, kasbiy qayta tayyorlash jarayonining kredit-modul tizimi, kompetensiyaviy baholash, ish joyidagi uzluksiz amaliyot hamda mentorlik elementlari bilan integratsiyalashgan yagona model asosida ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi. Ushbu yondashuv pedagoglarning kasbiy faoliyatini uzluksiz takomillashtirish, nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni mustahkamlash hamda bolalar musiqa va san'at maktablarida malakali mutaxassislar tayyorlashning barqaror tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. [2; 4; 7; 12; 16; 17]

XULOSA. Tadqiqot natijalari bolalar musiqa va san'at maktablarida nomutaxassis pedagoglarni kasbiy qayta tayyorlashning amaldagi tizimi zamonaviy ta'lim ehtiyojlarini to'liq qondirmasligini ko'rsatdi. Tahlillar malaka oshirish tizimi mavjud mutaxassislik bo'yicha bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishi, biroq yangi mutaxassislik bo'yicha kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish imkonini bermasligini tasdiqladi. Shu bois pedagogning asosiy ish joyidan ajralmagan holda amalga oshiriladigan **“1+5” dual ta'lim shaklidagi kasbiy qayta tayyorlash modeli** taklif etildi.

Taklif etilgan model nazariya va amaliyotni integratsiyalashgan holda kasbiy qayta tayyorlashning yaxlit tashkiliy-pedagogik mexanizmini nazarda tutadi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati dual ta'lim asosida kasbiy qayta tayyorlashning bolalar musiqa va san'at maktablariga mos tashkiliy-pedagogik modelini ilmiy asoslashdan iborat. **Amaliy ahamiyati** esa modelning pedagoglar tanqisligini kamaytirish, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish va ta'lim sifati oshirishda qo'llash imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Muammo	Taklif etilgan yechim	Kutilayotgan natija	Ta'sir qiladigan yo'nalish
 Mutaxassis pedagoglar yetishmasligi	 Dual ta'lim shaklidagi kasbiy qayta tayyorlash modeli	 Pedagoglar tanqisligi bosqichma-bosqich kamayadi	 Kadrlar ta'minoti barqarorligi
 Nazariya va amaliyot o'rtasida uzviylikning yetarli emasligi	 Nazariya va amaliyot integratsiyasi asosida o'quv jarayonini tashkil etish	 Pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi oshadi	 Ta'lim jarayonining samaradorligi
 Malaka oshirish tizimining cheklanganligi (yangi mutaxassislik bermaydi)	 Kasbiy qayta tayyorlash (yangi mutaxassislik bo'yicha kompetensiyalar shakllantirish)	 Yangi mutaxassislik bo'yicha diplomga ega bo'lgan pedagoglar soni ortadi	 Pedagoglarning kasbiy rivojlanishi
 Ta'lim sifati pastligi	 Kompetensiyaviy yondashuv va zamonaviy baholash tizimini joriy etish	 Ta'lim sifati va o'quvchilar ijodiy natijalari yaxshilanadi	 Ta'lim natijalari barqarorligi

Tadqiqotning **cheklovi** model samaradorligining keng ko'lamli eksperimental sinovlar orqali baholanmaganidadir. **Kelgusidagi tadqiqotlar** modelni amaliyotda sinovdan o'tkazish, uning samaradorligini empirik baholash hamda madaniyat va

san'at ta'limining boshqa yo'nalishlariga moslashtirishga qaratilishi maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, taklif etilgan model bolalar musiqa va san'at maktablarida kasbiy qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, pedagog kadrlar salohiyatini oshirish va ta'lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiluvchi samarali tashkiliy-pedagogik mexanizm sifatida ilmiy asoslandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr. <https://lex.uz/uz/docs/-5013007>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2024-yil 21-iyunagi PQ-231-son qarori, <https://lex.uz/docs/6981085>
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari pedagog kadrlarini attestatsiyadan o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 2021-yil 17-sentabrdagi VM-572-son qarori. <https://lex.uz/docs/5641270>
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Madaniyat ta'limi markazi" davlat muassasasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2024-yil 20-dekabr VM-862-son qarori
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va san'at sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish hamda xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2026-yil 21-apreldagi PQ-150-son qarori. <https://www.lex.uz/en/docs/-8156378>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa madaniyati fani o'qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2024-yil 15-noyabrdagi PQ-391-son qarori. <https://lex.uz/docs/7221711>
7. UNESCO. (2022). Transforming Technical and Vocational Education and Training for Successful and Just Transitions: UNESCO Strategy 2022–2029. Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/search/efa757d2-7ace-4156-97c7-d79651be739e>
8. Cedefop. (2015). Work-based learning in continuing vocational education and training: policies and practices in Europe. Research Paper No. 49. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Elektron manzil: <https://www.cedefop.europa.eu/en/publications/5549>

9. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
<https://archive.org/details/experienceeducat00dewe/page/n5/mode/2up>
10. Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
<https://books.google.com/books?id=zXruAAAAMAAJ>
11. Raven, J. (1984). *Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release*. London: H. K. Lewis.
<https://librarycatalog.ecu.edu/catalog/278293>
12. Deissinger, T. (2015). The German Dual Vocational Education and Training System. *Education + Training*, 57(8–9), 902–916.
<https://kops.uni-konstanz.de/server/api/core/bitstreams/80a1aa48-6968-4703-82ba-68fe67258614/content>
13. Fuller, A., & Unwin, L. (2011). Apprenticeship as an Evolving Model of Learning. *Journal of Vocational Education & Training*, 63(3), 261–266.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13636820.2011.602220>
14. Guile, D., & Griffiths, T. (2001). Learning Through Work Experience. *Journal of Education and Work*, 14(1), 113–131.
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13639080020028738>
15. Winterton, J., Delamare-Le Deist, F., & Stringfellow, E. (2006). *Typology of knowledge, skills and competences: Clarification of the concept and prototype*. CEDEFOP Reference Series 64. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
https://books.google.co.uz/books?id=5h4DDQAAQBAJ&redir_esc=y
16. Euler, D. (2013). *Germany's Dual Vocational Training System: A Model for Other Countries?* Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Germanys_dual_vocational_training_system.pdf
17. OECD. (2021). *OECD Skills Outlook 2021: Learning for Life*. Paris: OECD Publishing.
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/06/oecd-skills-outlook-2021_6f4da936/0ae365b4-en.pdf
18. Masharipova, B. E. (2024). Maktabgacha ta'limda dual ta'lim imkoniyatlari. International Scientific-Practical Conference "Preschool Education: Quality and Efficiency, Development Perspectives", 4–5 December 2024.
https://zenodo.org/records/14327024?utm_source=chatgpt.com

KURBANOV Baxtiyor Bahodirovich

14-son bolalar musiqa va san'at maktabi direktori

**YANGI O'ZBEKISTONDA MADANIYAT TA'LIMINI RIVOJLANTIRISH
ISLOHOTLARI: BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARI
MISOLIDA**

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): KURBANOV B. Yangi O'zbekistonda madaniyat ta'limini rivojlantirish islohotlari: bolalar musiqa va san'at maktablari misolida // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 116.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Yangi O'zbekistonda madaniyat va san'at ta'limini rivojlantirish yo'nalishida amalga oshirilayotgan islohotlar Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyati misolida tahlil qilingan. Tadqiqotda ushbu ta'lim muassasalarining yosh avlodning estetik didini shakllantirish, ijodiy salohiyatini rivojlantirish hamda milliy madaniy merosni asrab-avaylashdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning huquqiy asoslari, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, pedagog kadrlar malakasini oshirish va o'quv dasturlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *Yangi O'zbekiston, madaniyat ta'limi, san'at ta'limi, Bolalar musiqa va san'at maktablari, BMSM, islohotlar, ta'lim sifati, pedagogik innovatsiyalar, ijodiy rivojlanish.*

КУРБАНОВ Бахтиёр Баходирович

директор Детской школы музыки и искусства № 14

**РЕФОРМЫ В СФЕРЕ КУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НОВОМ
УЗБЕКИСТАНЕ: НА ПРИМЕРЕ ДЕТСКИХ ШКОЛ МУЗЫКИ И
ИСКУССТВА****АННОТАЦИЯ**

В статье анализируются реформы, реализуемые в Новом Узбекистане в сфере культурного и художественного образования на примере детских музыкальных и школ искусств. Рассматривается роль этих образовательных учреждений в формировании эстетического вкуса, развитии творческих способностей учащихся и сохранении национального культурного наследия. Особое внимание уделено правовым основам реформ, совершенствованию учебных программ, укреплению материально-технической базы и повышению квалификации педагогических кадров. Выявлены существующие проблемы и предложены научно-практические рекомендации по дальнейшему развитию системы.

Ключевые слова: *Новый Узбекистан, культурное образование, художественное образование, детские музыкальные школы и школы искусств, реформы, качество образования, педагогические инновации, творческое развитие.*

KURBANOV Bakhtiyor Bahodirovich

Director of Children's Music and Art School No. 14

REFORMS IN CULTURAL EDUCATION IN NEW UZBEKISTAN: THE CASE OF CHILDREN'S MUSIC AND ART SCHOOLS

ANNOTATION

This article analyzes the reforms implemented in the New Uzbekistan to develop cultural and arts education through the example of Children's Music and Art Schools. It examines the role of these institutions in fostering students' aesthetic values, developing their creative potential, and preserving the national cultural heritage. The study discusses the legal foundations of the reforms, improvements in curricula, enhancement of material and technical resources, and professional development of teachers. Existing challenges are identified, and practical recommendations are proposed to improve the effectiveness of the cultural and arts education system.

Keywords: *New Uzbekistan, cultural education, arts education, Children's Music and Art Schools, educational reforms, education quality, pedagogical innovation, creative development.*

Kirish. Bugungi kunda Yangi O'zbekistonda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, madaniyat va san'at ta'limini rivojlantirish, yosh avlodning estetik didini shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda Bolalar musiqa va san'at maktablari (BMSM) yoshlarning iste'dodini aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash hamda professional san'at ta'limining dastlabki bosqichini tashkil etuvchi muhim ta'lim muassasalari hisoblanadi.

So'nggi yillarda Prezidentimiz tashabbusi bilan madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar BMSMlar faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qilmoqda. Xususan, ta'lim dasturlarining takomillashtirilishi, zamonaviy musiqa asboblari bilan ta'minlash, o'quv binolarini rekonstruksiya qilish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, malakali pedagog kadrlarni tayyorlash hamda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish ushbu islohotlarning muhim yo'nalishlaridan hisoblanadi.

Shu bilan birga, ayrim hududlarda moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi, malakali pedagoglar taqchilligi, zamonaviy o'quv-metodik adabiyotlarning kamligi

va ta'lim sifatidagi hududlararo tafovutlar kabi muammolar ham mavjud. Mazkur muammolarni ilmiy tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi Yangi O'zbekistonda madaniyat ta'limini rivojlantirish jarayonida Bolalar musiqa va san'at maktablarida amalga oshirilayotgan islohotlarni tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

- madaniyat va san'at ta'limining huquqiy asoslarini tahlil qilish;
- BMSMlarda amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmunini yoritish;
- ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash;
- mavjud muammolar va istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini asoslash.

O'zbekistonda madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida har bir fuqaroning ta'lim olish va madaniy hayotda ishtirok etish huquqi kafolatlangan. Mazkur normalar madaniyat ta'limini rivojlantirish uchun mustahkam huquqiy asos yaratadi. 2020-yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish bilan bir qatorda qo'shimcha ta'lim, jumladan, Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini rivojlantirishning huquqiy asoslarini belgilab berdi. Ushbu qonunda ta'lim sifatini oshirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash ustuvor vazifalar sifatida qayd etilgan.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida ham madaniyat va san'atni rivojlantirish alohida yo'nalish sifatida belgilangan. Unda aholining, ayniqsa yoshlarning madaniy hayotdagi ishtirokini kengaytirish, san'at ta'limining sifatini oshirish hamda xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlash vazifalari belgilab berilgan. Shuningdek, Madaniyat vazirligi tomonidan Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini takomillashtirish maqsadida o'quv rejalari va fan dasturlari yangilanmoqda. Bugungi kunda BMSMlarda fortepiano, milliy cholg'ular, vokal, tasviriy san'at, xoreografiya, teatr san'ati va boshqa yo'nalishlar bo'yicha zamonaviy o'quv dasturlari joriy etilgan.

Davlat tomonidan ajratilayotgan mablag'lar hisobiga ko'plab musiqa va san'at maktablari kapital ta'mirlandi, yangi binolar qurildi, sinfxonalar zamonaviy musiqa asboblari, kompyuter texnikasi va multimedia vositalari bilan jihozlandi. Bu esa o'quvchilarning sifatli ta'lim olishi va ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Bundan tashqari, iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va qo'llab-quvvatlash maqsadida respublika va xalqaro tanlovlar, festivallar, ko'rik-tanlovlar muntazam tashkil etilmoqda. Ushbu tadbirlar yosh ijrochilarning professional mahoratini oshirish, xalqaro tajriba almashish hamda milliy san'atni dunyoga

tanitishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini zamonaviy talablar asosida rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur maktablar bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni milliy va jahon san'ati bilan tanishtirish hamda professional san'at ta'limining boshlang'ich bosqichini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Maktablarda musiqa (fortepiano, torli, xalq, damli va zarbli cholg'ular, an'anaviy va estrada xonandaligi) hamda san'at (tasviriy san'at, xoreografiya, teatr) yo'nalishlari bo'yicha ta'lim tashkil etiladi.

So'nggi yillarda BMSMlar faoliyatini takomillashtirish maqsadida davlat tomonidan bir qator amaliy choralar ko'rildi. Jumladan, o'quv binolari rekonstruksiya qilinmoqda, zamonaviy musiqa cholg'ulari va texnik vositalar bilan jihozlash ishlari olib borilmoqda, o'quv rejalari hamda fan dasturlari bosqichma-bosqich yangilanmoqda. Bu islohotlar o'quvchilarning nazariy bilimlari va amaliy ijrochilik mahoratini oshirishga xizmat qilmoqda. Davlat rahbari tomonidan musiqa va san'at ta'limini ommalashtirish bo'yicha yangi vazifalar belgilandi. Jumladan, umumta'lim maktablarida musiqa va san'at yo'nalishida qo'shimcha to'garaklar tashkil etish, milliy cholg'u asboblari xarid qilishni qo'llab-quvvatlash hamda iqtidorli yoshlarni rag'batlantirish mexanizmlari joriy etilmoqda. Shu bilan birga, inklyuziv ijodiy ustaxonalarni tashkil etish orqali imkoniyati cheklangan bolalarni ham san'at ta'limiga keng jalb etish rejalashtirilgan.

BMSMlarda ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri pedagog kadrlar salohiyatini rivojlantirish hisoblanadi. Shu maqsadda o'qituvchilar malakasini oshirish kurslari muntazam tashkil etilib, ularning zamonaviy pedagogik texnologiyalarni egallashi va innovatsion ta'lim usullaridan foydalanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bundan tashqari, musiqa va san'at maktablari o'qituvchilarining mehnatini munosib rag'batlantirish bo'yicha yangi mexanizmlar joriy etilib, ish haqi hamda ustamalarni oshirish choralari ko'rilmogda. Islohotlarning muhim natijalaridan biri xalqaro hamkorlikning kengayib borayotganidir. O'zbekiston mezbonligida musiqa ta'limiga bag'ishlangan xalqaro forumlar, mahorat darslari va ilmiy-amaliy konferensiyalar tashkil etilib, xorijiy ekspertlar bilan tajriba almashish yo'lga qo'yilmoqda. Bunday tadbirlar milliy ta'lim tizimiga ilg'or xalqaro tajribalarni joriy etish va yosh iste'dodlarni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytirmogda.

Shuningdek, BMSMlarning umumta'lim maktablari bilan hamkorligini kuchaytirish bo'yicha yangi tizim yo'lga qo'yilmoqda. Bu orqali ko'proq o'quvchilarni musiqa va san'at to'garaklariga jalb etish, mahorat darslari va konsert dasturlarini tashkil etish hamda iste'dodli yoshlarni erta aniqlash imkoniyati yaratilmoqda.

Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatida uchrayotgan muammolar.

Amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarga qaramay, ayrim tizimli muammolar ham saqlanib qolmoqda. Avvalo, ayrim hududlardagi maktablarning moddiy-texnik bazasi zamonaviy talablar darajasida emas. Ba'zi maktablarda musiqa cholg'ularining eskirganligi, ovoz yozish uskunalari va multimedia vositalarining yetishmasligi o'quv jarayonining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ikkinchi muammo malakali pedagog kadrlar bilan bog'liq. Ayniqsa, chekka hududlarda tajribali o'qituvchilar yetishmovchiligi kuzatiladi. Natijada ayrim fanlar bo'yicha darslar mutaxassis bo'lmagan pedagoglar tomonidan olib borilmoqda yoki mavjud o'qituvchilarning yuklamasi ortib ketmoqda.

Yana bir muhim masala — o'quv-metodik ta'minotdir. Garchi yangi dasturlar ishlab chiqilayotgan bo'lsa-da, ayrim yo'nalishlarda zamonaviy darsliklar, elektron resurslar va metodik qo'llanmalar yetarli emas. Bu esa o'quvchilarning ijodiy va amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklaydi. Shuningdek, ayrim ota-onalarning musiqa va san'at ta'limining ahamiyati haqidagi tasavvurlari yetarli darajada shakllanmagan. Natijada bolalarning bunday ta'limga jalb etilish darajasi hududlar kesimida bir xil emas. Mazkur holat targ'ibot va tushuntirish ishlarini yanada kuchaytirishni talab etadi.

Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini yanada takomillashtirish istiqbollari.

Mamlakatimizda madaniyat va san'at ta'limini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar uzoq muddatli strategik maqsadlarga xizmat qilmoqda. Biroq ta'lim sifatini yanada oshirish uchun tizimli yondashuvni kuchaytirish zarur. Avvalo, Bolalar musiqa va san'at maktablarining moddiy-texnik bazasini zamonaviy talablar asosida yangilash ishlarini izchil davom ettirish lozim. Har bir maktab sifatli musiqa cholg'ulari, kompyuter texnikasi, ovoz yozish uskunalari, multimedia vositalari va elektron ta'lim resurslari bilan ta'minlanishi ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Ikkinchidan, pedagog kadrlar salohiyatini muntazam rivojlantirish zarur. O'qituvchilar uchun xalqaro malaka oshirish kurslari, mahorat darslari, stajirovkalar va tajriba almashish dasturlarini kengaytirish maqsadga muvofiq. Bu ularga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash va innovatsion ta'lim metodlarini amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

Uchinchidan, o'quv dasturlarini xalqaro tajribalar asosida takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy musiqa va milliy san'at bilan bir qatorda raqamli musiqa texnologiyalari, kompozitsiya asoslari, sahna madaniyati, kreativ fikrlash va madaniy menejment elementlarini o'quv dasturlariga bosqichma-bosqich kiritish tavsiya etiladi. Shuningdek, ota-onalar va mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Maktablarda ochiq darslar, konsertlar, ko'rgazmalar

va ijodiy uchrashuvlar tashkil etish orqali bolalarning san'atga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin.

Bundan tashqari, iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va qo'llab-quvvatlash tizimini yanada rivojlantirish lozim. Grantlar, stipendiyalar, xalqaro tanlovlarda ishtirok etish imkoniyatlari hamda xorijiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik dasturlari yosh iste'dodlarning professional rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Yangi O'zbekistonda madaniyat va san'at ta'limini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar ta'lim sifatini oshirish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, pedagog kadrlar salohiyatini rivojlantirish va iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, mavjud yutuqlar bilan bir qatorda ayrim muammolar ham saqlanib qolmoqda. Xususan, hududlar o'rtasidagi imkoniyatlar tafovuti, zamonaviy o'quv-metodik ta'minotning yetarli emasligi hamda malakali pedagoglar taqchilligi tizimni yanada takomillashtirishni talab etadi.

Maqolada taklif etilgan tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etish Bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatining samaradorligini oshirish, yoshlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish hamda milliy madaniyat va san'atni xalqaro miqyosda yanada keng targ'ib etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ–637, 23.09.2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. PF–60, 28.01.2022.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. PF–4947, 07.02.2017.
5. O'zbekiston Respublikasining "Madaniyat to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ–600, 26.03.2020.
6. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Madaniyat va san'at ta'limi sohasiga oid me'yoriy-uslubiy hujjatlar to'plami. – Toshkent.
7. UNESCO. *Road Map for Arts Education*. Lisbon, 2006.
8. UNESCO. *Framework for Culture and Arts Education*. Paris, 2024.
9. UNESCO. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris, 2003.

10. Winner E., Goldstein T., Vincent-Lancrin S. *Art for Art's Sake? The Impact of Arts Education*. OECD Publishing, 2013.
11. Eisner E. W. *The Arts and the Creation of Mind*. Yale University Press, 2002.
12. Karimov I. A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

KARIMOVA Nilufar,

Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros
ilmiy-tadqiqot [instituti](#) kichik ilmiy xodimi

FESTIVAL TUSHUNCHASI VA ULARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): KARIMOVA N. Festival tushunchasi va ularning ilmiy-nazariy asoslari // Madaniyat ta'limi – Культурное образование – Cultural Education. № 2 (2026) B. 123.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada festival tushunchasining kelib chiqishi, madaniy-ijtimoiy tabiati hamda uning ilmiy-nazariylashuv jarayoni tadqiq etiladi. Maqola doirasida festival tushunchasi shunchaki ko'ngilochar tadbir emas, balki jamiyatning madaniy o'zligini namoyish etish, ijtimoiy birlashuv va qadriyatlarni avloddan-avlodga o'tkazish mexanizmi sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, tadqiqotda mahalliy va xorijiy olimlarning festival hodisasiga doir nazariy qarashlari, uning tipologiyasi hamda zamonaviy madaniyatshunoslik va san'atshunoslikdagi o'rni yoritib berilgan. Maqolaning natijalari festival harakatlarini rejalashtirish, o'rganish va ularning ijtimoiy-madaniy ta'sirini baholashda nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: festival, ilm-fan, tadbir, jamiyat, mexanizm, madaniyatshunoslik, ijtimoiy madaniyat, tarbiya, tafakkur, renessans.

КАРИМОВА Нилуфар,

младший научный сотрудник

Научно-исследовательского института культурологии
и нематериального культурного наследия

ПОНЯТИЕ ФЕСТИВАЛЯ И ЕГО НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуются происхождение понятия фестиваля, его культурно-социальная природа и процесс его научно-теоретизации. В рамках статьи понятие фестиваля анализируется не просто как развлекательное мероприятие, а как механизм демонстрации культурной идентичности общества, социальной консолидации и передачи ценностей из поколения в поколение. Также в исследовании освещены теоретические взгляды отечественных и зарубежных ученых на фестиваль, его типология и место в современном культурологии и искусствоведении. Результаты статьи служат теоретическим источником при планировании, изучении и оценке социокультурного воздействия фестивальных мероприятий.

Ключевые слова: фестиваль, наука, мероприятие, общество, механизм, культурология, социальная культура, воспитание, мышление, ренессанс.

KARIMOVA Nilufar
Junior Research Fellow
Research Institute of Cultural Studies
and Intangible Cultural Heritage

THE CONCEPT OF FESTIVAL AND ITS SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS

ANNOTATION

This article examines the origin of the concept of festival, its cultural and social nature, and the process of its scientific theorization. Within the scope of the article, the concept of a festival is analyzed not merely as an entertainment event, but as a mechanism for demonstrating the cultural identity of society, social consolidation, and the transmission of values from generation to generation. The study also highlights the theoretical views of domestic and foreign scholars on the festival, its typology, and its place in modern cultural studies and art history. The results of the article serve as a theoretical source for planning, studying, and evaluating the socio-cultural impact of festival events.

Keywords: festival, science, event, society, mechanism, cultural studies, social culture, upbringing, thinking, renaissance.

Festival insoniyatning tarixiy-madaniy taraqqiyoti jarayonida shakllangan murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy-madaniy hodisalardan biridir. U jamiyatning hayoti, qadriyatlar tizimi, estetik qarashlari, tarixiy xotirasi va jamoaviy o'zligini namoyon etishning o'ziga xos shakli sifatida uzoq tarixiy ildizlarga ega. Festival hodisasining o'ziga xosligi shundaki, u bir vaqtning o'zida madaniy, ijtimoiy, estetik, kommunikativ, marosimiy, tarbiyaviy, rekreativ, iqtisodiy va turistik funksiyalarni bajarishi mumkin.

Festival tushunchasini ilmiy jihatdan tadqiq etishda, avvalo, uning mazmunini oddiy bayram, tantana, ommaviy tadbir yoki madaniy tadbir tushunchalaridan farqlash zarur. Chunki festival o'zining mazmuni, tashkiliy tuzilishi, davomiyligi, ishtirokchilar tarkibi, dasturiy ko'lami va ijtimoiy-madaniy ta'sir doirasi bilan boshqa tadbirlardan ajralib turadi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda festival antropologiya, etnologiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik, san'atshunoslik va turizm kabi bir qator fanlar kesishmasida o'rganilayotgan fenomen sifatida qaralmoqda. Festivallar bo'yicha tadqiqotlarning mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishi ham aynan uning murakkab va ko'p qatlamli tabiati bilan izohlanadi.

Festival insoniyat sivilizatsiyasining dastlabki bosqichlaridan boshlab shakllanib kelgan ijtimoiy-madaniy hodisa bo'lib, u diniy e'tiqodlar, hosildorlik bilan bog'liq marosimlar, mavsumiy o'zgarishlar va muhim tarixiy voqealarni nishonlash bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Festivalning ilk ko'rinishlari diniy marosimlar shaklida o'tkazilgan. Masalan, qadimgi Misrda – Nil daryosi toshqinini nishonlash marosimlari, qadimgi Yunonistonda – Dionis xudosi sharafiga teatr festivallari (bu teatr san'ati rivojiga sabab bo'lgan), shuningdek, qadimgi Rimda – Saturnaliya bayrami, quldorlik va ozodlik chegaralari vaqtincha bekor qilingan eng mashhur festivallar mavjud bo'lgan. Ushbu festivallar orqali ma'lum bir millat va elat xudolarini rozi qilish, jamiyatni birlashtirish, hosildorlikni ta'minlash maqsad qilingan.[1, B.195]

O'rta asrlarda festivallar asosan diniy va feodal bayramlar bilan bog'liq bo'lgan xristian dunyosida – Rojdestvo, Pasxa, All Saints Day, Musulmon dunyosida – Qurbon hayiti, Ramazon hayiti kabi festivallar ham qadimdan mavjud bo'lgan. Bu davrda festivallar ko'pincha marosim, namoz, xayriya va teatr unsurlari bilan boyitilgan. XVII-XIX asrlarga kelib esa festivallar asta-sekin san'at, adabiyot va milliy uyg'onish harakatlari bilan bog'liq holda rivojlanadi. Bu bosqichda festivallar madaniy-milliy identitetni mustahkamlash, xalq ijodini rivojlantirish, turli san'at turlarini qo'llab-quvvatlash vositasiga aylana boshlagan.

Masalan Notting Hill Carnival (Angliya) – afro-karib madaniyati namoyishi, Bayreuth Festival (Germaniya) – R.Vagner operalari uchun tashkil etilgan. XX–XXI asrlarda festivallar ommaviy madaniyat, sayyohlik, marketing, san'at sanoati va xalqaro hamkorlik vositasi sifatida faol rivojlandi. Cannes Film Festival, Venice Biennale, Burning Man, Tomorrowland kabi festivallar madaniyatlararo aloqalarni kuchaytirishga xizmat qiladi. Milliy festival va qadriyatlar esa madaniy diplomatiya vositasiga aylangan. [2, B.178]

Festival – (fr. Festival – lot.festivus – bayramona, shod, quvnoq). San'atning musiqa, kino, teatr, sirk va boshqa sohalarida erishilgan eng yaxshi yutuqlar bo'yicha vaqti-vaqti bilan o'tkaziladigan tanlov, ko'rikdan iborat ommaviy bayram, tantana, sayl.[3, B.340] Festival xalqlar bilimini oshirishga, bir-birlarini yaxshiroq bilib olishlariga yordam beradi. Ushbu tushunchaning etimologik ildizlari yevropa tillariga ham borib taqalishini inobatga olsak, “festival” tushunchasi dastlab bayram, tantana, quvonch va ommaviy nishonlash ma'nolarini anglatgan. Biroq tarixiy taraqqiyot davomida festival tushunchasining mazmuni sezilarli darajada kengayib, u muayyan voqea yoki hodisani nishonlashdan tashqari, madaniy qadriyatlarni namoyish etish, ijodiy integratsiyani rivojlantirish, millat va elatlarni, turli ijtimoiy guruhlarini birlashtirish hamda jamoaviy identifikatsiyani shakllantirish vositasi sifatida ham qarala boshlandi.

Festivalning dastlabki shakllari insoniyatning qadimgi marosimiy va diniy amaliyotlari bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Qadimgi jamiyatlarda tabiat hodisalari, hosildorlik, fasllar almashinuvi, diniy e'tiqodlar, ajdodlarni xotirlash, harbiy g'alabalar yoki hukmdorlar sharafiga tashkil etilgan ommaviy marosimlar jamoaning umumiy hayotini tartibga soluvchi muhim vositalardan biri bo'lgan.

Bunday marosimlarda musiqa, raqs, qo'shiq, teatrga xos tomosha elementlari, diniy rasm-rusumlar va ommaviy ishtiroki bir butun tizimni tashkil etgan.

Shu jihatdan festivalning tarixiy genezisini marosim – bayram – tomosha – ommaviy tadbir – zamonaviy festival ketma-ketligi asosida ko'rib chiqish mumkin. Biroq bu jarayonni qat'iy va chiziqli evolyutsiya sifatida emas, balki turli davr va madaniy makonlarda o'ziga xos shakllangan murakkab jarayon sifatida baholash maqsadga muvofiq.

Madaniyat nazariyasi nuqtai nazaridan festivalni madaniyatning o'zini namoyon etish va qayta ishlab chiqarish mexanizmlaridan biri sifatida talqin qilish mumkin. Chunki festival davomida jamiyat o'zining muayyan qadriyatlarini qayta anglaydi, ularni namoyish etadi, avloddan-avlodga yetkazadi va zamonaviy sharoitga moslashtiradi. Shu ma'noda festival nafaqat mavjud madaniyatni aks ettiradi, balki uni faol ravishda yaratadi, qayta talqin qiladi va transformatsiya jarayoniga olib keladi.

Zamonaviy festival tadqiqotlarida festivalning an'anaviy funksiyalari bilan bir qatorda uning madaniy identifikatsiya va ijtimoiy birdamlikni shakllantirishdagi ahamiyatiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Festival mahalliy, milliy, etnik, diniy yoki professional guruhlarining o'ziga xosligini ifodalash va boshqalarga namoyish etish imkonini beradi. Shu bilan birga, globallashuv sharoitida festival mahalliy madaniyatni global madaniy makonga olib chiqish, turli madaniyatlar o'rtasida muloqot o'rnatish vositasiga ham aylanmoqda. Tadqiqotchilar zamonaviy festivallarni mahalliylik va globallashuv, an'ana va modernizatsiya, identitet va madaniy xilma-xillik o'rtasidagi munosabatlar namoyon bo'ladigan makon sifatida talqin etadilar. Ushbu keng qo'llaniladigan tushunchani ilmiy jihatdan ta'riflasak, u muayyan madaniy, san'at, tarixiy, diniy, milliy, etnik, professional yoki ijtimoiy qadriyatlarni jamoaviy tarzda namoyon etish, nishonlash, targ'ib qilish va qayta talqin etishga qaratilgan, ma'lum vaqt va makonda tashkil etiladigan, ishtirokchilar hamda tomoshabinlarni birlashtiruvchi ko'p funksiyali ijtimoiy-madaniy hodisadir.

Yana bir jihatni inobatga olish kerakki, festival murakkab ijtimoiy-madaniy tizim sifatida turli fanlar kesishmasida tadqiq etiladi. Masalan, antropologik yondashuv festivalni inson va jamoaning madaniy xatti-harakatlari bilan bog'liq hodisa sifatida o'rganadi. Ushbu yondashuv doirasida festival jamiyatning marosimlari, urf-odatlarini, an'analari va kollektiv xotirasini ifodalovchi shakl sifatida qaraladi. Festivalning antropologik mohiyati, avvalo, "birgalikda ishtirok etish" hodisasida namoyon bo'ladi. Festival tomoshabin va ijrochi, tashkilotchi hamda ishtirokchi o'rtasidagi an'anaviy chegaralarni qisman yumshatib, faol ijtimoiy munosabatlar uchun makon yaratadi. Sotsiologik yondashuvda esa festival turli ijtimoiy guruhlar, institutlar va subyektlar o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etuvchi ijtimoiy makondir. Festivalni tashkil etishda davlat va nodavlat tashkilotlari,

homiylar, ijodiy jamoalar, madaniyat muassasalari, mahalliy aholi, turistlar, ommaviy axborot vositalari va boshqa subyektlar ishtirok etishi mumkin. Shu jihatdan festivalni ijtimoiy institut sifatida mutlaq va universal tarzda emas, balki institutsionallashtirilgan ijtimoiy-madaniy amaliyot sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan aniqroq bo'ladi. Chunki har qanday festivalning o'zi mustaqil ijtimoiy institut bo'lavermaydi. Ammo muntazam faoliyat yuritadigan, aniq tashkiliy tuzilma, me'yorlar, ishtirokchilar, maqsad va funksiyalarga ega bo'lgan festival tizimi institutsional xususiyat kasb etishi mumkin. Zamonaviy sotsiologik tadqiqotlarda festivallar tashkilotchilar, moliyalashtiruvchi institutlar, ishtirokchilar, mahalliy aholi va mehmonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida tahlil etilmoqda.

Keyingi yondashuvlardan biri semiotik bo'lib, bunda festivalni ramzlar, belgilar va ma'nolar tizimi ekani tushuniladi. Festivalning sahna ko'rinishlari, musiqa, liboslar, raqslar, marosimlar, dekoratsiyalar, logotiplar, bayroqlar, timsollar va boshqa vizual hamda audiovizual elementlari muayyan madaniy ma'nolarni ifodalaydi. Bunda jamiyatning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari, estetik ideallari va zamonaviy dunyoqarashi turli belgilar orqali ifodalanadi. Kommunikativ yondashuvda esa festival madaniyatlararo va ijtimoiy kommunikatsiyaning samarali vositalaridan biri ekanligi, xususan, xalqaro festivallar turli davlatlar, xalqlar va madaniyatlar vakillarini yagona madaniy makonda yuzlashtiradi. Ushbu jarayonlarda festival madaniy tajriba almashinuvini; ijodiy hamkorlikni; madaniyatlararo muloqotni; milliy madaniyatni xalqaro miqyosda targ'ib etishni; stereotiplarni kamaytirishni; madaniy xilma-xillikni anglashni ta'minlovchi muhim kommunikativ platformaga aylanadi. Yana bir muhim yondashuvlardan biri bu fenomenologik yondashuvdir. Bunda festivalni insonning bevosita madaniy tajribasi nuqtayi nazaridan o'rganadi. Festivalda ishtirok etish insonda jamoaga mansublik, umumiy kayfiyat, estetik zavq, emotsional birdamlik va hamjihatlikda mavjudlik hissini paydo qiladi.

Ilmiy manbalarga tayanadigan bo'lsak, Durkheim 1912-yillarda festivallarni ijtimoiy birdamlik va kollektiv ongni tiklovchi marosimlar sifatida tahlil qilgan. Viktor Turner (1969) esa ularni "liminallik" holati deb izohlab, festival davomida insonlar kundalik ijtimoiy maqomlardan chiqib, *communitas* – tenglik va yaqinlik muhitida harakat qilishini ta'kidlaydi.[4, B.260] Schechner (2002) esa festivalni ijtimoiy performans, ya'ni san'at va ijtimoiy ifoda vositasi sifatida baholagan.

O'zbekiston misolida olib borilgan tahlil festival hodisasi amaliyotda ham keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. "Sharq taronalari", "Lazgi", "Navro'z" kabi festivallar orqali milliy madaniyat ommalashtirilmoqda, yosh avlodda estetik va tarixiy ong shakllanmoqda, hududiy turizm va iqtisodiy faollik rag'batlantirilmoqda. Turizm qo'mitasi, Madaniyat vazirligi va xalqaro

tashkilotlarning ma'lumotlari festival faoliyatining samaradorligini amaliy dalillar bilan asoslaydi.

Shuningdek, festivallar zamonaviy raqamli kommunikatsiya texnologiyalari bilan uyg'unlashib, keng auditoriyalarga yetib borishga erishmoqda. Mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar va video platformalar orqali festival kontenti global darajaga chiqmoqda. Bu esa festivalni nafaqat an'anaviy madaniy jarayon, balki yangi davrning madaniy siyosiy vositasiga aylantirmoqda. Festival hodisasi madaniyat siyosatining kuchli strategik elementi bo'lib, u orqali milliy identitet mustahkamlanadi, ijtimoiy uyg'unlik ta'minlanadi, iqtisodiy faollik ortadi va xalqaro hamkorlik kengayadi.

Festival – bu nafaqat madaniy-hunar ko'rgazmasi, balki ijtimoiy uyg'unlikni, madaniy merosni saqlash va zamonaviylashtirish, insonlar ongida musbat ruhiy holat uyg'otish vositasidir. Ilmiy yondashuv festival fenomenini chuqurroq anglashga, uni zamon talablari asosida rivojlantirishga xizmat qiladi. Festival hodisasi faqat bayram emas, balki ijtimoiy-madaniy, siyosiy va estetik jihatlariga ega bo'lgan murakkab hodisadir. O'zbekiston ilm-fanida ham bu mavzu atroflicha o'rganilmoqda, lekin zamonaviy yondashuv – ya'ni global festivallar, marketing aspektlari, madaniy turizmga ta'siri kabi yo'nalishlarda qo'shimcha izlanishlar kerak. Ilmiy ishlarda sotsiologiya, san'atshunoslik, psixologiya va iqtisod fanlarini birlashtirgan interdisiplinar yondashuv keng qo'llanilmoqda.[5, B.205]

Hozirgi globallashuv va madaniy xilma-xillikning kuchayib borayotgan sharoitida madaniy identitetni saqlab qolish, milliy qadriyatlarni ommalashtirish va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash zaruriyati ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, festivallar xalqning tarixiy xotirasini jonlantiradi, milliy madaniyatning estetik ko'rinishlarini targ'ib qiladi, turizm va iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi, ijtimoiy qatlamlar va yosh avlodlar o'rtasida madaniy aloqani mustahkamlaydi.

Ayniqsa, O'zbekiston kabi boy madaniy-tarixiy merosga ega bo'lgan davlatda festivallar – bu madaniyat siyosatining muhim vositasi hisoblanadi. Shu sababli, festival tushunchasini chuqur o'rganish, uning ilmiy-nazariy asoslarini ochib berish, zamonaviy yondashuvlar bilan boyitish – madaniyatshunoslik, san'atshunoslik va ijtimoiy fanlar uchun dolzarb masalalardan biridir.

Festivallar ijtimoiy birdamlik va uyg'unlikni ta'minlovchi omil sifatida xizmat qiladi. Ular orqali jamiyat a'zolari o'zaro yaqinlashadi, madaniy muloqot shakllanadi. Festivallar milliy urf-odatlar, folklor va badiiy qadriyatlarni yangi avlodlarga yetkazadi. Ular madaniy merosni saqlash va zamonaviylashtirishda muhim o'rin tutadi. Festival orqali madaniy turizm rivojlanadi, mehmonxona, transport, xizmat ko'rsatish tarmoqlari faollashadi. Bu esa hududiy iqtisodiy o'sishga va ish o'rinlarining ko'payishiga olib keladi. Talabalar, san'atkorlar, tadqiqotchilar festivalda ishtirok etib amaliy bilim va tajriba orttiradilar. Festival estetik didni

rivojlantiradi, ijodiy tafakkurni rag'batlantiradi. Festival fenomeni ko'p fanli o'rganishga imkon beradi – sotsiologiya, tarix, psixologiya, san'atshunoslik, iqtisod fanlari orqali chuqur tahlil qilish mumkin. Bu esa ilmiy izlanishlar uchun keng maydon yaratadi. Bu borada olimlar, madaniyatshunos va folklorshunos Ziyodova Matluba o'zining “Folklor festivallarining badiiy-estetik tahlili” nomli ishida folklor festivallarini xalq og'zaki ijodi, marosimlar va milliy liboslar orqali badiiy tafakkurni shakllantiruvchi vosita sifatida ko'radi. Festivalda estetik qadriyatlar jonlanadi (raqam, rang, obrazlar orqali). “Asrlar sadosi” festivalini tirik muzey deb ataydi. Festivalni madaniy kod sifatida tushuntiradi – ya'ni jamiyat o'zini festival orqali anglaydi. Estetik tahlil orqali festivalning madaniy g'oyaviy qatlamini yoritganligini ko'rishimiz mumkin.[6, B.178]

Shuningdek, yana bir tadqiqotchi Ismoilov Dilmurodning “Milliy festival va bayramlarning ijtimoiy funksiyalari” nomli ilmiy ishlarida festival xususida, bu ijtimoiy institut bo'lib, u jamiyatda ruhiy barqarorlik, ijtimoiy birlashuv, madaniy identitet shakllanishiga xizmat qilinishini ko'rishimiz mumkin. Ilmiy tadqiqot Ishida olib borilgan ilmiy izlanishlar O'zbekistonda festival orqali xalqning ijtimoiy xotirasi jonlantirishini ko'rishimiz mumkin. Festival ijtimoiy nizolarni vaqtincha yumshatadi, barqarorlikni mustahkamlaydi. Ayniqsa, Navro'z umumxalq bayrami orqali qadimiy mentalitet tiklanmoqda. Tadqiqot ishida festivalni sotsiologik funksiyalar asosida ilmiy tahlil qilgan.[7, B.196]

“Navro'zning madaniy-ma'naviy asoslari” mavzusidagi ilmiy tadqiqot Ishida Murod Xudoyberdiyevning Navro'z O'zbek xalqi madaniyatida ekologik, astronomik, falsafiy va axloqiy qatlamlarga ega bayram sifatida tahlil qilinadi. Navro'z faqat madaniy emas, balki dunyoni idrok etish shakli sifatida bayram orqali tabiat va inson o'rtasidagi uyg'unlik aks etadi. Navro'zda xalqning qadimiy urf-odatlarini tiklanib, yosh avlodga estetik meros uzatiladi. Festivalni ekologik-falsafiy kontekstda tahlil qilganlik holati noyob ish sifatida baholash mumkin.

Ilmiy tadqiqotchi Gulnora Karimovaning “Globalizatsiya sharoitida an'anaviy festivallarning transformatsiyasi” mavzusidagi ilmiy ishida an'anaviy festival va bayramlar global muhitda ommaviylashtirish, tijoratlashuv, zamonaviy identitet qurish vositasiga aylanganligi tadqiq qilingan. Tadqiqot Ishida “Sharq taronalari” festivali global madaniy diplomatiya vositasiga aylangan. Global brendlashuv jarayonida milliy festival o'z mohiyatini saqlashi lozim. Festivalda raqamli media, branding, PR texnologiyalari ko'proq ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy tadqiqot ishining ahamiyati festivalni zamonaviy kommunikatsion jarayonlar bilan bog'lagan yondashuv hisoblanadi.[8, B.242]

Yana bir tadqiqot ishini o'rganish jarayonida Dostonbek Rahmatovning “O'zbekiston xalqaro festivallarining turizm va madaniyat siyosatidagi roli” mavzusidagi ilmiy ishida festival O'zbekistonning madaniy brendini yaratish, xorijiy

turistlar oqimini oshirish va hududiy iqtisodiy faollikni ta'minlashda muhim vosita hisoblanganligi ko'rishimiz mumkin. Festival asosida xizmatlar sohasi (mehmonxona, transport, savdo) faoliyati kuchayadi. Mahalliy hunarmandchilik va kulolchilik rivojlanyotganligi va festivallar orqali O'zbekiston yumshoq kuch siyosatini amalga oshirmoqda.

Festivallar zamonaviy dunyoda madaniyatni ifodalovchi, jamiyatni birlashtiruvchi va milliy qadriyatlarni ommalashtiruvchi qudratli vosita bo'lib qolmoqda. Ularni o'rganish va tahlil qilish nafaqat ilmiy jabhada, balki amaliy siyosiy va ijtimoiy hayotda ham katta ahamiyatga ega.

Festival – bu ijtimoiy-madaniy institut bo'lib, u turli jamiyatlarda tarixiy, diniy, estetik va ijtimoiy funksiyalarni bajargan. Festival atamasi lotincha *festum* (bayram) so'zidan olingan bo'lib, qadimgi Rim va Gretsiyada u diniy marosimlar va hosildorlik bilan bog'liq bo'lgan. Ilmiy manbalarda festival quyidagi asosiy funksiyalarni bajaruvchi ijtimoiy institut sifatida qoraladi (Durkheim, 1912; Turner, 1969):

Kollektiv xotirani jonlantirish

Madaniy merosni uzatish

Emotsional bo'shashish (katarsis) yaratish

Jamoaviy identitetni mustahkamlash

Durkheim festival va diniy marosimlar orqali ijtimoiy birdamlik (solidarity) kuchayishini asoslaydi. Festivallar odamlarni ruhiy jihatdan birlashtirib, jamoaviy ong (collective consciousness) ni mustahkamlaydi.[9, B.418] Turner festivalni "liminal" – o'tish holati deb tushuntiradi. Unda ishtirokchilar ijtimoiy rollarini vaqtincha chetga surib, tenglik, erkinlik va *communitas* tuyg'usini boshdan kechiradilar.[10, B.240]

Bugungi kunda festivallar nafaqat yirik shaharlar va tarixiy markazlarda o'tkazilmoqda balki chekka hududlarning madaniy salohiyatini ochib berish imkoniyati bilan ham belgilanmoqda. Shu boisdan, tog'li va qishloq hududlarida festivallarni tashkil etish nafaqat turistik oqimni kengaytirish, balki mahalliy aholining madaniy jarayonlardagi ishtirokini ta'minlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va an'anaviy qadriyatlarni iqtisodiy resursga aylantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumanidagi Chopiq qishlog'i ana shunday istiqbolli hududlardan biri hisoblanadi. Tog' bag'rida joylashgan mazkur hudud tabiiy landshafti, an'anaviy turmush tarzi, mahalliy taomlar madaniyati, dehqonchilik va chorvachilik an'analari bilan gastronomik turizm uchun katta imkoniyatlarga ega. Biroq, chekka hududlarda yashovchi aholining zamonaviy madaniy jarayonlar, festival harakati va turizm imkoniyatlari haqidagi xabardorligi ko'p hollarda yetarli darajada emas. Bu esa madaniy resurslarning to'liq namoyon bo'lmasligiga sabab bo'lmoqda.

Shunday ekan, Chopiq qishlog'ida "Chopiq gastronomik festivali" nomli konsepsiya asosida festival tashkil etish taklifini ilgari surmoqchiman. Mazkur festival orqali hududning milliy taomlari, qadimiy tayyorlash usullari, oilaviy oshpazlik an'analari, ekologik toza mahsulotlar, xalq hunarmandchiligi va tog'li hudud turmush madaniyatini keng namoyish etish imkoniyati yaratiladi. Bunday festivalning asosiy ahamiyati shundaki, u madaniyat va turizm o'rtasidagi bog'liqlikni mahalliy darajada ta'minlaydi. Ya'ni, aholi faqat tomoshabin sifatida emas, balki festival jarayonining asosiy ishtirokchisi va madaniy meros tashuvchisi sifatida namoyon bo'ladi. Mahalliy xonadonlar milliy taomlar tayyorlash, mehmon qabul qilish, hunarmandchilik mahsulotlarini namoyish etish orqali turizm iqtisodiyoti ishtirokchisiga aylanishi mumkin.

Gastronomik festivalning yana bir muhim jihati shundaki, uning nomoddiy madaniy merosni saqlashdagi ahamiyatidir. Milliy taom tayyorlash usullari, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan retseptlar, dasturxon madaniyati va mehmondo'stlik an'analari xalqning madaniy xotirasi hisoblanadi. Ularni festival formatida namoyish etish mazkur qadriyatlarni saqlash va yosh avlodga yetkazishning zamonaviy usuli bo'lib xizmat qiladi. Chopiq qishlog'ida tashkil etiladigan gastronomik festival hududiy brend sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Samarqand tarixiy meros va xalqaro madaniy muloqot markazi sifatida, Boysun etnografik meros hududi sifatida tanilsa, Qashqadaryoning tog'li qishloqlari ham ekologik, gastronomik va etnomadaniy turizm yo'nalishida o'z brendini shakllantirishi mumkin.

Bunday tashabbus festivallarni faqat markaziy shaharlarda o'tkazish amaliyotidan voz kechib, ularni hududlarning ichki salohiyatini ochib beruvchi vosita sifatida rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Chunki zamonaviy turistlar ko'pincha standartlashgan tomoshalardan ko'ra, haqiqiy hayot tarzi, mahalliy taomlar, tabiiy muhit va o'ziga xos madaniy tajribaga qiziqmoqda. Shu sababli kelgusida O'zbekiston hududlarida o'tkaziladigan gastronomik festivallarga alohida e'tibor qaratish, ularni tog'li va qishloq hududlarida tashkil etish, mahalliy aholini ushbu jarayonga keng jalb qilish mamlakatda barqaror turizmni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biriga aylanishi mumkin.

Xulosa qilib aytish mumkinki, festivallar – bu o'tmish merosi, hozirgi ehtiyoj va kelajak avlod o'rtasidagi madaniy ko'pri bo'lib xizmat qiladi. Ularni ilmiy asosda o'rganish va rivojlantirish esa madaniyatshunoslik, san'atshunoslik va sotsiologiya fanlari uchun ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarb yo'nalishdir. O'zbekistonda festival madaniyatining rivoji nafaqat madaniy-ma'naviy yuksalish, balki iqtisodiy, diplomatik va ijtimoiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq holda shakllanmoqda. Festivallar milliy madaniyatning global maydonda tanilishiga, turizm industriyasining rivojlanishiga va jamiyatdagi birlikning mustahkamlanishiga katta

hissa qo'shmoqda. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va raqamli platformalarning joriy qilinishi festivallarni yangi bosqichga olib chiqib, ularni xalqaro standartlarga moslashtirmoqda.

Festival fenomenini ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etish zamonaviy madaniyatshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Zero, bugungi globallashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, madaniy almashinuv jarayonlarining jadallashuvi va madaniyatlararo muloqotning kengayishi sharoitida festivallarning jamiyat ijtimoiy-madaniy hayotidagi o'rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Festival tushunchasi tarixiy taraqqiyot jarayonida o'zining dastlabki marosimiy va bayramona mazmunidan rivojlanib, bugungi kunda san'at, madaniyat, ta'lim, turizm, kreativ industriyalar, madaniy diplomatiya va hududiy rivojlanish kabi ko'plab yo'nalishlarni o'zida mujassam etuvchi murakkab ijtimoiy-madaniy hodisaga aylangan. Shu bois festival fenomenini faqatgina ommaviy madaniy tadbir yoki ko'ngilochar jarayon sifatida baholash uning mazmun-mohiyatini to'liq ochib berish uchun yetarli bo'lmaydi. Izlanishlar natijasida shuni anglash mumkinki, festival muayyan vaqt va makonda tashkil etiladigan, umumiy g'oya yoki madaniy qadriyat atrofida turli ijtimoiy guruhlar, ijodkorlar, san'atkorlar, mutaxassislar va tomoshabinlarni birlashtiradigan, madaniy tajriba almashinuvi va kommunikatsiyani ta'minlaydigan murakkab jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xaitova Z. Folklor va milliy an'ana. Buxoro: BuxDU, 2020. – 195 b.
2. Qodirova G. Zamonaviy PR va madaniyat tadbirlarida marketing. Toshkent: Innovatsiya, 2021. – 178 b.
3. O' 16 O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 ga yaqin so'z va so'z birikmasi. J. IV. Tartibot - Shukr / Mas'ul muharrir A.Madvaliyev. - T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2020. - 340 bet.
4. Yuldashev Sh. *O'zbek xalq ijodiyoti va bayramlari*. Toshkent: O'zbekiston, 2014. – 260 b.
5. Mirzayev O. *Folklor va an'ana: nazariya va amaliyot*. Samarqand: Zarafshon, 2017. – 205 b.
6. Qodirova G. *Zamonaviy PR va madaniyat tadbirlarida marketing*. Toshkent: Innovatsiya, 2021. – 178 b.
7. Jo'rayev A. O'zbekiston madaniy merosi va festivallar. Toshkent: Ma'naviyat, 2020. – 196 b.
8. Karimova N. Madaniyatshunoslik asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 242 b.

9. Durkheim, É. The Elementary Forms of Religious Life. Parij: Félix Alcan, 1912. – 418 p.

10. Turner, V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. Chikago: Aldine Publishing, 1969. – 240 p.

